

Kontexty

5
2
0
2
0

Zamyšlení nad antropo-
cénním obratem
v ekologii

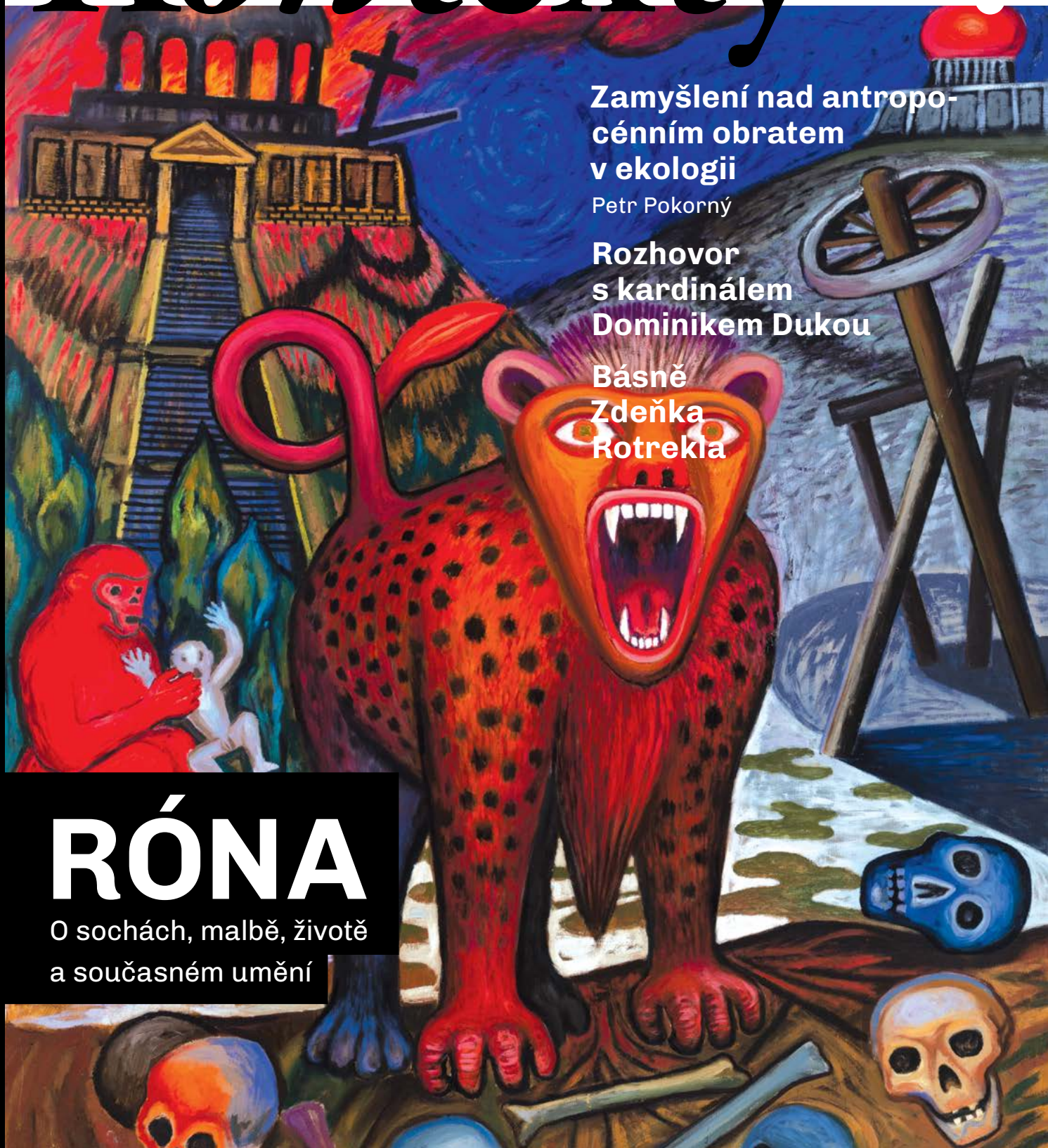
Petr Pokorný

Rozhovor
s kardinálem
Dominikem Dukou

Básně
Zdeňka
Rotrekla

RÓNA

O sochách, malbě, životě
a současném umění

REVOLVER REVUE™ № 120 — 2020 PODZIM

literatura

STANKOVIČOVÁ — vzpomínky
DOPISY RIMBAUDOVY MATKY
O'REILLY — básně
KABEŠ — nepublikované prózy
MENSCH — pražská anglofonní scéna

výtvarné umění & design

ZOURABOVA — malby + rozhovor
LIPAVSKÝ — obrazy a instalace
SEDM — Tuckerová
ATELIÉRY — Grodl
DOČEKALOVÁ — Letterheads

společnost & kritický couleur

„SOCIALISTICKÁ SPOLEČNOST“ [Fidelius]
SEXUÁLNÍ ZNEUŽÍVÁNÍ [Páleníček]
VOJTĚCH FILIP & A2 [Holeček]
LEXIKON PO DESETI LETECH [Špirit]
NORMALIZAČNÍ FESTIVAL [Snellerová]
ZA STANISLAVOU MAZÁČOVOU

K dostání v dobrých knihkupectvích, nebo se slevou v redakci Revolver Revue či poštou.

Více na www.revolverrevue.cz — sekretariat@revolverrevue.cz — 222 245 801 — [Hájkova 2, Praha 2]

Daniel Low-Beer

ARCHY ŽIVOTA

Historie rodu Löw-Beer
mezi Schindlerovým seznamem
a vilou Tugendhat

Strhující osudy rodiny
židovských průmyslníků
spojené s vilami Tugendhat
a Löw-Beer v Brně.

Příběhy o úniku z ghetta,
životě ve dvacátých
a třicátých letech a útěku
z Československa.

221
Kč*

* zvýhodněná cena při nákupu
přes www.bookspipes.cz

pevná vazba | 240 stran |
běžná prodejní cena 295 Kč

„Nový pohled na příběh
Oskara Schindlera.“
— Thomas Keneally,
autor knihy *Schindlerova archa*

„Příběh, který by si měli
přečíst všichni Evropané.“
— František Olbert,
vedoucí Schindlerovy továrny

Obsah 5/2020

František Mikš

Editorial: Co by nemělo zapadnout 2

TEXTY

Stanislav Balík

Nad výsledky krajských voleb 2020 5

Lucie Sulovská

Malé vítězství, malé změny – velké vítězství,
velké změny. Viktor Orbán a revoluce
u volebních urn 10

Petr Pokorný

Radikálně jiná ekologická výzva. Zamyšlení
nad antropocénním obratem v ekologii 24

Petr Pokorný & Zdeněk Konopásek

Lítáme v tom (I.) Dialog o klimatu
na pomezí vědy, politiky a aktivismu 30

Jiří Hanuš

Vše zkoumejte, co je dobré, toho se držte.

O vzdělání a univerzitách s Petrem Fialou 40

Josef Mlejnek jr.

Bylina o křídlech.

Ilja Muromec Igora Sikorského – turbulentní
průlet dvacátým stoletím 49

ROZHOVOR

Josef Mlejnek

Jde o Krista a o naši kulturu. Rozhovor s českým
primasem kardinálem Dominikem Dukou OP 59

LITERATURA & KULTURA

Pavel Švanda

Básník samotář ve středu dění.

Zdeněk Rotrekl jak jsem ho poznal 67

TŘETÍ dotyk tekoucí. Z poezie Zdeňka Rotrekla ... 70

Radim Kopáč

Naproti svítání, vlevo klesání 74

Výběr z poezie Romana Erbena 75

Peter Demetz

Hitler v kině 80

VÝTVARNÉ UMĚNÍ

František Mikš

Jaroslav Róna a záhadné břemeno bytí 90

František Mikš

S Jaroslavem Rónou o sochách, malbě,
životě a současném umění 104

Barbora Půtová

Stopařův průvodce malířskou tvorbou

Jaroslava Róny 117

Editorial

Co by nemělo zapadnout

František Mikš

Toto výročí by rozhodně nemělo zapadnout – 1. října 2020 by se dožil sta let brněnský básník a spisovatel Zdeněk Rotrekl, blízký spolupracovník naší revue v jejích počátcích, těch oficiálních po listopadu 1989, ale vlastně i těch samizdatových. Seznámili jsme se již v disentu, kdy pod vlastním jménem přispíval do našeho samizdatového časopisu *Střední Evropa – moravská verze*. Byl brněnský i moravský patriot a svou obsáhlou statí Existence Moravy ve Střední Evropě zde rozpoutal vášnivou debatu o tom, zda i v komunistickém marasmu stále existuje něco, co bychom mohli nazvat „moravským životním pocitem“. A zda se něco takového může stát jedním ze zdrojů obrody morálně a kulturně zdevastované společnosti. Od roku 1990 úzce spolupracoval s naší již oficiálně vydávanou revuí *Proglas*, od počátku byl členem redakční rady, počínaje rokem 1991 jejím předsedou. Hned v prvním čísle rozpoutal další vášnivou výměnu názorů, téměř vřavu, a to když nám poskytl materiály o brutálním odsunu brněnských Němců po druhé světové válce, o tzv. brněnském pochodu smrti. „Nechte mrtvé spát a Němce v Německu!“ – takto rozezlené anonymy nám tehdy chodily do redakce.

Především se však snažil vrátit do české literatury jména, která z ní byla komunisty důsledně vymazána. Často mluvil o kulturní diskontinuitě, o likvidaci kulturní elity národa komunisty. Jeho knihu *Skrytá tvář české literatury* s věnováním mám stále schovanou. Představuje životní osudy a tvorbu

osmadvaceti autorů, jejichž jména v té době většině občanů nic neříkala nebo jim říkala jen velmi málo, neznali je školáci ani studenti literatury: Ivan Blatný, Jan Čep, Zdeněk Kalista, Václav Renč, Jan Zahradníček, abych zmínil jen některá. Postupně jsme většinu těchto autorů na našich stránkách představili v obsáhlých textech v pravidelné rubrice „Profily“. Říkali jsme tomu tenkrát „splácení dluhů“ a Zdeněk Rotrekl byl nekonečnou studnicí nejen podnětů a nápadů, ale především kontaktů doma i v cizině.

Osudy Zdeňka Rotrekla jsou zasvěceným dobře známy, ale není od věci je znovu připomenout, zvláště pro mladší čtenáře. Nebo pro ty, kteří jako by už zapomněli či by chtěli zapomenout. Narodil se v Brně do rodiny zahradníka a sadaře na panstvích jihomoravské šlechty, později úspěšného obchodníka se zahradnickými potřebami a semeny. Snad proto v jeho básních najdeme tolik odkazů na květiny, v češtině, ale i v latině, kterou vládl. Jako básník debutoval ve svých dvaceti letech sbírkou *Kyvadlo duše*, následovaly dvě další sbírky. Během války byl totálně nasazen, později se musel skrývat. Po válce začal studovat na brněnské filozofické fakultě, psal, polemizoval, účastnil se veřejného života. Vstoupil do několika literárních institucí: byl nejmladším členem Syndikátu československých spisovatelů,

členem výboru Moravského kola spisovatelů, kde zastupoval Sdružení katolických spisovatelů a publicistů. Spolupracoval s časopisem *Akord*, přátelil se s básníkem Janem Zahradníčkem. Výrazně se angažoval ve Svazu vysokoškolského studentstva, což se mu stalo později osudným. Když se po únoru 1948 chopili moci komunisté, byl vyloučen ze studií i ze všech organizací. Jako autor byl dán do klatby a sazba jeho čtvrté básnické sbírky *Žalmy* byla rozmetána. Oficiálně mu další sbírka vyšla až v roce 1991 v nakladatelství Atlantis, tedy více než po čtyřiceti letech.

V roce 1949 byl Zdeněk Rotrekl zatčen a ve vykonstruovaném procesu odsouzen k trestu smrti provazem, později zmírněnému na doživotí. „Proces s námi, volenými brněnskými představiteli vysokoškoláků, začal 25. října 1949. Po návrhu trestu smrti vynesl nade mnou komunistický státní soud doživotní žalář 17. listopadu, na mezinárodní studentský den.“ I v tom je hodně symbolického. Třináct let strávil v komunistických věznicích – Leopoldov, Bory, uranové doly Bytíz. Přestože zde musel prožít dnes stěží představitelné peklo, sám to později zlehčoval tím, že na všem špatném je i něco dobrého: „Svým způsobem jsem

měl vlastně úžasně štěstí. Kde bych se já, pouhý kmán, setkal s tolika osvoboditelskými generály, parašutisty, biskupy, opaty, a dokonce s třemi ministerskými předsedy?“ Básnickou sbírku *Malachit* napsal v komunistických lágrech inkoustovou tužkou na záchodový papír a propašoval matce. Jsou v ní velmi silné básně, jako například *Eskorta*, *Nesvorník* či *Kobka* (viz ukázka z poezie v tomto čísle).

V roce 1962 byl na amnestii propuštěn s desetiletou podmínkou, poté pracoval jako dělník, roznášel například po Brně petrolejové lampičky, jimiž se osvětlovaly stavební výkopy. Byl takovým disidentským nástupcem Karafiátových *Broučků*. Během politického uvolnění koncem šedesátých let dokončil vysokoškolská studia, byl rehabilitován a pracoval jako kulturní redaktor časopisu *Obroda*. Podílel se na založení Klubu bývalých politických vězňů (K 231), znovu se pustil do veřejných polemik. Celé to pochopitelně nemělo dlouhého trvání. Když byl čtrnáctideník *Obroda* během čistek v prosinci 1969 zlikvidován, odešel do invalidního důchodu. Jako padesátník s podlomeným zdravím vstoupil do éry husákovské normalizace, která měla trvat další dvě desetiletí.

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

**BOOKS
& PIPES**

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)** ve spolupráci s nakladatelstvím **Books & Pipes**

Adresa redakce: Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, email: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník XII. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXXI.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Petr Dvořák, Martin Fiala, Kateřina Hloušková, Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Grafika a sazba** Jiří Mičkal • **Celoroční předplatné** 600 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 200 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, email: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 18036988 • **Na obálce:** Jaroslav Róna: Bolševismus podle Churchilla, 2019 • Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

Ani úmorná normalizace Zdeňka Rotrekla nezlomila. Působil aktivně v disentu, zejména publikačně, a to hned v několika skupinách. Spolupracoval nejen s brněnskými disidenty a pražskými intelektuály kolem Václava Havla či Ludvíka Vaculíka, ale i s exilovými časopisy a nakladatelstvími, kde mu vyšla řada článků a také několik knih, nejen básnických sbírek, ale například již zmíněná *Skrytá tvář české literatury* (Sixty-Eight Publishers, Toronto, 1987). Na sklonku normalizace byl jedním z prvních signatářů Manifestu Hnutí za občanskou svobodu (1988) a na jaře 1989 obnovil vydávání měsíčníku *Akord*. A jak jsem již zmínil, spolupracoval i s naším samizdatovým časopisem.

Do polistopadové svobodné éry vtrhl sedmdesátiletý básník a spisovatel s nebývalým elánem, veřejně vystupoval, přednášel, polemizoval, psal a editoval. Vycházely mu sbírky i knihy. Všude ho bylo plno, i když jeho bouřlivé veřejné působení bylo občas přerušováno delším churavěním. Měl problémy zejména s dýcháním a vodou na plicích, kterou mu, jak mi líčil, bolestně odsávali. Byl silný kuřák (ostatně kdo tehdy nebyl) a naše redakční rady byly většinou zahaleny hustými oblaky dýmu. Ale to k té době patřilo, stejně jako otevřená láhev laciného vína na povzbuzení euforie ze znovunabytí svobody. Ta se ovšem po čase začala vytrácet, stejně jako naše setkávání, ke slovu se hlásila běžná redakční rutina i některá rozčarování. A pan Zdeněk (tak jsme mu říkali) se začal stále víc věnovat svému vlastnímu „srdečnímu“ projektu, obnovenému katolickému časopisu *Akord* (viz vzpomínku Pavla Švandy). Postupně se pak kvůli zdravotním problémům stále více stahoval do ústraní a pracoval na svých sebraných spisech.

Procházím obsáhlý svazek sebraných básní Zdeňka Rotrekla z let 1940–2000, který vydalo nakladatelství Atlantis. S edičními poznámkami má 750 stran, snažím se vybrat několik básní pro náš časopis. Je to poezie náročná, intelektuální, člověk se v ní občas ztrácí. Vyžaduje čas, soustředění a také znalost kontextu. Není to zkrátka čtení do naší rychlé a povrchní doby, stejně jako celé obsáhlé Rotreklovo dílo, vydané Atlantisem v pěti obsáhlých svazcích. I proto ho veřejnost více vnímá (a bude vnímat) jako politického vězně a symbol statečného odporu vůči komunistické diktatuře než jako básníka a literáta. Ale vadí to? Osobně považuji za velké štěstí, že jsem mohl takového člověka potkat a spolupracovat s ním. I když to pochopitelně nebylo vždy snadné, život není černobílý. Většinou byl milý, ale uměl být i zatvrzelý, neústupný. Ostatně, byl mezi námi věkový rozdíl více jak čtyř a půl desetiletí a jedné hodně těžké životní zkušenosti, takže na to měl asi právo.

Pan Zdeněk zemřel 9. června 2013 ve věku nedozítých devadesáti tří let. Bylo by toho hodně, co by se dalo z jeho životních postojů a názorů vztáhnout k dnešní době, která má tendenci zrůdnost i ubohost komunistického režimu relativizovat. Říkával například, že „člověk nemůže vždy pohromám zabránit, ale vždycky se jim má postavit“. A ve slabých chvílích lamentoval, že je česká společnost, devastovaná a korumpovaná více jak čtyřiceti lety komunistické vlády, pro život ve svobodě a demokracii intelektuálně, kulturně i morálně nezpůsobilá. Občas na to myslím, když se dívám kupříkladu na elektorát autoritářského Babišova politického projektu. ■

František Mikš (1966), šéfredaktor revue *Kontexty* a nakladatelství Books & Pipes.

Stanislav Balík

Foto: Archiv ODS

Nad výsledky krajských voleb 2020

Krajské volby 2020 byly netrpělivě očekávány z řady důvodů. Vládní strany v čele s hnutím ANO chtěly upevnit své regionální postavení. Zvláště ANO si evidentně představovalo, že se mu podaří posílit, neboť minulé krajské volby proběhly v situaci, kdy bylo teprve na počátku svého vzestupu mezi naprosté dominátory české stranické politiky. Naopak opoziční strany jednak očekávaly, že budou benefitovat z druhořadých voleb, které podle teorie i dosavadní české praxe nekončívají pro vládní strany úspěchem, a navíc je pojaly jako experimentální laboratoř pro otestování životaschopnosti různých modelů předvolebních koalic. Speciálně Piráti pak chtěli tyto volby využít pro svůj vstup do poslední politické arény, v níž dosud v zásadě chyběli, a Trikolóra chtěla uspět v prvních volbách, jichž se po svém vzniku zúčastnila.

Vládní síly

Ale popořadě. Je skoro vedlejší, že ANO s necelými dvaadvaceti procenty (178 mandátů) zvítězilo. Jednak získalo v zásadě stejný podíl hlasů jako v roce 2016, kdy bylo, jak už zaznělo, teprve na začátku svého růstu. Jednak mělo ambice na zisk mnohem vyšší, který by se více blížil jeho konstantním celostátním preferencím kolem třiceti procent. Z výsledků se zdá, že jeho voličské jádro se při letošní ani ne čtyřicetiprocentní účasti pohybovalo někde kolem 18–19 %, což byl mimochodem i jeho zisk ve Středočeském kraji vedeném skandály obklopenou hejtmankou Jermanovou. Jen ve třech krajích pak získalo víc než 25 % hlasů, nikde si ale nesáhlo na onen třicetiprocentní zisk, ani tam, kde bylo vedeno populárním hejtmánem. Pozapomíná se na to, že jde o druhé volby za sebou – po loňských evropských (nemluvě pak o senátních) –, kde ANO jen obtížně překonává dvacet procent. Že by skutečně narazilo na strop svých možností?

Vedení ČSSD si nasadilo růžové brýle a vzájemně se ujišťuje, že to vlastně tak strašné není. Je. Strana před dvanácti a osmi lety zvítězila a s 280, resp. 205 mandáty ovládla většinu zastupitelstev a hejtmanských postů. Před čtyřmi lety už měla jen 125 mandátů a od letošního října ji bude reprezentovat pouze 37 zastupitelů v sedmi krajích. Zajímavějších výsledků přes 10 % dosáhli jen v Pardubickém kraji (skryti pod název 3PK evokující nezávislost) a na Vysočině. Je však nutné zmínit, že sociálnědemokratické kandidátky obou těchto krajů byly vedeny tamními dlouholetými hejtmány, což běžně straně dokáže několik procentních bodů přidat. Řada politologů nyní hledá různými metodami vysvětlení, kam se poděli sociálnědemokratičtí voliči – jestli přešli k ANO, k Pirátům nebo zda se rovnoměrně rozpustili mezi různé subjekty. Stranické vedení se snaží utěšit tím, že „pouze“ zůstali doma a nepřišli k volbám. Ve výsledku je to jedno. Oslabí-li se voličská vazba ke straně tím, že volí někoho jiného či „jen“ nejde volit, jen obtížně

se tento vztah obnovuje. Svě by o tom mohla vyprávět ODS, jejíž pád z dominantní pozice začal právě v roce 2008 u krajských voleb, kdy řada jejích voličů „jen“ nepřišla. A pak už ji nevolila nikdy. Je ale rozdíl, když nepříjde část voličů straně třicetiprocentní a straně pětiprocentní. Těžko straně radit, co dál. Jen se zdá, že v posledních měsících před klíčovými parlamentními volbami jí mohou výraznější změnu politiky (případný odklon od vlády apod.) voliči uvěřit pouze tehdy, pokud ji budou reprezentovat jiní politici než ti stávající. V jiném případě jí zbývá jediný pragmatický krok – skrze předvolební koalici s ANO sice opustit své novolevicové voliče a politiky, ale uchovat naději pro působení v postbabišovském politickém světě.

KSČM promarnila čtyři roky. V roce 2016 jsem v analýze jejích krajských volebních výsledků v tomto časopise mj. zmínil: „Prohrála-li některá strana volby na celé čáře a je-li některý předseda zralý na rezignaci, je to KSČM a Vojtěch Filip. Jestliže protestní a establishmentová strana v čase, kdy právě takové strany zažívají zlaté časy, ztratí více než polovinu svých mandátů a cca polovinu hlasů, je to signál fatálních problémů.“ Strana v mezichase neudělala nic, „jen“ vyklidila řadu radnic a dalších postů. Sice podporuje Babišovu vládu, ale zřejmě z toho nijak výrazně neprofituje ona sama, a už vůbec to neoceňují voliči. Zatímco tedy před osmi lety získali 182 mandátů, byli v krajích druhou nejsilnější stranou, získali hejtmana a v řadě krajů podporovali přímo či nepřímo ČSSD, před čtyřmi lety to bylo jen 86 mandátů a účast ve dvou radách. Po letošních volbách má Česká republika jen 13 komunistických krajských zastupitelů v pouhých čtyřech krajích. Bez ohledu na výsledek předsednické volby ve straně se zdá, že jde o finále její samostatné stranické existence.

Má-li být vládní část stranického spektra úplná, zmiňme ještě SPD. Ta sice zdvojnásobila počty svých zastupitelů oproti roku 2016, tehdy ovšem skoro ve všech krajích kandidovala v předvolební koalici se Zemanovci, kteří část zastupitelských

postů získali pro sebe. Pokud bychom poměřili zisk hlasů a mandátů této koalice z roku 2016 se ziskem samostatně kandidující SPD v roce 2020, vidíme stabilitu – stejných přibližně 6 % hlasů a 35 mandátů (SPD-SPOZ 2016: 34 mandátů). SPD není po letošních volbách přítomna ve čtyřech zastupitelstvech (ve třech stejných jako před čtyřmi roky: Středočeský, Jihočeský a Pardubický kraj, nově schází také na Vysočině). Jinými slovy – v zásadě stabilita. SPD odrazila útok Trikolóry na své voliče (ta naopak samostatně nikde nedostala přes pět procent, jen ve Zlínském kraji v koalici s Valentovými Soukromníky získala tři mandáty; za víc prostoru tento podivný subjekt nestojí), ale nic víc.

Opozice

Přestože některá média podivně počítala volební výsledky a srovnávala nesrovnatelné, i krajské volby 2020 potvrdily, že lídrem opozice je ODS. Dokázala výrazně mezivolebně navýšit svůj zisk, téměř jistě i díky tomu, že poprvé kandidovala v několika krajích v různých předvolebních koalicích (s TOP 09, lidovci, STAN, Svobodnými či regionálními nezávislými uskupeními). Poprvé od roku 2008 je druhou nejsilnější stranou s téměř patnácti procenty hlasů a téměř stovkou (99) zastupitelů. Je to jen o tři zastupitele méně než v posledních předkriзовých krajských volbách v roce 2012 a téměř o tři procentní body hlasů víc než tehdy. Od roku 2016 posílila asi o pět procentních bodů a počtem zastupitelů o více než dvacet. Důležitější je, že se vrátila do pozice jednoho z hlavních pólů stranického systému, když v nadpoloviční většině krajů byla první či druhá: v jednom kraji (v předvolební koalici) zvítězila, třikrát byla samostatně druhá, dále třikrát druhá v koalici, v níž byla hlavní složkou.

Zajímavé je, že krajské zisky ODS nelze přičíst pouze její celostátní politice – na to jsou příliš regionálně rozkolísané. Jinými slovy – tam, kde má věrohodné místní představitele, dokáže přitáhnout

voličské skupiny, které by ji jinak nevolily, a platí to i naopak, příkladem může být Olomoucký kraj: v sudetském městečku Štítý získala ODS 57 % hlasů, neboť za ni kandidoval, byť z 31. místa kandidátky, místní dlouholetý starosta; v krajském městě Olomouci, kde by měla mít pravicová strana nejvyšší ambice, nepřešla, zřejmě i kvůli své místní problematické politice, ani přes 10 % (pro srovnání – podobně špatně dopadla v jiném krajském městě, kde má špatnou pověst, v Liberci; naopak v Českých Budějovicích dokázala získat přes 20 %).

Krajské volby samozřejmě soupeření o lídrovství opozice nerozhodly definitivně. Pirátům se podařilo v krajské politice výrazně prosadit, získali stejný počet mandátů (99) jako ODS, byť za méně hlasů (cca 12 %, započteme-li i koalici s hnutím STAN v Olomouckém kraji, pak přes 13 %). Zdá se, že se stali mluvčími především městských liberálních a obecně mladších voličů. Na druhou stranu jen dvakrát obsadili druhé místo, z toho jednou v koalici s hnutím STAN, které přinášelo hlavní identitu. Piráty každopádně můžeme označit za skokany voleb. Jejich nevýhodou se zdá být extrémní navázání na celostátní identitu – jejich krajské výsledky byly velmi vyrovnané, stejně jako např. u SPD.

KDU-ČSL by se snadno mohlo stát, že by se nechala svými zisky z roku 2020 ukolébat v domněnku, že je vše při starém (dobrém). Sice tentokrát v žádném kraji nevyhrála, Jiří Čunek nebude hejtmánem, ale dokázala se prosadit mladší generace, která nově obsadí jihomoravský hejtmanský post či náměstkovské pozice jinde. Nemělo by ale zapadnout, že strana setrvala ztrácí. V roce 2012, kdy byla v mimoparlamentní opozici, získala i díky různým předvolebním koalicím 61 mandátů, v roce 2016 to- tožný počet, letos jen 53. Je to nejméně v její historii. I v onom Jihomoravském kraji, kde zřejmě bude mít hejtmana, získala historicky nejméně hlasů.

Výrazně dokázalo posílit i hnutí STAN, které zvítězilo ve dvou krajích, v jednom se umístilo na druhém místě. Celkově i s Libereckým krajem, kde

kandidují formálně samostatní Starostové pro Liberecký kraj, má 91 zastupitelů (minule 56). Z toho lze ale obtížně něco odvodit, neboť logika jejich podpory je v krajských volbách do značné míry obdobou podpory komunální.

Přesun ke komunálněpolitické logice fungování

Jedno z nejsilnějších sdělení krajských voleb je to, na něž jsme už několikrát narazili. Krajská politická aréna se víc a víc odpoutává od logiky úrovně celostátní a blíží se k politice komunální. Výrazem toho je velký vzestup různých regionálních či nezávislých uskupení. V roce 2016, kdy tento vzestup na krajské úrovni začal, měla 86 z 675 mandátů (cca 13 %). Od letoška je to 133 mandátů (téměř 20 %). Dalším výrazem téhož je velké drobení regionální scény, kdy v krajských zastupitelstvech zasedají reprezentanti 30 stran a hnutí (minule 27, v roce 2008 jen 14 stran a hnutí). Zapomenout nemůžeme ani na vzrůstající vliv osobních známostí, vazeb a animozit krajských představitelů, které vysvětlují mnohdy lépe než cokoli jiného konkrétní podobu uzavřené koalice – tedy stejně jako na české komunální úrovni.

Povolební koalice

Velkým překvapením končí sestavování krajských koalic. I když v době redakční uzávěrky ještě neproběhla ustavující jednání zastupitelstev, vypadá to, že ani v jedné krajské radě nebude chybět ODS. A to ne jako okrajový partner do počtu. Přinejmenším ve třech, možná dokonce ve čtyřech krajích bude mít hejtmana, v několika dalších prvního náměstka.

Vypadá to pro někdejší dominantní politickou stranu jako přirozená pozice. Nicméně dosud poslední hejtmani za ODS vyklidili své kanceláře před dvanácti lety v roce 2008, v době vlády Mirka

Topolánka. Čtyři roky (2012–2016) žádný zastupitel za ODS nezasedal v krajské radě. To se změnilo v roce 2016, kdy ODS zasedla v devíti krajských radách, v drtivé většině případů ale jen s jedním či dvěma posty. Nyní je na krajské úrovni definitivně zpět jako hlavní aktér, navíc s širokým koaličním potenciálem. Jako jediná zřejmě zasedne ve všech krajských radách, je schopna spolupracovat (dle odlišných regionálních logik) jak s nezávislými, tak s KDU-ČSL, ANO, Piráty... Proč to zdůrazňovat? Vzpomeňme, jak na tom byla po volbách v roce 2013, kdy byla na pokraji zkázy, marginální, bez nabídky ke spolupráci s kýmkoli. Vzdáleně (a v mnohem horších podmínkách) to připomínalo její situaci v roce 2002 na konci éry Václava Klause po skončení opoziční smlouvy. I tehdy bylo velkým plodem rané éry Mirka Topolánka oživení jejího koaličního potenciálu, což se zúročilo již v krajských volbách 2004, po nichž obsadila téměř všechny hejtmanské posty. Velkou zásluhou předsednictví Petra Fialy je tento stav ODS, kdy se z párii české politiky po šlechtovském zásahu opět stal respektovaný, přirozený a žádaný partner.

Zřejmě jen čtyři hejtmanské posty získá ANO (tedy o jeden méně než v roce 2016), tři pak získá STAN, po jednom KDU-ČSL a ČSSD. Jako bychom se vraceli na začátek fungování krajské samosprávy v roce 2000, co se pestrosti obsazení hejtmanských křesel týče.

Rady budou zřejmě velmi různorodé, žádnou nebudou tvořit méně než tři subjekty. V důsledku kandidatury řady předvolebních koalic bude spíše pravidlem než výjimkou podpora až šesti politických subjektů, což samozřejmě bude komunikaci v koalici více komplikovat než ulehčovat.

I v tomto směru se krajská politika vzdálila logice politiky celostátní a přiblížila se úrovni lokální – koaliční situace řady krajů s množstvím malých subjektů se bude podobat situaci mnoha obcí a měst po posledních dvojích komunálních volbách.

Nepřímé volby?

I po skončení voleb, uzavření koalic a rozdělení postů v krajských radách zůstává vážná otázka – a kladl jsem ji i v závěru článku v *Kontextech* o krajských volbách 2016. Mají skutečně smysl přímé volby krajských zastupitelstev? Ponechme v tuto chvíli stranou debatu o nevhodnosti stávajícího počtu a velikosti krajů. Pokud ale máme kraje v té podobě, v jaké je máme, a chceme mít vyšší územně-správní úroveň samosprávnou, měli bychom přemýšlet „out of box“. Demokratická volba, aby stále byla demokratickou, nemusí být nutně přímá, ale může být i nepřímá. Proč by nemohla mít krajská zastupitelstva podobu sboru starostů daného kraje, případně – lépe – sboru zastupitelů volených třeba starosty či reprezentanty obecních a městských zastupitelstev na *ad hoc* volební schůzi?

Můžeme si všimnout, že jsme během dvaceti let fungování novodobé krajské samosprávy jaksí samovolně došli právě do situace, že nejlepší

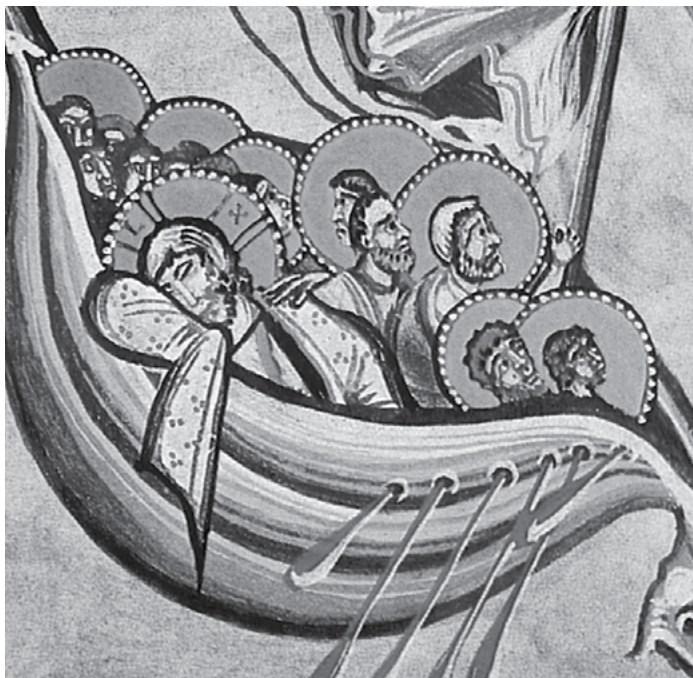
kvalifikací pro krajskou kandidaturu je držení vlivného místního zastupitelského postu, že se z krajských zastupitelstev ony sbory starostů či místních zastupitelů stávají. Např. v nově zvoleném pětadesátičlenném olomouckém krajském zastupitelstvu zasedají dvě třetiny (36) zastupitelů, kteří současně drží zastupitelský mandát na komunální úrovni, z toho dvanáct starostů či primátorů a sedm místostarostů a náměstků.

Zůstává tedy otázka, zda je skutečně nezbytné zahlcovat cyklus našeho politického systému přímými krajskými volbami a zda bychom nedošli k podobně funkčnímu výsledku cestou nepřímé volby. Bude mít někdo odvahu toto téma začít rozpracovávat?

Stanislav Balík (1978), politolog, děkan Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

INZERCE

2/20

www.souvislosti.cz

revue pro literaturu a kulturu

Musil / Stašek
Sebald / Pelánová
Baudelaire / Li
Muschg / Roleček
Řehák / Novotný
Charvát / Pokorný
Augustová / Nodl
Dvořáková / Zizler

Lucie Sulovská

Malé vítězství, malé změny – velké vítězství, velké změny

Viktor Orbán a revoluce u volebních urn

Maďarsko hraje v poslední dekádě nevděčnou roli černé ovce Evropy. Nejčastěji se o něm mluví v souvislosti s nástupem autoritářství, zásahy do soudnictví či médií. V Budapešti začal po drtivém vítězství strany Fidesz ve volbách v roce 2010 organicky růst systém, v němž jedna strana drží obrovskou moc a proniká všemi oblastmi veřejného života. Jde skutečně o „plíživý obrat k autoritarismu“, jak dnes kritikové tvrdí? A neměli bychom se místo paušálních odsudků hlouběji zamyslet nad příčinami Orbánova úspěchu a nad tím, co nám napovídá o dnešním západním světě?

„Vy říkáte, že to není nic proti Maďarům, ale proti maďarské vládě. Ale kdo tu vládu zvolil? To nebyla Sněhurka a sedm trpaslíků.“

RYSZARD LEGUTKO, europoslanec PiS,
slyšení ve věci Maďarska, 11. 9. 2018

Demokratický útok na liberalismus

Ačkoliv se dnes o politické situaci v Maďarsku často mluví jako o „plíživém obratu k autoritarismu“, ve skutečnosti Viktor Orbán, hlavní představitel strany Fidesz, před klíčovými volbami otevřeně deklaroval, že jím plánované reformy budou strukturního charakteru. Hovořil o „revoluci u volebních urn“ a hluboké proměně celého systému; krátce po volbách pak o vzniku nové společenské smlouvy a na ní vystavěného Režimu národní spolupráce (NER),¹ jenž byl i oficiálně proklamován v rezoluci s názvem *Prohlášení o národní spolupráci*, kterou parlament schválil hlasy vládní koalice.

Orbán je na maďarské politické scéně vzácně etablovaná osobnost, někdejší představitel protirežimní opozice, jehož oficiální přítomnost v politickém životě je kontinuální od počátků tranzice. Přestože u něj došlo k některým neoddiskutovatelným ideovým posunům, považuje se za reprezentanta autenticky antikomunistického proudu, jenž byl po jeho soudu záhy po změně uspořádání zrazen a odstaven na druhou kolej souručenstvím postkomunistů a liberálů, kteří v sobě navzájem našli pragmatické spojení pro uskutečnění ekonomické transformace a široce chápaného „návratu do Evropy“. A skutečnost, že se svou vizí přerušené kontinuity tak výrazně uspěl, nasvědčuje existenci značné společenské poptávky. Pokusů o její vysvětlení vzniklo v nedávné době vícero. Za všechny můžeme zmínit bulharského liberálního politologa Ivana Krasteva, který příčiny hledá právě ve způsobu tranzice příliš orientované na pouhou imitaci západních

vzorů. Imitování nejenže nerespektuje odlišné historické, kulturní či ekonomické danosti, ale především s sebou nese jasnou hierarchizaci vztahů, kdy imitující je v podřízeném postavení vůči imitovanému, který k tomu disponuje výsostným právem hodnotit úspěch nápodoby. Z toho vzniká frustrace, z níž se podle Krasteva rodí celkové zamítnutí imitovaného modelu a potřeba svébytného hledání vlastního já.

Krastev připouští, že hodnoty západní společnosti vykazují postmoderní tekutost a ani mnozí z těch, kteří vnímali Západ jako oázu normality a napodobovací procesy původně podporovali, nemohli tušit, že o třicet let později bude ona „normalita“ reprezentovat multikulturalismus a fluidita pohlaví. Tento šok, který se časově potkává s úpadkem globální dominance Západu a zpochybnutím liberální demokracie západního stříhu jako vrcholu dějin, umožnil dle Krasteva řetězovou reakci: konec Západu, který je hodný následování, odmítnutí imitačního imperativu, a dokonce jeho obrácení. Cituje Orbána: „Před třiceti lety jsme to byli my ve střední Evropě, kteří jsme věřili, že Evropa je naše budoucnost. Dnes cítíme, že my jsme budoucností Evropy.“ Na druhou stranu právě celoevropský, resp. celosvětový úspěch politiků, kteří k maďarskému modelu méně i více otevřeně vzhlíží, svědčí o tom, že takové potřeby nemohou vyplývat výhradně z nepovedené imitace a dalších „vrozených chyb“ tranzice. Poptávka po sociální soudržnosti a ontologickém bezpečí jako protíváze vůči atomizované a „změkčilé“ společnosti, nenávratně mizící v trychtýři modernity, se přece neomezuje na postkomunistické země. Současná vláda v Maďarsku navzdory svým vadám nepochybně reprezentuje konkurenční ideologický směr, což přispívá k její ostrakizaci ze strany dominantních liberálních sil, které svou zaujatost obtížně potlačují, a tak v důsledku poškozují v řadě oblastí relevantní kritiku maďarské vlády. Ta je také důkazem, že v letitém konfliktu s Evropskou unií lze spokojeně fungovat a ještě z ní „vytrískat“ kapitál před domácí veřejností.

Zastánci strany Fidesz se zahraniční kritikou nezabývají, ba naopak je možná utvrzuje v jejich přesvědčení. Podle Krasteva není tento postoj pouhým výrazem „odmítání toho, aby je soudili cizinci podle cizích standardů“, jsou tu i objektivní důvody, proč tato kritika často míří mimo terč a slouží v lepším případě jako *chambre d'écho* pro své hlasatele.

Zaprvé je to stále častější interpretace normality v kulturních pojmech (migrace, práva žen, LGBT) namísto v politickém smyslu (svobodné volby, svoboda projevu a pohybu). Když nizozemská zelená europoslankyně Judith Sargentiniová ve svém zevrubném hodnocení demokracie v Maďarsku rozebírá imigrační politiku, podmínky těhotných na pracovišti nebo ústavní definici manželství jako svazku muže a ženy, nelze přehlédnout zarputilost, s níž se snaží najít cokoli, co by se dalo použít, ačkoliv to spíše než se stavem politických svobod v zemi souvisí s jejím levicovým přesvědčením, že hodnotový konzervativismus je roven autoritářství.

Zadruhé je to fenomén „roku nula“, ze všeho nejvíce připomínající dětskou říkačku o tom, jak se ze vzorných žáků stali darebáci. To je patrné zejména u dlouhé řady evropských intelektuálů, kteří postrádají kritický přístup vůči stavu před rokem 2010, potažmo 2015, přestože ten se výrazně přičinil o vzestup současných vlád. Fúze postkomunistů a liberálů si pro svůj „vzorný“ postoj k začlenění do evropských struktur, adopci neoliberálních politik bez ohledu na důsledky či otevřenost vůči zahraničnímu kapitálu získala obdiv a přátelství západních médií, která ztratila zájem o příběh „těch druhých“, aby se o třicet let později mohla sama sebe ptát: „Co se, k čertu, stalo s Víktorem Orbánem?“ Pokud se i my dnes ptáme, proč se Maďarsko rozhodlo rozejít s dědictvím „hodných žáků“, těžko můžeme začít vyprávění okamžikem „revoluce u uren“. Roubovat na střed Evropy faktory, které vedly k vítězství Donalda Trumpa v Americe, je podobně nefunkční.

Fidesz se svojí národně-konzervativní ideologií patří k volebně nejúspěšnější straně v Evropě.

Spočívá jeho úspěch „jen“ v nebojácnosti při prosazování ostrakizovaných hodnot a v štědré sociální politice? Orbánův oblíbený autor, izraelský filosof Yoram Hazony, definuje národní konzervativismus v šesti základních bodech. Zaprvé je to veřejně sdílená náboženská tradice. Zadruhé přesvědčení o zákonech, které vycházejí ze „zdravého rozumu“. Zatřetí vzdělání jako respekt ke sdíleným tradicím. Začtvrté respekt ke specifickým národním zájmům a potřebám a opatrnost vůči globálním ekonomickým a politickým projektům. Zapáté omezení migrace, případně tlak na asimilaci migrantů v národních státech. Zašesté opatrnost vůči šíření liberálních doktrín ve světě a boj proti „arbitrismu“ mezinárodních institucí. Nařčení maďarské vlády z autoritářství není založeno na potlačování nebo ovlivňování voleb, nýbrž na tom, že zvolená vláda demontuje ty komponenty, které plnému vyjádření vůle lidu brání. Polský levicový sociolog Sławomir Sierakowski hovoří o „demokratickém útoku na liberalismus“. Maďarští liberálové vzpomínají na časy, kdy byl maďarský ústavní soud považován za nejmocnější na světě. Jak se ale stalo, že se vůle lidu tak vzdálila?

Maďarsko po roce 1989

Maďarsko si většina starších našinců pamatuje jako pověstný nejveselejší „barák“ východního bloku. Zemi, kam se jezdilo za dobrou hudbou, knihami a dalším zbožím, kde existovalo drobné podnikání a režim nebyl tak zatuhlý jako v Československu. Za touhu po svobodě Maďaři zaplatili krvavou daň v povstání v roce 1956, ale jak šla léta, politika represí ustupovala tiché společenské dohodě. János Kádár uplatňoval heslo „kdo není proti nám, ten je s námi“ a výměnou za občanskou pasivitu se režim snažil lidem zabezpečit pohodlný život. Výsledkem bylo mimořádně vysoké zahraniční zadlužení, na obyvatele nejvyšší v sovětské vlivové sféře.

Posledním komunistickým předsedou vlády byl od listopadu 1988 do března 1990 Miklós Németh. Kariérní komunista s ekonomickým vzděláním se naplno zaměřil na reformy už s jednoznačným cílem transformace Maďarska v zemi s demokratickým politickým zřízením a tržním hospodářstvím. Komunistické špičky se připravovaly na proměnu své státostrany v levicí západoevropského typu, k čemuž došlo v říjnu 1989, kdy se Maďarská socialistická dělnická strana (MSZMP) rozpustila a vznikla Maďarská socialistická strana (MSZP). U kulatého stolu zasedali zástupci již dříve vzniklých opozičních stran. Maďarské demokratické fórum (MDF) vzniklo v září 1987, sdružovalo konzervativní intelektuály a cítilo se reprezentantem věřícího, národního a buržoazního Maďarska. V březnu 1988 založilo 37 studentů z okruhu koleje Istvána Bibóa při univerzitě ELTE v Budapešti nezávislou radikálně antikomunistickou mládežnickou organizaci Fidesz. V listopadu 1988 pak vznikl Svaz svobodných demokratů (SZDSZ) se zaměřením na liberální voliče. Samostatnou činnost obnovily i některé tradiční politické strany, například malorolníci (FKgP), vítězové prvních poválečných a nadlouho posledních svobodných voleb.

Když sami komunisté začali pro maďarskou revoluci používat výraz „lidové povstání“, bylo jasné, že je to konec, neboť veškerá ideologie Kádárova režimu sestávala z věty, že rok 1956 byl kontrarevolucí. Symbolický pohřeb Imreho Nagye (popraveného komunisty 16. června 1958) v červnu 1989 byl už akcí v režii politické opozice, kde vládní politici přihlíželi jako diváci, a současně velkým dnem pro mladého právníka a spoluzakladatele Fideszu Viktora Orbána, který ve svém projevu před stovkami tisíc diváků otevřeně vyzval ke skoncování s komunismem a k odchodu sovětských vojsk. První svobodné volby se konaly v březnu a dubnu (druhé kolo) 1990 a znamenaly velký triumf národně-konzervativního tábora. Vítězem se stalo MDF následováno SZDSZ a FKgP, postkomunisté skončili s velkým odstupem čtvrtí a do parlamentu pronikl

ještě Fidesz a křesťanští demokraté (KDNP). Vládu vytvořilo MDF s malorolníky a křesťanskými demokraty a premiérem se stal předseda MDF József Antall, humanitně vzdělaný intelektuál pocházející z nižší šlechtické rodiny a aktivní účastník maďarského povstání. Jeho odpůrci jej označovali za „panského člověka a muže minulého století“. Přihlásil se k tomu, že bude „premiérem 15 milionů Maďarů“, tedy i těch, kteří žili na území odloučených Trianonskou dohodou. Antall byl od počátku vážně onkologicky nemocný.

Prezidentem byl po dohodě zvolen Árpád Göncz (SZDSZ). Nové vládě dopadla na bedra zoufalá ekonomická situace země, zároveň Antall jako konzervativec prosazoval ideu sociálně-tržní ekonomiky v protikladu k Washingtonskému konsenzu liberalizace, privatizace, deregulace, jímž se řídila už Némethova vláda (sám Németh v roce 1991 odešel do Londýna, kde se stal viceprezidentem Evropské banky pro obnovu a rozvoj). Postkomunisté se prakticky okamžitě stali stoupenci tvrdých neoliberalních reforem, zatímco vláda i pod vlivem rozporů v MDF přestávala být akceschopná. Zahraniční dluh narostl do roku 1994 na 20 miliard dolarů. Za vlády MDF se také s novou intenzitou obnovil předválečný konflikt mezi velkoměstskými liberály a národními konzervativci. Protože Antall nedokázal v MDF nastolit pořádek a vnitřní disciplínu, získávalo na hlasitosti křídlo okolo krajně pravicového spisovatele s antisemitskými názory Istvána Csury. Csúrka později z MDF odešel a založil extremistickou Stranu maďarské spravedlnosti a života (MIÉP), která v letech 1998 až 2002 zasedala v parlamentu.

V liberálním táboře se nejvíce obávali růstu nacionalismu a SZDSZ v opozici nacházel společnou řeč s postkomunisty. Do té doby libertariánský a antiklerikální Fidesz byl rozdělený, část poslanců kolem Gábora Fodora prosazovala úzké spojení se SZDSZ jako s nejbližšími ideovými partnery, k tomu se ale stavěla Orbánova skupina odmítavě. V posledním roce Antalovy vlády se Orbán s premiérem

József Antall a Viktor Orbán na konci 80. let.
Foto: Népszava.

sblížil a jeho politická orientace se pozvolna začala měnit. Dostával se do stále větších sporů s Fodorovým křídlem, a když byl v dubnu 1993 zvolen prvním předsedou strany a nahradil tak dosavadní kolektivní vedení, bylo jen otázkou času, kdy dojde k rozvratu. Fodor a jeho stoupenci opravdu nedlouho poté odešli do SZDSZ. V prosinci Antall zemřel a premiérem se stal ministr vnitra a podpředseda MDF Péter Boross. Premiérův důvěrník zemi především dovedl k volbám, avšak právě jeho vláda přijala dva zákony, které nejlépe ilustrují Antallův politický odkaz: zákon o agentech tajné služby (lustrace) a zákon o půdě, který zakazoval cizím fyzickým a právníkům osobám vlastnit ornou půdu v Maďarsku.

Ve volbách 1994 slavili úspěch postkomunisté s liberály. MSZP mohla vládnout sama, ale přítomnost SZDSZ jí kromě ústavní většiny dodávala navenek jakousi morální legitimitu. Premiérem se stal Gyula Horn, dlouholetý komunistický diplomat a ministr zahraničí v Némethově vládě. Stejně jako Antall s Borosseem byl i on aktivním účastníkem povstání, leč na opačné straně – proti povstalcům bojoval po boku sovětské intervenční armády. Cílem Hornovy vlády byla rychlá „normalizace“ Maďarska podle evropských standardů, související s přípravou

vstupu do EU a NATO. Vláda přijala půjčku Mezinárodního měnového fondu a podřídila se jeho podmínkám.

Ministr financí Lajos Bokros přišel s balíkem reforem a prostřednictvím devalvace forintu, zkrácení státních výdajů, zmražení platů, odbourání sociálních dávek a důchodové reformy se pokusil stabilizovat ekonomiku a zabránit hrozbě bankrotu. Reálné mzdy mezi lety 1995 až 1996 klesly o 18 procent, zatímco ceny v podobném poměru stouply. Kabinet zahájil masivní privatizaci včetně bankovního či energetického sektoru, které byly pro Antalovu vládu tabu. Podíl zahraničního kapitálu prudce vzrostl, v roce 1995 už bylo v Maďarsku 40 procent původně státních podniků vlastněno zahraničními investory, v České republice ve stejné době pouze pět procent. V průměru byly státní firmy privatizovány za 28 procent své hodnoty a země přišla o třetinu pracovních míst.² Díky reformám se podařilo nastartovat ekonomiku, zatímco protesty různých sociálních skupin od dělníků po studenty vláda ignorovala a ani po překlenutí nejhoršího se nepokusila nejtvrďší dopady zmírnit. To se projevilo na popularitě SZDSZ, která se propadla na šest procent. Liberálové pak už navždy zůstali malou

stranou s voličskou základnou v Budapešti, byli však jazyčkem na vahách, který rozhodoval o vzniku socialistických vlád.

Na pravici mezitím probíhal proces konsolidace. Fidesz sice zaplatil za své vnitřní spory, slabou kampaň a nevyhraněnost, ale Orbán měl už jasnou vizi, kam bude stranu směřovat. Našel pro sebe roli sjednotitele pravice. Socialisticko-liberální spojení lakonicky komentoval slovy „srůstá to, co k sobě patří“, a rozhodně odmítl vstup do koalice. Bylo před ním hodně práce, tři pravicové strany plus Fidesz získaly ve volbách od 7 do 12 procent. K Antalově odkazu měl na jedné straně úctu, na druhé straně mu vyčítal slabost a naivitu – především to, že si „nechal před nosem ukrást“ kapitál a média. Protože odchodem Fodorova křídla skončily i mediální sympatie vůči Fideszu, shrnul Orbán v roce 1995 situaci pravice na mediálním trhu průměrem k holému zadku. Straně do názvu přibýlo slovo „polgári“, které má v maďarštině vícero významů – občanský, buržoazní, měšťanský i úřední. V tomto případě vyjadřovalo všelidovou a pronárodní orientaci strany. Fidesz prosazoval dělení na mladé „polgári“ Maďarsko a staré Maďarsko postkomunistů. Orbán chtěl dokázat, že jeho odpůrci ve straně, kteří tvrdili, že je nemožné „být víc věřící než MDF, lépe zastupovat venkov než malorolníci“ a že jedinou cestou k úspěchu je pakt s liberály, neměli pravdu. Kritizoval vládu, že realizuje zájmy nadnárodních finančních skupin, že se Horn chová, jako kdyby byl vyslancem MMF a ne premiérem Maďarů. Hlavním cílem privatizace by mělo být vytvoření maďarské střední třídy, zatímco zahraniční kapitál má vlastní zájmy a musí být přinucen sloužit národu. Strana vsadila na konzervativní a náboženské hodnoty i na práva Maďarů v okolních státech.

Orbán byl úspěšný a v roce 1998 nastoupilo další střídání stráží. Fidesz vytvořil koalici s MDF a malorolníky a pod heslem „jeden tábor, jeden prapor“ pokračoval v integraci pravice do jediného subjektu. Vláda zrušila či omezila některá z nejdrsnějších opatření v sociální oblasti, na druhou

stranu dbala i rozpočtové odpovědnosti (zadlužení kleslo na nejnižší hodnotu 55 procent HDP v roce 2001), kladla důraz na mladé rodiny, důchodce a už zmíněné zahraniční Maďary, což vyvolávalo napětí se sousedy. Dovedla Maďarsko do NATO a soustředila se na hájení národních zájmů při vyjednávání o vstupu do EU (známý je Orbánův výrok z té doby, že život existuje i mimo EU). Fidesz v roce 2000 opustil Liberální internacionálu a získal afilaci do Evropské lidové strany. Vláda vykazovala některé autoritativnější způsoby řízení, především ve vztahu k parlamentu, a měla vleklý konflikt s primátorem hlavního města Gáborem Domszkyem, ekonomicky ale byla úspěšná, během čtyř let se snížila nezaměstnanost a vzrostla spotřeba obyvatelstva. S dědictvím komunismu se snažila vypořádat prostřednictvím vzniku nových institucí, jako bylo např. muzeum Dům teroru, a obecně prováděla politiku s historizujícími prvky. Pár týdnů před volbami v roce 2002 Orbán vyzval své voliče, aby nosili sváteční maďarské kokardy, což umožňovalo voliče pravice a levice odlišit na první pohled. Fidesz měl nakročeno k obhajobě, většina průzkumů mu přisuzovala vedení.

Jenže po do té doby nejvyhrocenější kampani v maďarských dějinách, která rozdělila společnost s nevídanou intenzitou, Fidesz těsně prohrál. Koalice Fideszu a MDF měla 188 křesel, zatímco MSZP a SZDSZ 198. Pro Orbána to byl těžký šok. V prvotním otřesu vyhlásil mobilizaci pravice a konaly se masové demonstrace pod heslem „Vlast nemůže být v opozici“. Na tu největší na Kossuthově náměstí přišlo půl milionu lidí. Orbán brzy pochopil, že je to slepá ulička, příčiny porážky začal hledat jinde a našel dvě největší. Zaprvé to byla institucionální slabost Fideszu, křehké a málo početné stranické struktury a absence pevného zakořenění ve společnosti. Orbán měl pocit, že neexistoval dostatek aktivistů a místních organizací bylo málo, zatímco socialisté měli obrovskou základnu: ze zhruba 800 tisíc členů někdejší komunistické státostrany se členy MSZP stalo asi jen 50 tisíc lidí, ale i to bylo

nesrovnatelně mnoho. Za druhou příčinu porážky pak považoval média, z nichž valná většina byla levicově liberální orientace, a Fideszu tudíž nepřejímá. Orbán tedy vytyčil dva cíle, které šly spolu ruku v ruce: vybudování silné společenské základny a vlastních soukromých médií.

Socialisté se poučili z porážky v roce 1998, takže tentokrát vsadili na neoliberální kurz s výraznými sociálními prvky. V praxi pokračovala privatizace zbývajících odvětví a příjmy státu se snižovaly, zato výdaje začaly rychle růst. Vedle důchodů a sociálních podpor se o polovinu zvýšily platy aparátu státních zaměstnanců, od dob kádárismu robustnímu. Deficity vláda vykrývala půjčkami u zahraničních věřitelů a k těmto nabádala Maďary – kvůli nestabilitě forintu si měli brát hypotéky v zahraničních měnách: eurech, švýcarských francích či japonských jenech. V poměru k HDP bylo Maďarsko v roce 2006 sedmou nejzadluženější zemí na světě. Ani ne měsíc po nástupu vlády se ukázalo, že premiér Péter Medgyessy byl v 70. a 80. letech agentem rozvědky. To se i v Maďarsku, kde existovala přiznaná personální kontinuita mezi komunisty a socialisty, zpočátku zdálo nepřijatelné, a SZDSZ požadoval premiérovu okamžitou demisi. Nestalo se nic a liberálové své výhrůžky nesplnili. Medgyessyho kariéru ukončily o dva roky později personální spory v koalici a prohrané první volby do Evropského parlamentu. Vládní strany se dokázaly shodnout na jediném kandidátovi – původně Medgyessyho poradci, později ministři sportu Ferenci Gyurcsánym. Gyurcsány býval vysokým představitelem Komunistického svazu mládeže (KISZ) a jeho žena pocházela z rodiny komunistického pohlavára padesátých let. Po pádu režimu se stal úspěšným podnikatelem, podle zlých jazyků především díky množství neformálních vazeb, které on a jeho vyžnění příbuzní měli; v roce 2002 byl padesátým nejbohatším Maďarem. Zajímavostí může být, že právě Gyurcsánye Orbán v jednom dokumentu z roku 1988 označil za „jediného schopného KISZáka“.³

Mezitím Fidesz zapouštěl kořeny. Krátce po volbách přišel Orbán s nápadem využít energii zmobilizovaného pravicového elektorátu a vytvořit po celé zemi síť neformálních „občanských kroužků“. Tam se měli pravicoví voliči scházet a diskutovat o problémech ve svém okolí. Změna struktury strany, rozšíření členské základny na masovou, se musela promítnout i do vedení – v roce 2003 Orbán znovu získal předsednictví a svou moc ve straně už jen upevňoval. Zároveň započal „přístupové“ rozhovory s řadou občanských iniciativ a středopravicových stranic. V roce 2002 měl Fidesz pět tisíc členů a díky akci s občanskými kroužky jich brzy bylo třicet tisíc. Integrace takového množství členů v krátkém čase byla komplikovaná, ale z větší části se podařila. Ve Fideszu dostali nápad, jak do dění vtáhnout i pasivnější část národa – národní petice a pak i konzultace, tedy dotazníky na různá témata, kterými strana obesílala všechny maďarské domácnosti. Běžně se jich vracelo přes milion. Pokladník strany Lajos Simicska si vzal na starost média a postupně vznikly soukromé televize *Hír TV* a *Echo TV*, několik časopisů a jedno rádio. Pro pravici získal Simicska i tradiční deníky *Magyar Nemzet* a *Magyar Hírlap*, kde si pravicový volič konečně mohl přečíst názory, s nimiž souzněl. V už zmíněných volbách do Evropského parlamentu Fidesz uspěl se 47 procenty hlasů a zdálo se, že za dva roky nemůže nevyhrát. Ovšem byl tu ten schopný Gyurcsány.

Kampaň Fideszu před volbami v roce 2006 byla v porovnání s lety 1998 i 2002 špatná. Především zvolila nešťastné heslo „Žije se hůř než před čtyřmi lety“ – nebyla to pravda a nemohl to s vážnou tváří tvrdit ani nejzarputilejší volič pravice. Socialisté rozjeli pompézní život na dluh a Fidesz nebyl důvěryhodný, když to na jednu stranu kritizoval a na druhou se je snažil ještě přelicitovat. V předvolební debatě chtěl Orbán vedle agresivního Gyurcsánye působit konsenzuálně, ale vůbec to nevyšlo; Gyurcsány vypadal sebejistě, Orbán nervózně a schlíple. Byla to Orbánova nejhorší debata v životě, tak špatná, že se později bude spekulovat, zda to nebyl záměr. Ačkoliv oba byli vynikající

řečníci, Gyurcsány tentokrát Orbána na hlavu porazil. Sypal z rukávu čísla, kterým Orbán ani nemohl opovnovat – ministr financí rozhodl, že reálnou bilanci státu před volbami nezveřejní. Ránu Fideszu zasadilo i MDF, které se rozhodlo jít samostatně. Maďarský volební systém vždy zvýhodňoval silné strany, a kdyby vytvořili jednu kandidátku, získala by bonus. MDF tak sice do parlamentu těsně proniklo, avšak SZDSZ měl více hlasů. Před druhým kolem si MDF dalo podmínku, že premiérem nebude Orbán. Ten to přislíbil, což se ukázalo jako další fatální chyba, voliči byli silně emocionálně spojeni s jeho osobou. Fideszu už podruhé nestačilo k vítězství přes 40 procent hlasů. Vláda socialistů s liberály tak mohla pokračovat, naopak Fideszu hrozila dezintegrace a Orbánovi výměna. Všechny přesvědčil, že k úspěchu je nezbytný silný lídr, jenže neuspěl, a porážka šla za ním. Ale nemělo to trvat dlouho, brzy po volbách si Gyurcsány vstřelil spektakulární vlastní gól.

Orbánova triumfální jízda

Nahrávka z květnového kongresu v Balatonőszödu se na veřejnost dostala 17. září 2006, kdy ji odvysílalo *Magyar Rádió*. Ve vulgárním projevu se Gyurcsány snažil poslance vybudit k reformám. Přiznal, že čtyři roky nedělali nic, všechno „zkurvili“ a volby vyhráli jen proto, že o situaci země „lhali ráno, večer i v noci“ a „boží prozřetelnost, peníze ze světového hospodářství a stovky triků mohou za to, že jsme to přežili“. Demontrace vypukly okamžitě, záznam byl zveřejněn odpoledne a už večer se sešlo několik tisíc demonstrantů. Druhý den bylo již přes 40 tisíc protestujících a někteří se pokusili dostat do budovy státní televize. Policie proti nim tvrdě zasáhla. Její zásah a vyjádření Gyurcsánye, že o rezignaci přemýšlel jen asi tři minuty, vedly ke krvavé noci na 19. září, kdy demonstranti opravdu pronikli do televize a přerušili vysílání. Policie musela povolat posily, aby se do zabarikádované budovy dostala. Hořela auta i budovy, sanitky rozvezly do nemocnic

Ferenc Gyurcsány a Viktor Orbán v debatě před volbami 2006.
Foto MTI.

stovky zraněných demonstrantů i policistů. Početné demonstrace vydržely ještě týden, pak jejich intenzita opadla, ale cyklicky se vracely až do konce volebního období. Velmi divoké byly demonstrace na padesáté výročí povstání, demonstranti u parlamentu prorazili kordony, sami zatarasili jinou přílehlou ulici ukradeným autobusem a házeli na policisty lahve a kamení. Policie odpověděla vodními děly, z nichž na demonstranty stříkala modrou a zelenou tekutinu, slzný plyn a došlo i na gumové projektily. Proti účastníkům Orbánova projevu se rozjela na koních a některé lidi zbilá obušky. V nemocnici skončil s rozbitou hlavou a zlomenou rukou i poslanec Fideszu Máriausz Révész. Demonstranti ukradli několik vozidel včetně obrněného a zprovoznili starý sovětský tank T-34, kterým se rozjeli proti těžkoooděncům.

Gyurcsány nemínil vyvodit osobní odpovědnost a byl čím dál arogantnější, Fidesz se bál postavit do čela protestů a hrál roli tichého beneficianta lidového hněvu. Levice obviňovala Fidesz, že může za nepokoje a rozbité město, Fidesz po nesplnění ultimáta na odstoupení, které bylo jen politickou hrou, začal premiéra zcela ignorovat; při jeho projevech poslanci odcházeli ze sálu. V komunálních

volbách na podzim 2006 získal Fidesz už 53 procent hlasů, ale ani to Gyurcsánye nepřimělo odstoupit. Bylo to „venku“ a jeho vládě nezbylo než se pokusit o reformy. Následující roky se nesly v duchu úsporných opatření a škrtů, zvyšování daní a zavádění poplatků. Fidesz ale vládě nic neulehčil a v roce 2008 vyvolal úspěšné referendum o reformě zdravotnictví, která zaváděla platby u lékaře a v nemocnici, a o školném. Socialisté se referendu snažili všemožně zabránit, ale výsledky byly drtivé: proti politice vlády se postavilo přes 80 procent hlasujících. Krátce poté kabinet opustili liberálové, kteří se rozhodli na poslední chvíli pokusit o záchranu, vládu ale nadále podporovali jako menšinovou. To už nastupovala světová hospodářská krize a pro Maďarsko nadcházela okamžik pravdy. Země byla na pokraji státního bankrotu, kvůli klesající hodnotě forintu nebyly desetitisíce rodin schopny platit úvěry v cizích měnách, stoupala nezaměstnanost, přibývalo bankovních loupeží i drobné kriminality, hlavně mezi nejchudšími Romy. Za ochranu většiny se namísto nefunkční policie začaly brát bojůvky radikálů z Jobbiku, kterému se v průzkumech stále více dařilo. Došlo k několika rasově motivovaným vraždám Romů.

V této situaci v březnu 2009 Gyurcsány konečně rezignoval a byl nahrazen dosavadním ministrem rozvoje a hospodářství Gordonem Bajnaiem. Kromě Bajnaie žádný z kandidátů o funkci premiéra nestál. Bajnai uvedl, že funkci přijímá proto, že nemá žádné politické ambice a jeho jediným cílem je stabilizovat ekonomiku i za cenu značných bolestí a dovést zemi k volbám. Orbán, který byl po léta zvyklý objíždět celou zemi a každý den mít několik mítinků s voliči, nemusel dělat nic. Lidé byli mobilizováni dostatečně, stačilo vytvářet kanály, kudy se hněv mohl ubírat, aby Jobbik nedokázal přesvědčit voliče, že za jejich potíže mohou Romové a Židé. Heslo bylo prosté a všeřikající, „elég!“ – dost! Dlouho před volbami bylo jasné, že Fidesz (ve volební koalici s KDNP, která nahradila „nespolehlivé“ MDF) vyhraje a povládne sám, byla jen otázka, zda s ústavní

většinou. Orbán sliboval kompletní přestavbu, zavedení práva a pořádku, vytvoření milionu pracovních míst a především obnovení národní hrdosti; s Orbánem jako premiérem dopředu počítalo Maďarsko i Evropa. Výsledek byl knockoutový, Fidesz získal 68 procent mandátů a bezprecedentní moc. Socialisté skončili s velkým odstupem druhí a na záda jim dýchal Jobbik. Poslední stranou, která těsně uspěla, byli antiglobalističtí zelení (LMP). Dávní ideoví nepřátelé MDF a SZDSZ vytvořili společnou kandidátku, ale i tak byl jejich výsledek fatální: méně než tři procenta. Byl to konec jedné éry, faktický zánik hybných sil maďarské tranzice. Z tradičních stran na scéně zůstaly jen Fidesz a MSZP.

Před volbami Orbán hlásal „malé vítězství, malé změny – velké vítězství, velké změny“, přesto jejich expresní tempo zaskočilo doma i v zahraničí. Orbán se netajil záměrem konzervativní revoluce, která měla prostoupit všemi oblastmi života. Podle svého životopisce Igora Jankeho⁴ chtěl, aby změny byly co nejhlubší a obtížně vratné. Řada jeho kroků, systémového i symbolického rázu, šla přímo proti nepsanému evropskému konsenzu. Byla rychle sepsána nová ústava, do níž se vrátil Bűh a dosti zidealizovaný obraz národa, objevil se i odkaz roku 1956, ostré odsouzení komunismu a jeho „politických dědiců“, deklarace manželství jako svazku muže a ženy aj. Maďarská republika se přejmenovala na Maďarsko – ústavní zřízení se nezměnilo, ale podle mínění maďarské pravice republika nepřinesla Maďarsku nic dobrého a není důvod se k ní hlásit. Ze symbolických změn stojí za zmínku i první zákon přijatý novým parlamentem – vyhlášení 4. června (dne Trianonské dohody) Dnem národní soudržnosti. Symbolický přesah – byť i systémový a zahraničněpolitický – měl také zákon, který konečně umožnil Maďarům ze sousedních států nabýt maďarské občanství. V této otázce se roku 2004 konalo referendum, pro nízkou účast neplatné, v němž Fidesz podporoval možnost „ano“, zatímco Gyurcsányova vláda se postavila ostře proti. Přízeň zahraničních Maďarů, z nichž občanství, a tím

pádem i volební právo získal do dnešního dne více než milion lidí, už levice nikdy nezískala. Vláda aktivně vystupuje na jejich obranu a na budově parlamentu v Budapešti vlaje zástava rumunských Sikulů, maďarské menšiny nejistého původu, která v Rumunsku usiluje o autonomii.

Vítězství Fideszu se výrazně promítlo do podoby veřejnoprávních médií, odkud byli stejně jako v roce 2002 vyhozeni novináři spojení s předchozí politickou garniturou. Je otázkou, zda o maďarských státních médiích vůbec lze hovořit jako o veřejnoprávních, neboť právě socialistická vláda zrušila koncesionářský poplatek, a televize se tak stala plně závislou na politické vůli. Míra podřízení státní televize a rádia vládní straně po roce 2010 dále oslabilo jejich postavení na trhu a dnes má hlavní zpravodajský kanál *M1* zhruba jen tříprocentní podíl na sledovanosti. Vůči mediálnímu konglomerátu Fideszu, který se po vítězství ve volbách ještě rozšířil o populární komerční televizi *TV2* nebo zpravodajský web *Origo*, stojí nejsledovanější komerční televize *RTL klub* s německým vlastníkem, politický kanál *ATV* s maďarskými vlastníky, deník *Népszava* dosud spjatý s levicí, nejčtenější týdeník *HVG* nebo rádiová stanice *Klubrádió*. Provládní média dominují ve většině kategorií, bez většího zájmu liberálů se vládě podařilo převzít regionální tisk, přesto není problém obklopit se výhradně médii s opozičním zaměřením. Ty pak vládní média na hlavu porážejí v případě internetu – nejčtenějším zpravodajským webem byl donedávna *Index* se šesti miliony uživatelů měsíčně (pro porovnání nejčtenější tištěný deník *Népszava* má prodej kolem 20 tisíc), po odchodu většiny redakce v červenci 2020 však není jasné, jakým směrem se bude dál ubírat. Roli *Indexu* může zastoupit hned druhý nejčtenější zpravodajský web s opoziční orientací *24.hu*, redakce *Indexu* však již oznámila spuštění nového projektu. Pro maďarskou mediální scénu je charakteristická absence solidarity na obou stranách. Když se v roce 2015 s Orbánem rozešel Lajos Simicska, obrátil celý svůj konglomerát médií proti Fideszu. Novináři,

kterí na tuto změnu nebyli ochotni ze dne na den přistoupit, byli vyhozeni.

V kulturní sféře či ve vzdělávání vláda svou dominanci budovala postupně prostřednictvím personálních obměn a vytváření „správních“ institucí, pod něž se nově soustředily dříve formálně nezávislé organizace (především ty, v nichž vždy výrazně převažoval levicový světónázor). Protože se v tomto případě jednalo o spor dvou angažovaných menšin, pro něž se zažil výraz „kulturharc“ (kulturní boj), a protože se odehrává nepřetržitě a zapojují se do něj všechna média, je o něm také nejvíce slyšet, ačkoliv mobilizaci širokých společenských mas vyvolaly z logiky kulturharcu vybočující projekty, jako nápad zdanit internet nebo uspořádat v Budapešti olympijské hry. V obou případech také vláda tlaku ulice ustoupila, což se v případě kulturního boje nestává.

Navzdory určitým pokrokům během Bajnaiovy poloúřednické vlády zůstávala nejpálčivějším problémem Maďarska ekonomika. A právě v ekonomice se Orbánův kabinet rozhodl pro neortodoxní metody. Situaci dlužníků s hypotékami v cizích měnách řešil na úkor bank, které se musely nově zařídit podle kurzu Maďarské národní banky, a dokonce zpětně kompenzovat klienty. Odmítl další půjčku MMF, protože byla vázána na podmínku, že se Maďarsko „vzdá ekonomických experimentů“. Na koncerny podnikající v energetice, telekomunikacích, bankovníctví a pojišťovnictví a velkoobchodě vláda uvalila krizovou daň ze zisku. Z peněz ze „znárodněného“ druhého pilíře důchodového systému v hodnotě 14 miliard dolarů nakoupila zpět podíly ve strategických podnicích. V roce 2013 předčasně splatila půjčku MMF a téhož dne byla maďarské pobočce fondu vypovězena nájemní smlouva. Svou ekonomickou politikou proti sobě Orbánova vláda nejprve popudila zahraniční velkokapitál, média i politiky, brzy se však potvrdila přizpůsobivost korporátního světa – ten naoktrojovaná pravidla akceptoval a až na několik bank se nesplnily alarmistické předpovědi, že Maďarsko všichni opustí

nebo přenesou zátěž na klienty. Jednou z velkých bolestí maďarského hospodářství býval vysoký počet invalidních důchodců a naopak nízký počet lidí odvádějících daně. Vláda započala verifikace žádostí o předčasný odchod do důchodu a omezila jej v případě armády a policie. Pro většinu populace se pak důchodový věk zvýšil o tři roky (naopak pro soudce se kvůli výměně kádrů snížil o osm let). V rámci vize „společnosti založené na práci“ snížila podporu v nezaměstnanosti na pouhé tři měsíce a zavedla systém veřejných prací. Délka poměru je maximálně 12 měsíců, lze jej prodloužit o dalších šest. V roce 2016 pracovalo v programu 223 tisíc Maďarů (41 procent nezaměstnaných), cílem je udržovat pracovní návyky a motivovat je k hledání lépe placené práce. Svému slibu vytvořit milion pracovních míst se vláda alespoň přiblížila, v roce 2020 pracovalo o 800 tisíc Maďarů více než před deseti lety. Zavedla významné daňové úlevy pro rodiny s dětmi, díky odkoupení energetických koncernů mohla snížit nadsazené ceny plynu a elektřiny, což občanům pravidelně důrazně připomíná ve vyúčtování. Deficit státního rozpočtu se Orbánově vládě podařilo ustálit pod tři procenta a zadlužení země už roky klesá.

Snahy o diverzifikaci zahraničního obchodu především do Asie, kterou Orbán pokládá za kontinent budoucnosti (ve svém slavném projevu o liberalismu z roku 2014 označil za příklad úspěšných zemí Singapur, Čínu, Indii, Rusko a Turecko), byly vyjádřeny i v symbolické rovině přejmenováním ministerstva zahraničních věcí na ministerstvo zahraničního obchodu. Maďarsko od té doby jeví (s výjimkou pronásledovaných křesťanů, pro něž byl zřízen vlastní vládní úřad) minimální zájem o otázky lidských práv a v jeho zahraniční politice převládá tvrdý realismus. Politika „otevření na východ“ přinesla hojně kritizované kroky, jakým bylo například svěření dostavby jaderné elektrárny Paks Rusům, není však bez zajímavosti, že v roce 2019 se největším investorem v Maďarsku poprvé nestalo Německo, nýbrž Jižní Korea. Kontroverzním

rozměrem neortodoxní ekonomiky je vytváření vlastenecké „národní buržoazie“ jako kontrapunktu vůči zahraničnímu kapitálu a „rudým baronům“, tedy Maďarům, kteří zbohatli z divoké privatizace za socialistických vlád. Problémem je, že příslušníci nové buržoazie ve zvýšené míře vykazují přátelské či příbuzenské vazby na vládní politiky a systém přerozdělování veřejných zakázek je silně zpolitizovaný. Postavení státu a kapitálu je opačné, než jaké známe například z České republiky. Kapitál neovlivňuje politiky, nýbrž je vůči nim v podřízené roli.

V roce 2009 Orbán hovořil o tom, že v příštích letech nahradí „duální silový prostor centrálním“. Jinak řečeno, namísto souměrného systému dvou velkých stran povládne strana jedna, která „dokáže artikulovat věci národního zájmu“. Nejednalo se o výhrůžku, spíše o konstatování – bylo jisté, že socialisté skončí s výpraskem, a jiná tak velká a populární strana jako Fidesz v Maďarsku nebyla. Záhy přišly změny, které se v principu líbily všem s výjimkou zasažených, ale v praxi znamenaly i větší koncentraci moci: počet ministerstev se snížil na osm včetně superministerstva lidských zdrojů. Zvýšil se přitom vliv úřadu premiéra, ministr řídící úřad vlády je de facto druhým mužem ve státě, a počet poslanců v jednokomorovém parlamentu klesl z 386 na 199. S tím souvisel i nový volební systém, v němž bylo zrušeno druhé kolo, upravily se hranice některých volebních obvodů a posílily většinové prvky: 106 poslanců se volí v jednomandátových obvodech, zbytek vzejde z celostátního hlasování pro kandidátní listiny. Jednalo se o ideální uspořádání pro scénář fragmentované opozice neschopné dohody.

Rok 2015 a migrační krize

S nepřízní zahraničí se konzervativní vláda musela vypořádávat od začátku. Když v lednu 2011 začalo maďarské předsednictví EU, Orbána v Bruselu čekal

pískot levicových europoslanců, které znepokojil návrh nové ústavy či přijatý zákon o médiích. První debata na téma stavu demokracie v Maďarsku proběhla na půdě Evropského parlamentu ve Štrasburku na počátku roku 2012. Orbán přijal pozvání a vystoupil s projevem, jehož adresátem byli očividně Maďaři. O den později se v Budapešti konala velká, statisícová demonstrace na podporu vlády pod heslem „Nebudeme kolonie“. Takové výjevy se pak rok od roku opakovaly, Orbán si zvykl využívat půdu europarlamentu a zdrcující, přehnanou a ideologicky motivovanou kritiku pro vlastní prospěch. Přesvědčení, že západní elity vždy upřednostňovaly postkomunistické vlády, které nedbaly národních zájmů a sloužily mezinárodnímu kapitálu, přičemž Maďarsko zruinovaly, bylo mezi maďarskými pravicovými voliči všeobecné.

Do popularity vládní strany, která v prvních dvou letech prudce spadla, se více promítala domácí situace. I když se vláda snažila nejít cestou úspor (austerity), některá z Bajnaiových opatření musela nechat v platnosti. Základní sazba DPH je dodnes v Maďarsku rekordně vysoká (27 procent) a útok na soukromé důchodové pojištění vyvolal v řadách obyvatelstva také neklid. Celková situace se začala výrazněji stabilizovat až v roce 2013. Vláda navíc za první dva roky vychrlila obrovské množství zákonů, obvykle formou zákonodárných iniciativ poslanců, čímž způsobila chaos, protože se musely často měnit nebo i rušit. Následoval trapný skandál prezidenta Pála Schmitta, který musel odstoupit poté, co se ukázalo, že naprostou většinu své dizertační práce opsal. Nakonec si ale všechno „sedlo“, strašení liberálů krachem se nevyplnilo a Maďarsko si svou neortodoxní cestu obhájilo. Hospodářství začalo růst, vláda dostala prostor rozvíjet i svou pozitivní sociální vizi a Fidesz v roce 2014 udržel těsnou ústavní většinu 133 hlasů. Základem triumfu Fideszu bylo velké vítězství v jednomandátových obvodech, kde porazil levicové spojení poměrem 9:1. Na celostátní listině úspěšný Jobbik čekal osud UKIP v britských

volbách – v jednomandátových obvodech nezískal ani poslance, totéž platilo i pro zelené LMP. Krátce po volbách ale vláda udělala několik chyb, nové zdanění internetu vyhnalo do ulic i pasivní Maďary, především mladé, a v tisku se začal propírat Orbánův rozchod se Simicskou, jenž Orbána veřejně označil velmi hrubým výrazem.

Jeho výlev je dodnes nejpopulárnějším heslem opozice, která okamžitě zapomněla, že nikdo v Maďarsku toho pro „Orbánův režim“ neudělal za tři dekády víc než Simicska. Coby nová směna do Simicskových médií nastoupili novináři z levicového tisku, kteří začali odhalovat různé vládní přečiny a korupci – tedy konkrétně to, kdo benefituje ze státních zakázek poté, co od nich byl odříznut sám Simicska. Jenže v okamžiku, kdy popularita Fideszu začala opětovně klesat a Orbán se po rozchodu se Simicskou (který pro něj musel být bolestivý i osobně, neboť se přátelili od gymnaziálních let) nacházel v celkové defenzivě, udeřila s plnou silou migrační krize. Maďarsko se nacházelo na balkánské trase a podle vládních statistik jeho hranice v letních měsících roku 2015 nelegálně překročilo přes 400 tisíc lidí. Prakticky nikdo z nich přitom neplánoval v Maďarsku zůstat a žádat tam o azyl. Mířili do bohatých západních zemí, především do Německa, které z vlastních morálních a ekonomických pohnutek nadřadilo humanitu a pomoc lidem v nouzi nad platná pravidla. Naproti tomu Orbánova vláda na pravidlech trvala, přičemž se za to setkala s hromy a blesky západního intelektuálního světa, liberálních politiků a médií, nařčením z fašismu, výhrůžkami (mj. vyloučením z EU),⁵ účelovým zkreslováním reality – známé jsou v Maďarsku například záběry, na nichž migrant shodí svou ženu a dítě do kolejiště, přičemž policista, který se jim snažil pomoci, byl v západních médiích prezentován jako ten, před kým se rodina nešťastně choulí na zemi.

Orbánův tvrdý a pragmatický přístup – který se nakonec stane tichým unijním konsenzem – mu vynesl nejen utužení pozic doma, kde se v oněch

horkých měsících roku 2015 setkával s významnou podporou. Právě zdrcující kritika ze zahraničí umožnila Maďarsku začít hrát na celoevropské scéně roli výrazně přesahující geopolitickou a ekonomickou sílu země. Orbán správně vycítil, že na masové migraci, která v západních zemích trvá nejméně od 60. let minulého století, nikdy nebyl žádný celospolečenský konsenzus. Politici se k tomu stavěli po desetiletí právě tak pasivně jako v roce 2015, mlčení mas bylo vynucené sociálně-politickým tlakem, z migrace se na Západě stalo téma, o němž se už nedá bavit normálně. Diváci BBC museli být v šoku, když ministr zahraničního obchodu Péter Szijjártó klidně a dobrou angličtinou říkal rozzuřené moderátorce, že Maďarsko si přeje být i nadále kulturně homogenní zemí, osobuje si právo se tak rozhodnout, stejně jako se Británie kdysi rozhodla pro multikulturní společnost. Orbán pozvedl prapor odporu a Maďarsko napříč Evropou získalo mnoho odpůrců, ale i mnoho příznivců, stalo se jakýmsi druhým Izraelem – zemí, na niž má každý názor. Doma se migrace stala tématem absolutním. S postupem času přibyl též americký finančník maďarského původu George Soros – bylo to poměrně logické: opozice byla příliš slabá, dezintegrována a potácející se ve vlastních problémech, než aby mohla být důstojným protivníkem. K migraci nebyla schopna zaujmout stanovisko, spíše la-vírovala před vyhraněným názorem voličů. Soros je nepochybně ideologický protipól maďarské vlády, přiznaně financuje politické aktivity v souladu se svým viděním světa, v němž je podle jeho vlastního vyjádření pro Bloomberg zájmem uprchlík a hranice překážkou.⁶ K Maďarsku má dodnes silné vazby, právě sem umístil svou univerzitu a snažil se interferovat i do maďarské politiky – podle Jankeho se mj. v roce 1994 pokusil přimět zástupce Fideszu, aby šli do koalice socialistů s liberály, kterou na rozdíl od MDF podezřelého z nacionalismu podporoval.

Závěr

S tématy migrace a Soros Fidesz v roce 2018 zopakoval „kétharmad“, tedy dvoutřetinové vítězství a ústavní většinu. Volební účast byla velmi vysoká, téměř 70 procent. Opozice po osmi letech nedokázala etablovat stranu, která by byla schopna Fideszu konkurovat jako kdysi MSZP, ani (pro četné osobní animozity i programové rozdíly) vytvořit účelové spojení alespoň do jednomandátových obvodů. Snažila se poukazovat na systémovou korupci a Fidesz pokořit sociálními sliby „všechno všem“. V Maďarsku obecně chybí strana, která by naopak navrhovala zesílení státu a plédovala za volnotržní ekonomiku. Na druhém místě skončil Jobbik, vystupující nově jako středopravicová strana, za ním tři další levicové strany. Fidesz tak dokonal „hatrick“, do roku 2022 může rozvíjet svou vizi neliberální demokracie jako doposud – bez nejmenších překážek. Na další roky ohlásil především boj proti demografickému úpadku, jemuž Maďarsko čelí již od 70. let. Rekordně nízkou porodnost mělo Maďarsko v roce 2011, kdy na jednu ženu připadalo 1,23 dítěte. Propopulační politikou se vládě podařilo toto číslo zvýšit na zhruba 1,6. Po daňových úlevách vláda nabízí výhodné půjčky na bydlení rodinám, které budou mít alespoň tři děti, příspěvek na nákup sedmimístního automobilu či úplné odpuštění daní ženám se čtyřmi dětmi. Na rodinnou politiku Maďarsko aktuálně vynakládá rekordních 5 procent HDP a lidé ve středním věku byli v roce 2018 největší voličskou skupinou Fideszu.⁷ Pokračuje centralizace dalších oblastí veřejného života, akademické či kulturní sféry. Protesty mají spíše malou intenzitu a jsou jednorázové. Podle rozsáhlého průzkumu think-tanku *Policy solutions* z roku 2020 považuje 57 procent Maďarů za největší plus deseti let vlády Fideszu podporu rodin, 45 procent obranu před migrací a 35 procent snižování režijních cen energií. Ze všech tří oblastí vláda udělala svá vlajková témata. Pokud jde o negativa, 56 procent zmiňuje

špatný stav zdravotnictví, 34 procent považuje za problém příliš velkou nerovnost a 31 procent špatné jednání se zaměstnanci. Jen 11 procent mezi třemi největšími problémy uvedlo tvrzení „v Maďarsku už není demokracie“.⁸

Na podzim 2019 Fidesz zaznamenal citelné ztráty v komunálních volbách, v nichž opozice poprvé spolupracovala formou společných kandidátů. Spolupráci minimálně ve 106 jednomandátových obvodech avizuje i na rok 2022, kdy se budou konat příští parlamentní volby. Její spojení nadále komplikují programové a personální konflikty, přítomnost Jobbiku na jedné straně a Ference Gyurcsánye na druhé. K srpnu 2020 se rozpadlo již několik komunálních koalic vzniklých po podzimních volbách. Z první vlny pandemie vyšel Fidesz posílený a jeho preference v průzkumech dnes přesahují 50 procent, což by pro stranu znamenalo nejlepší výsledek od roku 2010. Zatímco se na mezinárodní scéně referovalo o koronavirové diktatuře v Maďarsku, doma se Orbánově vládě podařilo vládat opozici do pastí. Odmítáním součinnosti jako kdyby se stavěla proti opatřením na ochranu lidí a ekonomiky. Tolik diskutovaný nouzový stav ukončilo Maďarsko jako jedno z prvních mezi evropskými státy. Druhá, silnější vlna epidemie však

pro zemi s dlouhodobě podfinancovaným zdravotnictvím a zranitelným hospodářstvím představuje velkou výzvu. ■

- 1 Originální název je *Nemzeti Együttműködés Rendszere*.
- 2 László György, *Creating the balance: The Mission of Economic Policy*. Századvég, 2019.
- 3 Jednalo se o *Mi lesz, ha nagy lesz?* od Fekete Doboz Alapítvány.
- 4 Igor Janke, *Forward!: The Story of Hungarian Prime Minister Viktor Orbán*. Aeramentum Books, 2015.
- 5 <https://www.politico.eu/article/luxembourg-foreign-minister-jean-asselborn-hungary-should-leave-eu/>
- 6 <https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-10-30/orban-accuses-soros-of-stoking-refugee-wave-to-weaken-europe>
- 7 <https://dailynewshungary.com/election-2018-poll-ruling-parties-strongest-age-groups>
- 8 https://www.policysolutions.hu/hu/hirek/496/orban10_publikacio?fbclid=IwAR3hDdU2zCo7KGUH4wOQvWbMSbQEzCSVYUSOi4XtoHF8nDIjy_FILEahH4A

Lucie Sulovská (1996), působila jako komentátorka *Týdeníku Echo*, zabývá se střední Evropou, zejména Polskem a Maďarskem.

INZERCE

ALEXANDR VONDRA ed.

MUSÍ BÝT EKOLOGIE ALARMISTICKÁ?

HLEDÁNÍ REALISTICKÝCH ODPOVĚDÍ

Václav BARTUŠKA, diplomat a publicista
Václav CÍLEK, geolog, klimatolog a popularizátor vědy
Radan HUTH, klimatolog a meteorolog
Vladimír KOČÍ, environmentální inženýr, produktový ekolog
Jan MACEK, strojní inženýr a pedagog

Marek MORA, ekonom
Petr POKORNÝ, biolog, paleoekolog a environmentální archeolog
Petr SKLENIČKA, pedagog, zemědělec a krajinný ekolog
David STORCH, biolog a evoluční ekolog
Vladimír WAGNER, jaderný fyzik

měkká vazba | 288 stran | 245 Kč

www.bookspipes.cz

CEVRO

Hanns
Seidel
StiftungBOOKS
& PIPES

Radikálně jiná ekologická výzva

Zamyšlení nad antropocénním obratem v ekologii

Petr Pokorný

Mluví se o něm už dvacet let, ale dosud převážně za našimi západními hranicemi. Co vlastně *antropocén* znamená a proč stojí za to o něm přemýšlet právě v ekologických souvislostech? Je po antropocénním obratu v ekologii (jakožto vědní disciplíně) vůbec ještě udržitelná základní víra tradičního environmentalismu (jakožto jednoho z moderních světónázorů) v odvěkou přírodní harmonii, do které destruktivním způsobem zasahuje moderní civilizace?

Výzva přišla nenápadně, v symbolickém roce přelomu starého a nového milénia. Totiž jako vtipný návrh jednoho nizozemského geochemika (P. J. Crutzena) a jednoho amerického biologa (E. F. Stoermera) mířený směrem ke komunitě geologů.¹ Ti by se prý měli vážně zamyslet nad rolí současného lidstva coby dominantního „geologického“ činitele na této industrializované a globalizované planetě. Crutzen se Stoermerem rovnou navrhli, že by nová epocha planetárního vývoje mohla nést označení „antropocén“, což v zásadě znamená „věk člověka“. Následovaly zdánlivě nekončící spory o to, kdy přesně antropocén začal a jestli dává návrh vůbec nějaký smysl coby vědecky uchopitelná hypotéza. Někteří filozofičtější zaměření oponenti se zase pozastavovali nad domnělou zpupností návrhu, protože jim zjevně unikala základní rozdíly, který antropocénní myšlení odlišuje od neblaze proslulého budovatelského třeštění à la 50. léta na Východě i na Západě ve stylu „poručíme větru, dešti“, jehož pokračováním jsou současné trendy v globálním geoinženýrství,

vesměs spojené se snahou o regulaci obsahu oxidu uhličitého v atmosféře.²

Džin z lahve antropocénu byl vypuštěn a ihned se měl pořádně k světu. Pojmem se to začalo hemžit v médiích, v umění, zejména výtvarném, a s určitým zpožděním i v samotné vědě, což dokazuje vznik hned několika mezinárodních odborných časopisů.³ Odhlédneme-li od praktické důležitosti vzniklých sporů pro geologickou heuristiku, lze kontroverze číst také jako obrannou reakci před následky, které antropocénní obrat může zanechat, a vlastně už reálně zanechává v moderním ekologickém myšlení. Právě nad tímto konkrétním aspektem obratu a nad jeho potenciálními důsledky pro ideologii environmentalismu se pokouším v přítomném textu zamyslet.

Moderna a romantismus

Dvacet let je v dnešním dynamickém světě dlouhá doba, ale výzva nesená antropocénním obratem je, domnívám se, natolik radikální, že nám bude ještě

dlouho trvat, než ji solidně vstřebáme. Vztít takovou výzvu vážně totiž znamená přiznat lidstvu doslova kosmickou úlohu a nevydělovat ho z celku veškerého dění. *My sami jsme příroda!* – zaznělo o něco později s šokující razancí.⁴ Abychom docenili radikální jádro a dopad takového tvrzení, musíme se na chvíli ohlédnout zpět do relativně nedávné historie.

V období zrodu klasické moderny na přelomu 18. a 19. století se v západním civilizačním okruhu šířily obavy z prudce postupujícího pokroku. Výsledkem byla ponurá představa o zkaženosti civilizace a o trestech, které na ni mají dříve či později dopadnout. Například v podobě nekontrolovatelné populační exploze s nevyhnutelnými vlnami hladomoru a souvisejících béd (T. R. Malthus). Nebo ve formě rostoucí společenské nerovnosti, „zákonitých“ třídních konfliktů a z nich plynoucích sociálních převratů (J.-J. Rousseau, později K. H. Marx). Epoše takového uvažování se s odstupem času začalo říkat

„romantická fáze novověku“. Romantismem bylo v zásadě dovršeno typicky novověké rozštěpení na párové, vzájemně se vylučující kategorie, z nichž jeden pól má v očích určitého člověka kladné a druhý pak „logicky“ záporné znaménko (přičemž jeden to má tak a druhý právě opačně, v čemž spočívá jádro moderního konfliktu): tělesné/duševní, materiální/duchovní, světské/zásvětní, divoké/kulturní, přírodní/civilizační, přirozené/umělé, a takto bychom mohli pokračovat ještě poměrně dlouho.

Romantismus dodnes nevyvanul, stále vysílá mohutné vlny. Navzdory tomu, že klasikové romantické skepse hrubě podcenili transformativní sílu vědeckého pokroku a z něho plynoucího růstu bohatství, jak se později ukázalo. Permanentní „revoluce zdola“ v energetice, zemědělství, průmyslu, komunikaci, dopravě, obchodu – zkrátka ve všech aspektech života civilizace – až do dnešních dnů proměňuje k nepoznání doslova celý světový řád. A s ním také původní

Zakládka hlubiny v hnědouhelném dole na Mostecku. Lidstvo dnes přesouvá po povrchu planety řádově stejné množství hmoty jako běžné přírodní procesy, což je považováno za jeden ze základních definičních znaků antropocénu. Foto: H. Shenk.

předpoklady krizového vývoje. Celkově vzato bylo na planetě stále méně hladu a extrémní bídy. Ani ničivé války a krvavé totalitní ideologie 20. století nejsou, alespoň po mém soudu, s tímto náhledem v rozporu. Ty plynuly převážně z houstnoucího ideologického ovzduší zradikalizované moderny, a nikoliv jednoduše z toho, že by se naplnily temné vize „neodstranitelných“ civilizačních rozporů, Kantovských antinomií. Moderní ideologie přitom byly součástí problému, nikoliv jeho řešením.

Environmentalismus a ekologie

Ze stejných romantických kořenů vyrostlo západní environmentální hnutí, které získalo masovou podporu počínaje 60. a 70. lety minulého století. Tuto „klasickou“ fázi environmentalismu lze dokonce pokládat za modelový produkt věku bipolárních rozdělení a z nich plynoucích ideologických konfliktů. Smysl celého hnutí stojí na představě, kterou lze lapidárním způsobem vyjádřit následovně: *Člověk, respektive lidstvo se vyděluje z přírody, kterou tím vychyluje z přirozené harmonie. V principu platí, že čím více civilizace (kultury), tím méně přírody a naopak. Jinými slovy, zájmy civilizace a zájmy přírody se vzájemně vylučují. Moderní vývoj směřuje k nevyhnutelné katastrofě, jestliže se nepodaří mezi těmito protichůdnými zájmy nastolit trvale udržitelnou rovnováhu.*

K podobnému názoru by se většina lidí, jimž záleží na tom, v jakém stavu předáme svět budoucím generacím, pravděpodobně bez váhání přihlásila. Avšak současný ekolog nemůže jinak než nabádat v těchto záležitostech k maximální zdrženlivosti a k poctivému zamyšlení. Prudký vývoj poznání na poli ekologie jakožto vědní disciplíny totiž přinesl za posledních padesát let poznatky, které jsou se zmíněnými základními představami klasického environmentalismu ve zjevném rozporu. Zásadní roli v tomto posunu sehrála paleoekologie, shodou okolností má domovská vědní disciplína, která si teprve

v poslední době vypracovala nástroje, jimiž dokáže spolehlivě podchytit dlouhé časové škály – a na odpovídajících škálách přitom velice záleží! Co konkrétního se tímto „přeškálováním“ změnilo? Při pohledu do minulosti nalézáme jakoukoliv „původní“ přírodní harmonii jen velice obtížně. Rovnováhu ano, ale téměř vždy jde o rovnováhu dynamickou, nikoliv statickou. Vše přírodní se pomalu, ale ustavičně proměňuje. A nejen to, dokonce i katastrofy jsou v přírodě docela běžné. Kolapsy malého rozsahu jsou přirozeně častější než ty velké, ale to na podstatě věci nic nemění. Sama příroda je zkrátka mnohem dynamičtější, než jsme si před pár dekadami mysleli.

Ještě důležitější je pak zjištění, že lidstvo a příroda jsou do sebe už dlouho těsně a beznadějně zapleteny. Dějiny lidského zaplacení s přírodou se na dlouhých (tisíciletých i delších) časových škálách potkávají s nesmírně dynamickými změnami v rámci čtvrtohorního klimatického cyklu. Dokonce i v hlubokém pravěku nacházíme čistě přírodní ekosystémy jen s velkými obtížemi. Příroda a civilizace nejsou dvě oddělené, vzájemně se vylučující domény, ale jeden dynamicky provázaný celek. Bezezbytku to platí třeba o Evropě, ale do nečekané míry i o takových ikonách domnělé „odvěké divočiny“, jako je třeba amazonský prales, jehož současnou podobu lze na překvapivě velkých plochách charakterizovat jako zpustlou kulturní krajinu někdejšího paleoindiánského osídlení.⁵ Čistá příroda a čistá civilizace se odhalují jako ideologický myšlenkový konstrukt, který má s aktuálně poznávanou skutečností jen málo společného. V kořenech této ideologie nacházíme spíš než racionální jádro tradiční víru v domnělý „původní“ rajský stav na straně jedné a eschatologický patos toužící po jeho znovunastolení na straně druhé.

Dosavadním vyvrcholením právě popsaného posunu směrem ke vztahovému (relačnímu) a dynamickému ekologickému uvažování se stala právě myšlenka antropocénu. Mám-li tuto myšlenku vyjádřit v podobné zkratce, jak jsem to před chvílí učinil s výměrem klasického environmentalismu,

Setkání rozdílných epoch
v prostředí Třineckých železáren.
Také klasický průmyslový věk už je
ve střední Evropě dávno za zenitem.
Foto: P. Pokorný.

mohla by znít následovně: *Lidstvo je už velice dlouhou dobu, a postupem času stále víc, výrazným „geologickým“ činitelem na této planetě. Planetu jako celek, a potažmo i každé jednotlivé místo na ní, svou činností zásadním způsobem ovlivňujeme, aniž bychom tento vliv dokázali racionálně řídit. Sami sobě jsme, jakožto civilizace, de facto „životním prostředím“, a to ve velice silném smyslu.*

Cítíte ten obrovský rozdíl? Nepochybně ano, ale vyplývá z něho také něco praktického? Heroický apel klasického environmentalismu založený na idealistickém, avšak aktuálně už těžko udržitelném předpokladu radikální oddělenosti přírodního a kulturního je velice účinný v situacích, kdy čelíme mnoha lokálním průšvihům. Kouřící tovární komíny s kyselými dešti, pálení uhlí a neúčinné spalovací motory plodící smog ve městech, hromady nerecyklovaného odpadu, otrávené povrchové i podzemní vody – to vše už umíme docela dobře řešit, alespoň ve vyspělých zemích. Díky neutuchajícímu tlaku environmentalistů zdola a efektivním institucím shora. (Odhlédneme-li od přetrvávajícího a možná dokonce prohlubujícího se problému delokalizace řady takových průšvihů do méně rozvinutých regionů planety.) Zbývá však celá plejáda zásadních obtíží, které se podobnému způsobu řízení vymykají. Nejen proto, že mají podstatně větší

fyzický (často doslova globální) rozměr, ale zejména proto, že se vymykají výše řečenému klasickému modu environmentálního uvažování – pro tyto úkoly příliš rigidnímu, bipolárnímu, inženýrsko-instrumentálnímu, založenému více na udržování ideového konfliktu než na snaze o poctivé promyšlení a vstřebání poznání dosaženého během půlstoletí vývoje ekologie jakožto vědní disciplíny.

Staronová tvář současného environmentalismu

Klasický environmentalismus zdaleka není minulostí, jak by možná někdo rád namítl. Velká část současného masového hnutí za „záchranu planety“ před domnělou klimatickou apokalypsou je jeho plynulým pokračováním. Nejtragičtější na současné podobě tohoto masového hnutí je posedlost jediným ukazatelem, ve kterém jako by se zkoncentrovala veškerá síla konfliktního bipolárního myšlení – totiž posedlost obsahem oxidu uhličitého v atmosféře. Pak ihned následuje druhý krok, a sice svalování viny za toto „znečištění“ na celou moderní civilizaci – a rovnou s přívlastky jako „západní“, „průmyslová“, „konzumní“, „kořistnická“, „kapitalistická“ apod. Tragická rovina takové posedlosti

spočívá především v tom, že do pozadí zatlačuje minimálně stejně důležité a zřejmě i mnohem důležitější problémy, jimž aktuálně čelíme:⁶ prudký populační růst, jehož dopady navíc vyhrocuje pokračující růst individuální spotřeby; moderní průmyslové zemědělství fungující *de facto* jako obrovská horizontální továrna na potraviny, akorát bez pořádné kontroly vstupů a výstupů; zánik jemné mozaiky biotopů v krajinách, které od hlubokého pravěku až do nedávné doby umožňovaly existenci vysokého stupně přírodní rozmanitosti (biodiverzity); přímou destrukci mnoha biotopů nejen na souši, ale i v oceánech; zacházení s odpady ve všech látkových skupenstvích, které navzdory dosavadním snahám není ani zdaleka vyřešeno – navzdory tomu, že ho občas zastírá známý „greenwashing“ čili firemní marketingové strategie vytvářející u spotřebitelů iluzi správného ekologického chování.

Nemluvě o nepokrytém proticivilizačním zaměření zmíněných hnutí, které vyhrocuje sociální a mezigenerační konflikt. Slyšíme-li aktivisty z *Fridays for Future* a z *Extinction Rebellion* jedním dechem prohlašovat, že cílem není pouze změna klimatu, ale rovnou i celého systému, a vidíme-li vrcholnou politickou reprezentaci (dnes zejména v Evropě), jak tomuto tlaku ustupuje, těžko můžeme zůstat na pochybách o dalekosáhlých mocenských i sociálně-inženýrských choutkách, které se „klimatickým bojem“ maskují.⁷ Nehledě k obrovským nákladům v oblasti veřejných financí a tlaku na přírodní zdroje, které v překotné snaze o rychlá řešení mobilizujeme, aniž zbývá dostatek času na vypracování seriózních dopadových studií. Nemalé pochybnosti vyvstávají také s ohledem na potravinovou, energetickou a surovinovou bezpečnost států, které se rozhodly novými environmentalistickými imperativy řídit.⁸ Občas dokonce není jisté, jestli masivní podpora některých aktuálně protežovaných technologií není neutrální, nebo dokonce vysloveně kontraproduktivní, co se snižování „uhlíkové stopy“ jakožto hlavního deklarovaného cíle týče (známý průšvih s energetickými plodinami je

toho zatím jen předběžným varovným příkladem). Finanční zájmy a lobbying kolem celé této politiky jsou natolik intenzivní, že se snad ani nelze dobrat objektivního, nezkresleného obrazu. Ukázkovým příkladem je vypjaté a racionálně jen nepřesvědčivě zdůvodňované odmítání (dnes dokonce už i přímá penalizace v taxonomii evropských „udržitelných financí“) dosud jediného, z hlediska uhlíkové stopy čistého energetického zdroje s opravdu vysokou hustotou, který máme v současném „energetickém mixu“ k dispozici – jaderné energetiky.

Jistěže je z nemalé části na vině mediální obraz, který o sobě zmíněná hnutí a politika na ně navázaná vytvářejí ve snaze upoutat co nejširší pozornost. Ten vede ke zplošťování podstatně strukturovanějších (alespoň doufejme) myšlenek a k opakování stále stejných „popkulturních“, bombastických a tendenčních hesel. Vnitřní rozmanitost postojů účastníků takových hnutí, jejich vzájemné nesouhlasy a rozdílné důrazy na nejrůznější dílčí aspekty problémů, na které míří, se ztrácí v obrovském tlaku na konsenzus, který je pokládán za nezbytný pro úderné mediální vyznění a pro účinný environmentálně-kulturně-politický boj, jenž se tato hnutí rozhodla vyhlásit současnému establishmentu jménem „celé planety“. Podobná pnutí ostatně deformují i vědecká prostředí, která v analogické snaze být co nejvíce společensky relevantní sahají k úplně stejným prostředkům. Někdy to vypadá, například při pohledu na politiku známého panelu IPCC, jako by bylo samozřejmé, že se vědecká pravda zjišťuje hlasováním. Reálná situace ve vědecké komunitě (v té jsem trvale zanořen, takže o tom mohu svědčit) je ovšem naštěstí mnohem pestřejší a zajímavější, což, doufejme, platí i pro zmíněná hnutí. (Měl jsem možnost si to částečně ověřit v rozhovorech s některými čelnými environmentálními aktivisty, byť fundamentální jádro je podle všeho značně zabarikádované ve vyhraněných ideologických pozicích. Avšak tomu se nelze divit, protože totéž platí o fundamentálních jádrech většiny komunit, ony vědecké nevyjímaje.)

Skepsi a nihilismu navzdory

Nemusí to tak na první pohled vypadat, ale přes veškerou skepsi pokud jde o současné společenské trendy se domnívám, že antropocénní myšlení má veliký potenciál k proměně většinového environmentálního diskurzu, což nakonec může přinést konkrétní ovoce nejen v teoretické rovině, ale i v praxi, například politické. Ale cesta k tomu bude ještě nepochybně dlouhá a trnitá. Tradiční environmentalisté zatím vnímají řeči kolem antropocénu spíš jako málo stravitelnou intelektuální potravu pro fatalisty: svět zásadním způsobem ovlivňujeme, ale o skutečném řízení nemůže být ani zdání. Neřídíme dokonce ani sami sebe. (Vždyť pohledme opět na nejvíce alarmující „velký fakt“ o tomto světě, zdánlivě ničím nezadržitelný raketově pokračující růst lidské populace.) Jsme spontánní a divocí, jako celá příroda, jíž jsme neoddělitelnou součástí. Dějinným samopohybem míříme spolu s celou Zemí a vlastně s celým vesmírem ne snad k nevyhnutelné katastrofě, ale rozhodně k nějakému neznámému osudu. Ráj na Zemi nikdy nebyl, a tak sotva může být znovu nastolen.

Jak ale nepropadnout nihilismu a depresi, tváří v tvář takovým myšlenkám? Bez naděje a bez víry, těchto aktů vnitřní, navýsost intimní povahy, to jistě nepůjde. (Jak jsme viděli, ani tradiční environmentalismus se bez nich neobejde. Jeho naděje a víry jsou ovšem velice odlišné.) A tak mi dovolu, abych na závěr této úvahy formuloval jakési jednoduché osobní „environmentalistické“ krédo, inspirované poměrně dlouhým přemítáním nad antropocénním tématem. Nic víc, a nic méně. Vůbec nikomu ho přitom nehodlám vnucovat, protože takové postoje jsou vskutku především věcí konkrétní zkušenosti, náтуры, vrozené míry životního a dějinného optimismu. Dopředu se váženému čtenáři omlouvám za poněkud mystické vyznění. Nedokážu však lépe vyjádřit niterný prožitek biologa, který je po celý dosavadní život fascinován nejen přírodním, ale i lidským světem (jež nelze oddělit bez tvrdého

ontologického násilí), jeho neustálými proměnami a provázaností, která se vyjevuje v dějinách.

Svět je tajemný, kouzelný, plný překvapivých proměn. Nepojmeme ho bezezbytku myšlenkou, pocitem, teorií ani vzorcem. Žít vědomě v takovém světě je privilegium a obrovské dobrodružství. To je důvod k vděčnosti a zároveň k neutuchající radosti. A co víc: na takový svět dokonce můžeme i působit, byť v omezené míře, která odpovídá omezenosti každého projeveného bytí. Nijak zásadně se tím nelišíme od zvířat, stromů, virů (abych ani na ně nezapomněl v současné době koronavirové), kamenů, mraků a dalších živých i neživých jsoucen. ■

Tento text je jakousi poznámkou pod čarou k čerstvě vydané knize editorů P. Pokorného a D. Storchy *Antropocén* (nakl. Academia, 2020). Dodatečným komentářem k jednomu dílčímu (byť jistě dominantnímu) aspektu výrazně širšího proudu antropocénního myšlení.

- 1 Crutzen, P. J. – Stoermer, E. F. (2000): The anthropocene. *IGBP Newsletter*, 41, 17–18.
- 2 Viz například první kapitulu v knize I. Horáčka *Lébensvelt* (Analogon, 2016). Komentáře ke všem těmto sporům lze rovněž nalézt ve výše zmíněné knize *Antropocén*, nejvíce v kapitolách Z. Konopásky, M. Ajvaze a J. Hoška.
- 3 *Anthropocene* (Elsevier), *The Anthropocene Review* (SAGE journals), *Elementa: Science of the Anthropocene* (University of California Press) a další.
- 4 Crutzen, P. J. – Schwagerl, C. (2011): *Living in the Anthropocene: Toward a New Global Order*. *Yale Environment* 360 (January 24, 2011). <http://e360.yale.edu/>
- 5 Například Tollefson, J. (2013): Footprints in the forest. Researchers are tracking just now how much impact ancient peoples had on the Amazon. *Nature*, 502, 160–162.
- 6 Storch, D. (2019): Budoucnost biodiverzity v antropocénu. *Živa*, 5/2019, 271–276.
- 7 Vondra, A. (2020): Zelená politika pro českou pravici. *Kontexty*, 4/2020, 19–24.
- 8 Bartuška, V. (2020): Zelený a bezpečný úděl. *Kontexty*, 4/2020, 25–32.

Petr Pokorný (1972), biolog, paleoekolog a environmentální archeolog, působí v Centru pro teoretická studia v Praze.

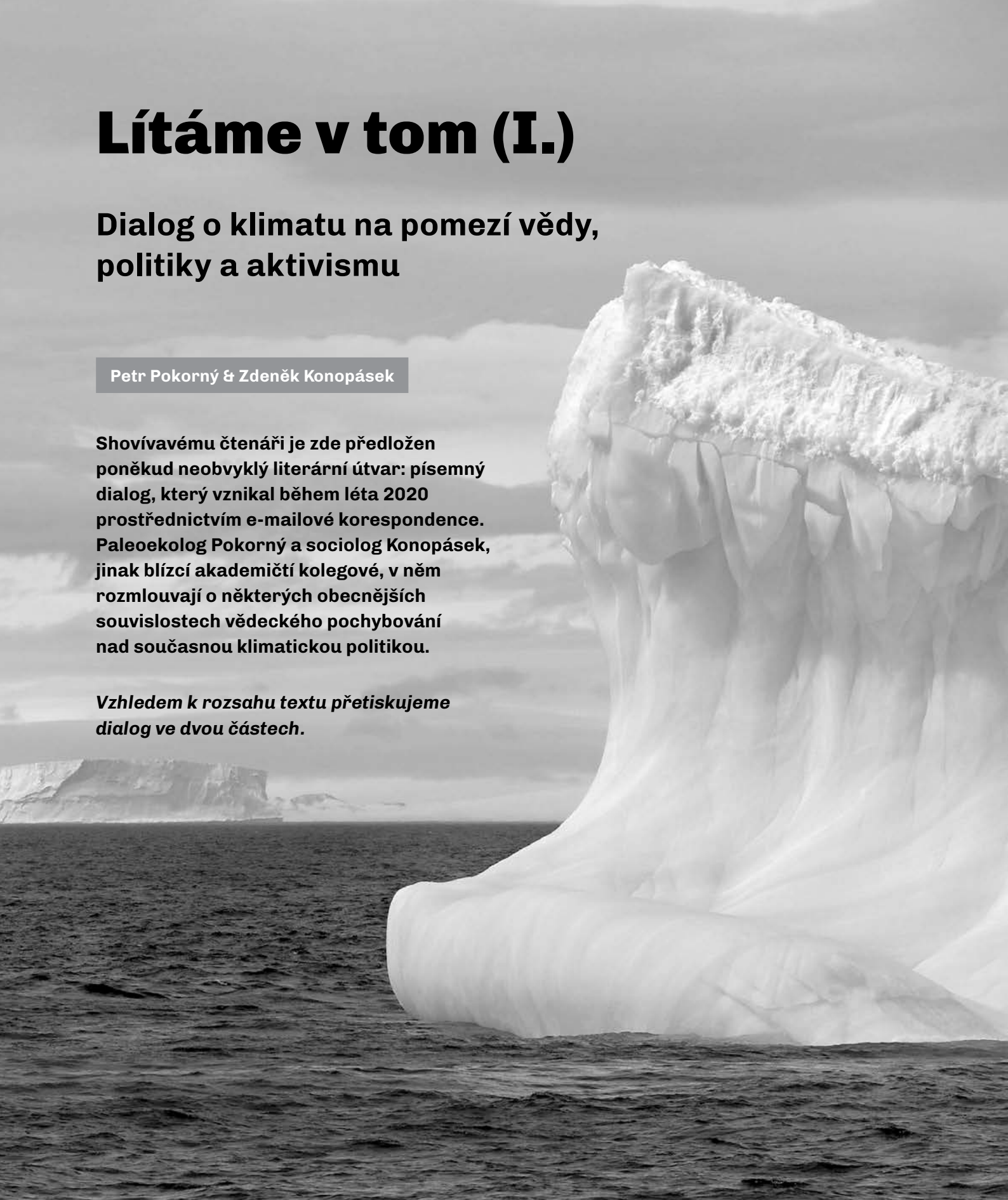
Lítáme v tom (I.)

**Dialog o klimatu na pomezí vědy,
politiky a aktivismu**

Petr Pokorný & Zdeněk Konopásek

Shovívavému čtenáři je zde předložen poněkud neobvyklý literární útvar: písemný dialog, který vznikl během léta 2020 prostřednictvím e-mailové korespondence. Paleoekolog Pokorný a sociolog Konopásek, jinak blízcí akademičtí kolegové, v něm rozmlouvají o některých obecnějších souvislostech vědeckého pochybování nad současnou klimatickou politikou.

Vzhledem k rozsahu textu přetiskujeme dialog ve dvou částech.

Dialog má místy velice osobní charakter. Začíná rozpaky přírodovědce nad tím, co si počít s ostře odmítavými až útočnými reakcemi širší veřejnosti vůči prezentaci určitého odborného mínění, které jednoduše nezapadá do současného populárního kánonu. Tyto reakce nemají typický charakter věcné disputace, ale dotýkají se přímo a výslovně osobní integrity, morálky a politického přesvědčení. Patří tohle do vědy? A pokud ano, tak jak? Co si má badatel s tímto rozměrem veřejné debaty počít? Paleoekolog se s takovými otázkami obrací na sociologa vědy, u kterého tuší nalézt porozumění. Sociolog se snaží naznačit komplikované rozhraní mezi vědeckým a politickým, jakož i choulostivost vztahů mezi odborným odstupem od věci a angažovaným ponorem do ní. Čerpá přitom nejen ze specifických zkušeností sociologa vědy, ale často dává na první pohled odtazité příklady z širěji pojaté oblasti sociálních věd.

Oba kolegové měli během debaty pocit, že píšou o něčem, o čem se v takhle osobní rovině moc nemluví: Musí se snad každý dozvědět, vedle toho, co říkají moje data a odborná zkušenost, že jsem skeptický vůči ambiciózním politikám EU nebo že tak nějak „nemám rád“ progresivistický tah na branku? Mluví přece jako vědec, takže tohle „pozadí“ nemusí nikoho zajímat! Dnes je navíc dost překérny tyhle věci přiznávat, protože by mohly být použity proti mně, nebyl bych první ani poslední. Jenže právě v tom očividně spočívá velká část problému. Paleoekolog Pokorný se ve svých veřejných vystoupeních vždy snažil vědu a politiku oddělovat. Dával spíš k dispozici fakta, vlastní hodnocení minimalizoval a závěr nechával „otevřený“. Přesto ho mnozí na základě takových přednášek morálně i politicky cejchují. Sociolog Konopásek sice ví a často také vysvětluje, že fakta od hodnot dost dobře separovat nelze, že věda je vždy nějak politická, ale ani on ve svých textech nemluví o svém politickém zázemí otevřeně, výslovně. Uvědomuje si, že v době, kdy se verdikt anonymního recenzního řízení ve vědeckých časopisech často opírá nikoli o to, zda je

argument dobře podložený a konzistentní, ale o to, zda recenzent s argumentem tak nějak souhlasí, zda se mu „líbí“, je vhodné svoje (v daném případě spíše konzervativní) sklony nechávat tiše v pozadí – ačkoli vlastně k argumentu patří. Politické sklony tedy sice nemaskuje a neskrývá, ale ani je nevystřkuje do popředí. Je smířený s tím, že přes veškerou snahu o přesné a zdrženlivé vyjadřování jsou v textech jeho přesvědčení tak či onak čitelná...

Jsou ovšem momenty, kdy tyto samozřejmosti přestávají fungovat a kdy má člověk pocit, že musí jasněji „přiznat barvu“. Mimo jiné proto, že nelze zůstat stranou v debatách, kde to různými barvami stříká sem a tam. A přesně taková je situace, ze které se oba diskutující snaží nalézt východisko. Anž by zabředávali do problematiky „názorových bublin“ nebo „kulturních válek“, oba se z hlediska praktikujících vědců snaží ohmatat některé obecnější souvislosti takových veřejných debat. V dialogu sice zazní některé konkrétní názory na věcnou povahu klimatických změn a jejich antropogenních příčin, avšak hlavní cíl je odlišný. Snaha spíš směřuje k lepšímu porozumění tomu, co celou tuto debatu dost zásadně rámuje, byť často bezděky: Co znamená angažovanost ve vědě? Jaký je politický život „holých faktů“? Co v politice znamená „realismus“? Jak v politice pracovat s ne/určitostí? Lze jen doufat, že publikování takového dialogu přispěje alespoň malým dílem k tomu, aby se pomezí vědy, politiky a aktivismu stalo předmětem soustavnější a otevřenější reflexe.

Milý Zdeňku,
píšu Ti, protože doufám, že mi jako sociolog vědy pomůžeš zjednat si aspoň trochu jasno uprostřed jednoho specifického dilematu, ve kterém už několik měsíců vězím. Než ono dilema nastíním, pokusím se co nejstručněji představit kontext.

Jak dobře víš, už zhruba čtvrtstoletí se zabývám otázkami provázanosti vývoje přírody a lidských

společností v poslední fázi čtvrtohorního klimatického cyklu. Zhruba od „lovců mamutů“ po dnešek, což je nějakých 30 000 let nejnovějšího vývoje. Pro geology je to „geologická současnost“, ale pro běžné vnímání nesmírně dlouhá doba. Tak dlouhá, že se v ní fakticky odehrál vývoj veškeré lidské civilizace.

K podobnému zkoumání nedílně patří paleoklimatologická problematika. Jak jinak, když je to období prudkých klimatických změn. Bez jejich poznání se v mém oboru neobejdeme. Jsou důležitým kontextem všeho ostatního. Posuď sám: Svět zmíněných „lovců mamutů“ a jejich bezprostředních následovníků byl radikálně odlišný od toho dnešního. Na severní polokouli obrovské kontinentální ledovce, hladina světového oceánu o nějakých 120 metrů níž než dnes, většina souše pokrytá pouštěmi, savanami a chladnou „mamutí stepí“. Přechod mezi tímto stavem do stavu současného nebyl rozhodně plynulý. Naopak, byl plný klimatických zvrátů a hlubokých ekosystémových přestaveb. Neustále docházelo k ochlazením a naopak k oteplením o několik stupňů v průběhu několika málo desítek let. Teprve před osmi tisíci lety, uprostřed holocénu, došlo ke stabilizaci klimatu do současného, vrcholně interglaciálního režimu. Klimatické změny od té doby pokračují, ale v řádově mírnější podobě: docházelo k oteplením a k ochlazením v rozmezí zhruba jednoho až jednoho a půl stupně za mnoho desítek let. Teplá a chladná období se střídala vždy po několika staletích.

Veškerá paleoklimatická data (zvaná *proxy*-kvůli odlišení od přímých dat naměřených přístroji) jsou samozřejmě bodová a takových bodů máme k dispozici poměrně málo. Rozumné odhady čehosi, jako je „průměrná teplota planety“, z nich v zásadě vydestilovat nejde, což je jedna z celé řady překážek pro porovnávání s výsledky instrumentálních měření realizovaných dnes s pomocí družic a stále hustší sítě klimatických stanic. Paleoklimatologický výzkum přesto ukazuje, že se současné oteplování co do rychlosti a amplitudy právě popsanému holocennímu režimu měřitelně nevy-
mývá. Navazuje na předchozí chladnou periodu

„malé doby ledové“, která vrcholila v průběhu 19. století. Jí předcházelo tzv. „středověké klimatické optimum“, na jehož vrcholu bylo zhruba takové klima, jaké tu máme dnes. Podobné je to směrem do minulosti – někdy se hovoří o tzv. Bondově cyklu. Všimni si jedné podstatné věci: V předposlední větě jsem použil relativizující formulace „*měřitelně nevy-
mývá*“ a „*zhruba*“, protože porovnávání dnešních přístrojových měření s nepřímými paleoklimatologickými *proxy*-daty je extrémně nesnadné, takže ho lze provést jen se značnou mírou nejistoty. V přírodních vědách se ale s takovými nejistotami pracuje rutinně, není to tedy nějaká neobvyklá překážka.

Právě řečené je součástí úplně běžné paleoklimatologické „latiny“. Takto je to mnohočetně potvrzováno už někdy od 60. let minulého století. Takže na tom dnes není nic objevného a už vůbec ne skandálního. S kolegy pravidelně píšeme a publikujeme vědecké články, ve kterých s celým tímto kontextem pracujeme. Občas jsme jimi přispěli ke zpřesnění poznatků o vývoji minulého klimatu nějakou inovativní rekonstrukcí, případně přidáním dalšího opěrného bodu do nějakého „bílého místa“ na mapě paleoklimatických *proxy*-dat.

A teď se, Zdeňku, konečně dostávám k jádru dopisu. V poslední době opakovaně narážím na nepochopení a v horším případě na agresivitu pokaždé, když jen trochu vystrčím hlavu z této pomyslné akademické obálky. Jinými slovy – při pokusech o popularizaci. Posluchači mých veřejných přednášek, partneři v diskusích kolem nich, redaktori, novináři, politici – ti všichni začali od chvíle, kdy k nám naplno vtrhla ze Západu (myslím, že zejména z Ameriky) „klimatická debata“, naléhavě vyžadovat stanovisko k současnému oteplování. Je ve světle uplynulých staletí a tisíciletí klimatický vývoj poslední doby opravdu tak radikálně jiný? A pokud ano, může za to člověk?

Na takovou poptávku jsem se pochopitelně snažil reagovat a začal se těmito otázkami docela vážně zabývat. Seznal jsem záhy, že v celé obrovské a nepřehledné „klimatické debatě“ víceméně

zanikají hlasy paleoekologů, kteří by do ní vnesli svůj pečlivě kultivovaný cit pro vývojovou dynamiku v měřítkách o jeden až dva řády přesahujících lidskou paměť (tedy ve staletích až tisíciletích). Bez takové perspektivy totiž, domnívám se, taková debata postrádá smysl, protože abychom mohli něco říci o „nepřirozenosti“ současného vývoje, potřebujeme znát jeho „přirozené“ pozadí. (Slova „přirozený“ a „nepřirozený“ raději dávám do uvozovek, protože i člověk, lidstvo a celou jeho duchovní i materiální kulturu v posledku pokládám za plnoprávnou součást celku „přirozenosti“, což je v tuto chvíli nejspíš vedlejší. Uvádím to jen pro jistotu, aby nenastalo nějaké nedorozumění.)

Pokusím-li se lapidárně a v co nejkondenzovanější podobě shrnout výsledky svého dosavadního snažení o aplikaci paleoklimatologické (a obecně paleoekologické) perspektivy na problematiku aktuální klimatické změny, jádro sdělení zní zhruba následovně:

Už zhruba 100 let se naše planeta jako celek otepľuje. Toto otepľování se, co se rychlosti a aktuálně dosaženého stavu týče, zatím nevymyká běžnému holocennímu režimu – v rámci velkých nejistot, které taková srovnávání provázejí. Na druhou stranu je nepochybné, že se současné otepľování odehrává za naprosto bezprecedentních okolností. Lidstvo od počátku průmyslové revoluce například uvolňuje čím dál tím víc CO₂ z fosilního zásobníku. CO₂ je skleníkový plyn, který dozajista k aktuálnímu otepľování přispívá. Přesnou míru tohoto přispěvku ovšem nemůžeme znát, navzdory tomu, že samotný „skleníkový“ efekt tohoto plynu umíme s pomocí fyziky kvantifikovat velice přesně. Je tomu tak proto, že na celý klimatický systém působí plejáda dalších vlivů, kterým rozumíme nedostatečně. A co hůř, málo rozumíme jejich vzájemným interakcím a dynamice, tj. chování v čase. Nelze dokonce vyloučit, že tu hrají roli ještě další faktory (nové či odvěké), o jejichž existenci nemáme zatím potuchy. Co tedy zbývá? Tvářit se, že klimatickému systému planety rozumíme

dostatečně, a zašlapat do země takovéto skeptické názory – skeptické především k současnému stavu poznání s poukazem na jeho nedostatečnost a provizornost? Podobné tendence nazývám „nábožensko-dogmatickými“ a domnívám se, že je dobré je jako takové demaskovat. Máme co nejvehementněji použít „princip předběžné opatrnosti“ a s vynaložením veškerých dostupných prostředků přebudovávat ekonomiku na bezuhlíkatou? (Jak doporučuje třeba IPCC a jak autoritativně káže právě startující evropská agenda Green Deal?) Tento přístup vypadá na první pohled racionálně, protože budí dojem, že úsilím o snížení emisí CO₂ nic nepokazíme. Bude ovšem výsledek stát za vynaložené úsilí (tj. za náklady finanční, sociální, mezinárodněpolitické, ekologické...)? Nečítají tu nějaké nezamýšlené důsledky, které ještě zhorší globální environmentální krizi – která zdaleka (a toto mívám obvykle potřebu obzvlášť zdůraznit!) není jen krizí klimatickou? Nestojí před námi ještě jiné, daleko naléhavější úkoly? Někteří tvrdí, že pro účely takového typu rozhodování máme dostatečně dobré vědecké poznatky a na nich založené matematické modely, a že tedy nastal čas na jejich základě jednat. Podobná tvrzení ovšem pokládám za nebezpečně naivní. Výkonné počítače a sebesložitější, formálně neproblematické modely ještě nezaručují správné predikce. O klimatickém systému planety a o jeho vývoji v čase toho víme příliš málo a měli bychom si to především my vědci přiznat, místo abychom se vozili na nebyvalé vlně zájmu a z něho plynoucí veřejné podpory. Ale problém je, domnívám se, ve skutečnosti ještě mnohem závažnější: takové modelování je zřejmě z principu nemožné. Modely jakýchkoliv komplexních systémů (a takovým případem klimatický systém naší planety nepochybně je) totiž fungují pouze do chvíle, než nějaký faktor (známý či neznámý, robustní či subtilní – viz známé „mávnutí motýlího křídla“) úplně změni pravidla hry. Právě paleoklimatologický výzkum jakožto jediný, který má k dispozici dostatečně dlouhé časové řady, k takovému nelineárnímu chování poskytuje spoustu příkladů.

Jakmile ve svých populárních vystoupeních začnu vysvětlovat a dále rozvádět tato, podle mého nejlepšího přesvědčení, veskrze racionální a odborně podložená stanoviska, narazím často na pobouření a aktivní odpor – nutno dodat, že i ze strany určité části veřejnosti odborné (klimatologů, ovšem pravda nikoliv těch paleo-). Pravidelně je mi předhazováno „popíračství klimatické změny“. Prý vše jenom relativizují. Prý provádím *cherry picking*, neboli nekalý, účelový výběr dat a vědeckých závěrů. Dokonce se prý navážím do legitimacy vědy jako takové, pro údajný nesoulad s „vědeckým konsenzem“. „Který průmysl vás za ty lži platí?“ je docela běžné nařčení. „Nepleťte se do klimatologie, když nejste klimatolog“ – zní zase další oblíbený argument, který pokládám za neférový. (Protože kdo je ve skutečnosti klimatologem? Kdo má na to jakýsi glejt? A jaký konkrétní glejt tedy?) Pro někoho jsem zas ukázkovým představitelem „post-pravdivého“ (*post-truth*) proudu. Dokonce jsem se setkal s temným proroctvím, že „brzy přijde doba, kdy za takové názory půjdu do kriminálu“. Vedení Univerzity Karlovy už prý obdrželo několik dopisů, ve kterých je požadováno mé exemplární potrestání a ukončení pracovního poměru. (Po jejich autorech jsem nepátral. Vedení UK se mě vždy promptně zastalo s tím, že na akademické půdě nebude potlačovat svobodné vyjádření jakýchkoliv vykazatelnou odbornou erudicí podložených názorů.)

Celá situace mi připadá nejen poněkud přízračná, ale i paradoxní. Nejsem si vůbec vědom toho, že bych současnou klimatickou změnu jakkoliv popíral. Ani nepopírám podíl civilizace na jejím rozvoji. Právě naopak. Jedním z mých ústředních témat je v poslední době problematika *antropocénu*, jejímž jádrem je docela šokující poznání, že se v průběhu 20. století něco zásadního změnilo a že v této změně hrají podstatnou úlohu lidstvo a technologie, kterými vládne. V čem je tedy problém? Nespočívá snad v individuálním „světonázorovém“ (jak se donedávna říkalo) nastavení, když odmítám přistoupit na progresivistický (aktivistický, resp. akceleračnický) apel ve stylu: *Věda už ví dost, protože*

ten a ten průzkum ukázal, že 97 % klimatologů je přesvědčeno o podílu lidstva na současné klimatické změně. Přestaňte tedy akademizovat a začněte politicky jednat. Rázně, tvrdě, s jedním společným cílem na mysli. Kdo s námi nejde do šiku, musí být buďto hlupák, lhář, nebo zaprodanec. Zničil nám budoucnost i dětství a podle toho s ním musí být naloženo.

Na takovou hru ovšem nedokážu přistoupit z občanského přesvědčení ani jako vědec, který se, byť jen okrajově, zajímá o dějiny vývoje poznání. Věda jakožto neutuchající úsilí o zjednávání orientace ve světě by přijetím takového nátlaku velice rychle vzala za své a místo ní by nastoupila z kloubů vymknutá ideologie spojená s brutálním výkonem moci. Obávám se, že se dnes, co se „klimatické debaty“ týče, nacházíme především na poli obrany základních lidských svobod a svobody vědeckého výzkumu. Před deseti lety jsem se domníval, že tehdejší prezident Václav Klaus přinejmenším pořádně přestřeluje, když mluví ve stejných souvislostech o nové totalitě. Dnes už si takovým soudem zcela nejsem jist. (Což je pro mě osobně, vzhledem k některým doprovodným okolnostem, poměrně smutná zpráva.)

A teď konečně přichází ono avizované dilema, ve kterém, jak jsem předeslal, momentálně vězím: Mám se uchýlit do „slonovinové věže“ okleštěné odbornosti a rezignovat na politické angažmá, do jehož víru se dostanu pokaždé, když vyvodím z této odbornosti jen trochu širší důsledky? Jinými slovy: Mám takzvaně držet hubu a získat tím klid na drobnou vědeckou práci, která mě zatím ještě naplňuje a naplňovat bude snad i v budoucnu? Je vůbec takové vytržení reálně proveditelné?

Současná koronavirová krize přinesla v těchto věcech poněkud úlevu, ale jistě to bude úleva pouze dočasná. Už proto, že její průběh vykazuje některé velmi podobné alarmující rysy. (Mám na mysli míru strachu a jakéhosi temného apokalyptického očekávání, což z virové pandemie dělá navíc pandemií mediální, ideologickou a sociálněinženýrskou.) Co tedy dál? Máš na to, Zdeňku, nějaký názor podložený

svou sociologickou zkušeností? Co se stalo s přírodními vědami, že jsou tak válčovány politickým aktivismem? Přišli jsme v přírodních vědách o nějaké mechanismy, které dosud umožňovaly vytvářet prostor pro svobodné, rozuměj od přímé politické objednávky osvobozené, základní vědecké bádání?

Děkuji Ti předem za názor, i když vím, že odpověď nebude snadná. Problém jsem v tomto prvním dopise navíc nastínil pouze rámcově a doufám, že se dostaneme i k některým úplně konkrétním argumentům.

Milý Petře,
ve hře je tu, jako obvykle, hodně různých a všelijak propletených věcí. Jako sociolog vždycky předem počítám s tím, že skutečnost je efektem práce mnoha rukou, příspěvků ze všelijakých stran. Typicky za tím nebývá žádný velký a všezahrnující plán, nebo alespoň ne jeden. Spojenectví naopak často bývají jen dočasná, částečná, leckdy bezděčná.

V případě Tvého dilematu, jak ho popisuješ, samozřejmě ze všeho nepřehlédnutelně trčí osobní útoky, kterým musíš čelit. Začnu tedy u nich. Jak jim lépe rozumět? Podstatná část těch útoků, zdá se mi, pochází od lidí, kteří jsou Tvými stanoviskem upřímně pohoršeni. Do věci, jejíž základy ve svých veřejných vystoupeních problematizuješ, už investovali mnoho energie, a chtějí tuto energii zúročit. Jsou přesvědčeni, že je čas bouchnout do stolu a začít něco dělat. Je pro ně nesrozumitelné, že jako vědec váháš. Vnásíš do debaty nejistotu. Kdo jiný než vědci by dnes měl mluvit jasnou řečí: Ano, ano, ne, ne. Je to tak a tak. Ne jinak. Toto je pravda, a tohle není. Taková „jasná řeč“ se přitom zdá být cenným statkem daleko za hranicemi vědy. Jako by byla základem široce pojatých společenských pořádků, kterých si většinou ceníme.

Nedávno kdosi na Twitteru citoval Hannah Arendtovou: „Ideálním subjektem totalitní vlády není přesvědčený nacistička nebo oddaný komunista,

nýbrž lidé, pro něž už neexistuje rozdíl mezi faktem a fikcí, pravdou a nepravdou.“ Chápu, kam tím Arendtová míří. A rozumím, proč to někdo v dnešní post-pravdivé době připomíná. Ale rozdíl mezi pravdou a nepravdou podle mne nestačí, pokud zároveň nebudeme chránit prostor pro nejistotu a nejednoznačnost. Právě vědci by téhle mojí námitce měli přitakat. Málokomu záleží na onom rozdílu víc než jim, přesto (anebo právě proto) je opatrné vyjadřování plné nejistoty něco, co vědu ctí. Sociologové vědy tohle připomínali znovu a znovu: „Vědce je třeba chápat spíš jako odborné poradce než jako tvůrce a garanty určitosti“, naléhá Harry Collins; vědecky poučená veřejnost by měla rozumět spíš tomu, jak věda funguje, než aby nutně chápala každou jednotlivou věc, kterou vědci tvrdí. To samozřejmě neznámá, že je jedno, co věda říká, a že všechny vědecké hlasy jsou stejně hodnotné. Pouze všechny typicky nevedou jen jedním směrem. Pokud někdo v zájmu nějaké společenské změny naznačuje, že ano, a pokud má navíc ústa plná nevyhnutelnosti („musíme jít tudy, protože vědci přece jasně ukázali...“), měli bychom zpozornět. Ne proto, že by se dotyční badatelé nutně mýlili, ale proto, že zde kdosi propadá nebezpečně idealizované představě o vědecké pravdě, kterou se zaštiťuje... Soudím, že svými veřejnými vystoupeními na téma klimatických změn právě tuto idealizovanou představu nabouráváš.

Sám ovšem, Petře, zmiňuješ, že odpor, kterému čelíš, pochází nejen od laiků či aktivistů, ale i od určité části odborné veřejnosti. Jak to, že kolegové-vědci téhle věci nerozumějí? Jak to, že i oni podléhají pokušení si vědu takto idealizovat? Vědci především nepracují v neprodyšně uzavřeném světě, jasně odděleném od světa obyčejných lidí. Jsou pod podobnými tlaky jako všichni ostatní. A to přesto, že se všemožně snaží z těchto tlaků vymanit. Pomocí nejrůznějších institucí vytvářejí více či méně účinnou fikci „čisté vědy“: zakazují si argumentovat *ad hominem*, organizují na obě strany anonymizovaná recenzní řízení, používají co možná odosobněný jazyk,

oddělují různými prostředky faktičnost věci od toho, co pro nás daná věc znamená, předvádějí svět tak, jako by sami nebyli jeho součástí, a podobně.

Zejména politika a věda se prý vylučují. Politické ohledy jsou dle většiny vědců vůči vědě cizorodé a nemají v ní co dělat. O (vědecké) pravdě se nehlasuje, říká se. Právě proto kdysi budila takovou bouři Kuhnova představa vědeckého konsenzu, tehdy ještě dosti prvoplánová; tolerována nakonec začala být jen za cenu toho, že se z všeobecné vědecké shody stal v zásadě „mimovědecký“ prvek, který pravdu pouze jakoby prakticky posvětil, byť někdy mylně. Takhle chápaný konsenzus nemůže úspěchy vědy vysvětlovat beze zbytku, protože přece „vědeckou pravdu“ lze mít i proti všem.

Sociologové vědy oproti tomu namítají, že co je „vědecké“ a „nevědecké“, se určuje až zpětně, spolu s tím, jak se vědecký fakt postupně ustavuje. Ukazují vědu nikoli zřetelně ohraničenou a oddělenou od běžného (mimo-vědeckého) světa, ale naopak jako praktické konání všelijak do konání ostatních vpletené. „Věda je pokračování politiky jinými prostředky,“ provokoval kdysi Bruno Latour, francouzský sociolog vědy, a měl tím na mysli nikoli to (jak se mu podsovalo), že mezi vědou a politikou neexistuje žádný rozdíl, ale že rozdíly mezi oběma sférami nejsou samozřejmé a že hranice mezi nimi je všelijak prostupná. V současném světě vědeckých grantů, vědních politik, požadavků na společenskou relevanci a publikační efektivitu vědy je tohle stále zřejmější i vědcům samotným.

Mýtus „čisté vědy“ se ovšem hroutí také pod vahou vlastního úspěchu. Údernost „holých faktů“, „nahých pravd“ a „čistě technických řešení“, na první pohled osvobozená od „věcí, na kterých záleží“ (hodnot) a od otázek společného pobývání ve světě (politiky), přispěla podstatným způsobem k tomu, že moderní život je dnes skrz naskrz prodchnutý vědeckým poznáním a nejrůznějšími technologiemi. Podobně rozpínává je političnost založená na čistě osobním mínění, bez nutnosti respektovat objektivní fakta. Někjaký politický rozměr tak dnes má

skoro všechno. Za těchto okolností, kdy vědeckost i političnost na sebe narážejí prakticky za každým rohem, je ostrá hranice mezi vědeckým a politickým méně a méně udržitelná.

Doba *antropocénu*, který ve svém dopise také zmiňuješ, tohle dále vyhrocuje. Fakta od hodnot lze oddělovat čím dál hůř. Přijít s nějakým faktem dnes podle Bruna Latoura stále častěji znamená bít na poplach. Sami účastníci geologické odborné komise pro posouzení vhodnosti pojmu *antropocén* přiznávají, že jejich jednání byla výrazně politická od samého počátku. Přírodovědci, nucení přijmout lidskou činnost a její široké souvislosti do pole svého badatelského zájmu, jsou chtě nechtě vtahováni doprostřed politické vřavy. Sami pak obratem dělají z vědeckých poznatků předmět „světonázorového“ přesvědčení. Jako by nyní víc a víc zakoušeli, co už dlouho dobře znají jejich kolegové ze sociálněvědních oborů: vědeckost jejich stanovisek (měřeno klasickými kritérii) je v sázce. Jsou „antropocénologové“ vědci, anebo jsou to aktivisté? Jak lze obě role zvládnout takovým způsobem, aby mohly jít ruku v ruce, a navzájem se nediskreditovaly? Co za téhle situace znamená „vědeckost“? Palčivost těchto otázek posiluje dále to, že přírodovědci vyznávající diskurz antropocénu z povahy věci nemohou dost dobře popisovat „přírodu“ zvenčí, bez člověka. Ukazují přírodu spolu s námi, popisují klíčové problémy jakoby zevnitř. Jenže přesně tohle, tato beznadějná ponořenost pozorovatele do toho, co studuje, byla donedávna důvodem, proč se pochybovalo o „vědeckosti“ takových oborů, jako jsou sociologie, politologie, historie nebo antropologie. Pro přírodovědce je tahle situace nová. Mnozí z nich dnes zakoušejí ohledně toho, co ještě je věda, a co nikoli, nebo jaké vlastně mohou či mají být vztahy mezi akademickým odstupem a kritickou angažovaností, nejistotu. Nelze se divit, že tohle dilema leckdy zvládají nepřesvědčivě a s nervozitou. My, sociální vědci, jak brzy osvětlím, na tom nejsme o moc lépe, a to máme s těmito tenzemi zkušenost mnoha desetiletí.

Je dobré si uvědomit, že pro přírodovědce tahle situace nemusí vždy a nutně vypadat, jako že jsou pod nějakými (vnějšími) nepřátelskými tlaky, v potížích. Řadě z nich se skrze ni naopak ulevuje. Problematika antropocénu či klimatických změn jim totiž konečně otevírá prostor pro přímočařejší uplatnění a smysluplnost jejich vědecké práce. Že nás, vědce, vůbec někdo poslouchá, je nádherná věc. Tak nádherná, že když někdo další předává dál, co se od nás dozvěděl, máme sklon polevit v ostrážitosti a necháváme ho (naším jménem) promlouvat, aniž bychom ho znova a znova opravovali: Ano, ale není to tak docela přesně to, co jsem chtěl říct; myslel jsem spíš toto... Úspěšné šíření nějakého pojmu nebo specifického přístupu v sobě typicky zahrnuje jeho významnou proměnu – zjednodušení, vulgarizaci, vyprázdnění původního radikálního náboje. Psal jsem o tom ve vztahu k sociologii před časem na mém blogu, pomůžu si tím tady:

Sociologickým pojmům, které byly zavedeny proto, abychom si udržovali kritický odstup od skutečnosti jako něčeho samozřejmého a na našem jednání nezávislého, se tohle děje často: ve známost a širší použití vejdou pouze za cenu, že tohle své poslání zradí a zesměšní. Třeba pojem sociální konstrukce. Kdysi se začal používat, abychom si povšimli toho, jak všechno je skutečnost uskutečňovaná; jak se rodí a udržuje drobnými a nenápadnými příspěvky z mnoha stran, v interakci. Svým způsobem se ten pojem stal během času úspěšný. Rozšířil se nejen do sociologických učebnic, ale i do běžného slovníku. Jenže díky tomu nyní typicky znamená něco dost jiného než kdysi. Naznačuje, že co je sociálně konstruované, je vlastně „jen jako“, „pouze konstruované“ (a nikoli skutečné), chiméra existující toliko v představách, nepravda (co pouze vypadá jako pravda). A tenhle vulgární, ale svým způsobem sexy výklad si rychle osvojila i celá řada sociologů, kteří se ke konstruktivismu vážně a vášnivě hlásí. Konstruktivismus zparchantěl. Komu záleží na tom, na čem kdysi záleželo zakladatelům tohoto směru, raději to slovo dnes

obchází. Nechce totiž, aby byl spojován s představou skutečnosti, která je tím méně skutečná, čím více skutků ji zakládá.

Nebo pojem genderu. Původně měl zproblematizovat samozřejmost, se kterou mluvíme o mužích a ženách. Jsou totiž situace, kdy taková samozřejmost není na místě a kdy chceme překročit uvažování mužskosti či ženskosti jako nějakých (biologických) daností. Dnes tento pojem dává jméno celému oboru, široce se ujal. To ale mimo jiné díky tomu, že když chceme mluvit o tom, jak v našem dotazníku odpovídali žáci a žákyně, kluci a holky, říkáme, jak je to „z hlediska genderu“. Což je absurdní. Gender kdysi svým způsobem představoval námitku vůči sousloví „kluci a holky“; vztyčený prst namířený proti rychlosti a snadnosti, se kterou se to sousloví uplatňuje. Byla to výzva k tomu, aby se tematizovalo jemné předitivo, ze kterého klukovství a holčičkovství, mužskost či ženskost, každodenně vytváříme, často bezděčně. Dnes slovo gender ono samozřejmé sousloví „ženy a muži“ nebo „hoši a děvčata“ jednoduše nahradilo. Stalo se prostě dalším způsobem, jak tyhle kategorie vyslovit – nepřímo, a tedy tak nějak správněji. Dokonce i tehdy, pokud spornost mužství a ženství zrovna nijak tematizovat nechceme. Pojem genderu je dnes ve svém širokém uplatňování a vlivu prázdný, ba doslova zvrácený. [Někdy se ovšem tohle všechno zvrhává do druhého, stejně prázdného extrému, kdy slovem gender naznačujeme, že pohlaví už dnes neznamena vůbec nic.]

Podobně je to se sociologickým pojmem moci, která sotva postřehnutelně prostupuje vše kolem nás, i situace a vztahy, které tak na první pohled nevypadají. Dnes, se vstupem do učebnic, toto pojetí zhrublo a překlopilo se do polohy, ve které „mocenský“ znamená „nepřijatelný“ (protože ne-dost-partnerský, jaksi nemístně násilný, neférový atd.). Z moci, jakožto atributu veškerých sociálních vztahů, se stalo cosi patologického, odmítaného. Moc je zlo. A odtud pak pramení paušálně kritický přístup k jakékoli skutečnosti, protože „mocenské“ (jak přece říkaly sociologické autority) je vlastně všechno...

Téměř vždy šla s takovou popularizací (a transformací) ruku v ruce politická radikalizace sociálních věd. Cit pro nejednoznačnost a obyčejnost jako by byl oslaben, nahradila ho patologizace a paušální kritičnost. Lze si toho všimnout i v jedné z posledních knih už zmiňovaného Bruna Latoura. Kniha se jmenuje *Down to Earth* a nedávno vyšla česky pod názvem *Zpátky na zem*. Je to kniha o antropocénu, čili, slovy Latourovými, o „novém klimatickém režimu“. Latour v ní vynášá dost vyhrcovaná stanoviska a *de facto* se poprvé otevřeně hlásí k politické levici. Pokud bys dobře znal jeho předchozí práce ze sociologie vědy, nemohl by sis nevšimnout, jak moc autor v této knize opustil (ba zradil) teoretická a metodologická východiska, na nichž celou svou kariéru pracoval. V mnoha svých dřívějších pracích Latour znova a znova trpělivě vysvětloval nedorozumění týkající se jeho vlastní, zvláštní perspektivy. Trval vždycky na vzájemnostech, neredukovatelných složitostech a nejednoznačnostech. Učil nás myslet opatrně, odstíněně a v souvislostech. Jeho slovník byl sice často třaskavý, originální a svůdný (hybridy, non-humans, aktéři-sítě), avšak jeho pointy byly křehké a jemné, dalo by se říci diplomatické. Když tohle lidé přehlíželi, když jeho pointy vulgarizovali, když nectili tu opatrnost a přesnost důležitých formulací, Latour to neúnavně uváděl na pravou míru.

Tohle všechno je s knihou *Zpátky na zem* pryč. Autor jako by v ní přitakal všem těm nedorozuměním ohledně své vlastní práce, která skrze svůdná zjednodušení přispěla k tomu, že se stal velebenou mezinárodní akademickou celebritou, o jejímž životě a díle vycházejí monografie. Latour se z mého hlediska stal obětí vlastního úspěchu. Vyburcovaný dramatickou planetární situací, pošťouchnutý pro něj krajně odpudivou osobou současného amerického prezidenta a „korumpovaný“ zaslouženým celosvětovým úspěchem (byť ne úspěchem univerzálním, řada lidí ho totiž stále upřímně nenávidí), udeřil pěstí do stolu se snadností a bojovností, která udivuje. Můj dojem je, že Latour prostě nezvládl

složitě souvislosti a tlaky mezi tím, co říká jako vědec, a tím, že se rozhodl být „konečně naplno angažovaný“. Těžko mu to mohu ze své pozice akademického *loosera* vyčítat. Jsem v úplně jiné situaci, snadno se mi tohle všechno říká. Nemám co ztratit. Ale jeho případ možná ilustruje některé obecnější parametry současné situace těch, kteří jsou v tuto chvíli epistemickými „vítězi“ a kteří se na Tebe, Petře, durdí kvůli Tvým přednáškám pro veřejnost.

No a ano, když už jsme to nakousli, měli bychom to dořít: pro velkou část lidí se z klimatické změny nepochybně stal klíčový argument pro snahu svrhnout nebo nějak „opravit“ kapitalismus, případně svět Západu. To samozřejmě neznamená, že klimatická změna je pro všechny tyto lidi *jenom* to. Ale v každém případě pro ně politika vázaná na klimatické změny představuje mnohem víc, než se na první pohled zdá; a možná i víc, než oni sami myslí či přiznávají. V sázce je zkrátka velmi mnoho, nejen pár nějakých grafů a tabulek. Zároveň je však v sázce jakoby hrozně málo, totiž pouhé přitakání vědeckému poznatku – a jako by toto titěrné málo mělo maskovat, jaké ohromné další věci jsou vlastně ve hře. Jinými slovy, pro řadu pozorovatelů, včetně již zmiňovaného Latoura, je hlavním bojem dneška spor mezi těmi, kdo existenci klimatických změn popírají, a všemi ostatními, kteří „nevěří“. Jako by potom stačilo ještě lépe ukázat, že klima se opravdu mění, a je vyhráno. Jako by zbývalo umlčet pár posledních pochybovačů, tzv. klima-popíračů či klima-skeptiků, a zachránit svět... Co je ale vlastně předmětem oné vědecké shody, která se neustále připomíná? To je často nejasné. Někdy jako by šlo o čirou existenci nějakých klimatických změn, jindy jako by se konsenzus vztahoval tak trochu i na navrhovaná řešení – tedy jako by vědci souhlasili s tím, že miliardy vložené téměř výlučně na omezování CO₂ sníží v daném časovém období planetární teplotu o daný počet stupňů. Mnoho lidí navíc dnes mluví a koná, jako by tato dvě krajní stanoviska znamenala v podstatě totéž. Tyto hlasy pomíjejí, že uznáním existence klimatických změn nic nekončí,

ale naopak začíná. A že na *obou* stranách sporu jde o obrovské peníze a politickou moc. Mýtus klima-
-popírače jako úhlavního nepřítele je dle mého
nebezpečná iluze, která jádro sporu posouvá do ne-
smyslné polohy. Má nicméně pořád velkou sílu, což
pak lidé jako Ty pociťují na vlastní kůži.

Některým méně patrným vedlejším důsledkům
cesty za stabilnějším a příznivějším klimatem se
po mém soudu věnuje nedostatečná pozornost.
Vezměme třeba právní stát. Dnes se u nás ohrožení
právního státu skloňuje třeba s ohledem na to, jak
si podnikatelsko-politické elity ochočují média
a jak je ani za mnoho dlouhých let není soudní
systém schopen postihnout za činy, jejichž věcná
podstata se zdá laickým pozorovatelům jasná. Jenže
podstatné části lidí se dnes realita právního státu
vzdaluje i docela jinak. Třeba tak, že si koupí za ne-
malé peníze dieselový osobní automobil, výrobek
prověřený ve státních zkušebnách a certifikovaný
po všech stránkách, a vzápětí jsou bez jakékoli
kompenzace úřady omezování podstatným způ-
sobem v jeho využití. Je pro to vážný důvod? Snad
i ano, byť netuším, kolik procent vědců by nynější
tažení proti dieselům podpořilo. Ale zohledňuje se
vše, co je na druhé misce vah? Tedy například pocit
právní jistoty a jasných pravidel hry? Za jakou (sou-
časnou) cenu vlastně chceme bojovat o „záchranu“
(budoucího) světa, a to ještě s nejistým výsledkem?
O tom by se myslím mělo mnohem víc mluvit.

Přesně tyhle souvislosti, trůfám si odhadnout,
Ti nedovolíš uzavřít se někam do ústraní a věnovat se
svým „malým“ vědeckým problémům, stranou váš-
nivě klimatické debaty. Nebo alespoň ne nadlouho.
Je ostatně otázkou času, kdy začne být v sázce i ta-
kověto na první pohled bezpečné vědecké ústraní
a kdy už třeba začne vedení naší univerzity váhat,
zda si má pod tlakem rozhořčené veřejnosti za lidi
jako Ty pálit prsty.

Nakonec bych rád zmínil ještě jeden podstatný
moment. Na základě odborných i životních zku-
šeností se mi zdá, že situaci vyhrocuje, ba zablo-
kovává sázka na jedno řešení – v našem případě

snaha o stabilizaci klimatu skrze snižování CO₂
v atmosféře. Všude na Zemi v zásadě stejnými
prostředky. Typická reakce jako by potom bohužel
byla: *Pochybuješ nad tímto jedním řešením? Nad
bilancí zisků a ztrát, o nichž lze v jeho rámci uvažo-
vat? Pak pochybuješ nad potřebou vůbec něco dělat!*
Klimatické nejistoty, o kterých, Petře, mluvíš,
podle mne směřují právě k implicitní kritice téhle
jednostrannosti klimatické politiky. Sázíme téměř
vše na jedno jediné řešení, jehož výsledek je dosti
nejistý. Jsou nějaké jiné možnosti? Co jiného – *vedle
omezování CO₂* (nikoli místo něj!) – by šlo zkoušet
dělat? Jasně, tlakem na snižování emisí CO₂ se asi
nic nezkaží, jak sám píšeš. Ale všelijak rozrůzněným
postupem po několika liniích snad taky ne. Získali
bychom leda prostor pro pokusy a přijatelné omyly.
Rozložili bychom nejen zdroje, ale i riziko na víc
míst. Nezdar jedné politiky někde by nebyl tak fa-
tální, z úspěchu jiné politiky někde jinde bychom
se mohli poučit. Situace, kdy celá planeta má vsadit
všechno (všechno možné, na čem nám dnes záleží)
na jedno řešení, na takřka jeden jediný ukazatel,
a to na základě širokého vědeckého konsenzu, že
„klimatické změny existují“ (a že v nich nějakou ne
úplně nepodstatnou roli hraje nebývalý nárůst CO₂
v poslední době), se mi prostě zdá nerozumná a ris-
kantní. I pro vědu jako takovou. ■

Text vychází souběžně ve sborníku *Musí být ekologie alar-
mistická? Hledání realistických odpovědí* (ed. Alexandr
Vondra), Books & Pipes, 2020.

Petr Pokorný (1972), biolog, paleoekolog
a environmentální archeolog, působí
v Centru pro teoretická studia v Praze.

Zdeněk Konopásek (1963), sociolog a hu-
debník, působí v Centru pro teoretická
studia v Praze.

Vše zkoumejte, co je dobré, toho se držte...

O vzdělání a univerzitách s Petrem Fialou

Jiří Hanuš

V minulém čísle časopisu jsme přinesli rozhovor s filozofem Petrem Dvořákem pod názvem „Univerzita a hledání pravdy“. Nyní v tomto cyklu pokračujeme rozhovorem s politologem a politikem Petrem Fialou. Petr Fiala (1964) po listopadu 1989 zakládal a vedl několik politologických institucí, byl mj. děkanem Fakulty sociálních studií, rektorem Masarykovy univerzity (2004–2011), předsedou České konference rektorů (2009–2011) a ministrem školství (2012–2013). Působil v řadě univerzitních a výzkumných orgánů u nás i v zahraničí. Je autorem dvaceti knih a více než tří set odborných studií. V současnosti je poslancem, předsedou Občanské demokratické strany a přednáší na Fakultě sociálních studií MU. Jako v případě Petra Dvořáka i zde se držíme určitého rastru dotazů, které považujeme za zásadní v současné české i evropské debatě o vysokých školách a univerzitní kultuře.

První univerzity vznikly ve středověku, ale další vznikaly v průběhu raného novověku i moderních dějin. Ostatně, poslední velké zakládání univerzit v České republice a v dalších střeoevropských zemích proběhlo v devadesátých letech minulého století. Existuje v rámci univerzitních idejí něco kontinuálního, co překonává staletí a na co se mohou univerzity neustále odkazovat?

Univerzity patří k několika málo institucím, pro které platí dvě charakteristiky: jsou s námi kontinuálně od středověku a dnešní společnost si bez nich nedokážeme představit. Jsou tedy součástí evropské civilizační tradice a zároveň spoluurčují její aktuální podobu. Z toho vyplývá, že jsou nositelkami důležitých hodnot a principů, ale současně se dokážou přizpůsobovat novým společenským podmínkám a adaptovat na „potřeby doby“. Jinak by „idea a uskutečnění“ univerzity nemohly trvat po tolik staletí. Jednoduše řečeno: aby univerzity mohly plnit svoje základní poslání, musejí se kontinuálně proměňovat. To odpovídá jejich měnícím se funkcím ve společnosti a novým společenským požadavkům. Hodně jsem o těchto otázkách dříve přemýšlel a své úvahy jsem shrnul v knize *(M)UNIVERZITA. Poslání, výzvy a proměny ve 21. století*, kterou jsem vydal loni. Tady už jen připomenu základní cíl a smysl univerzity. Možná bude znít pro někoho až archaicky, ale je tím skutečným a neměnným posláním této instituce: univerzity vytvářejí společenství učitelů a studentů, mistrů a žáků, vyučujících a vyučovaných, jehož cílem je společně poznávat a poznání rozšiřovat. K tomu potřebují vytvoření autonomního prostoru svobody, ve kterém je možné pravdivě poznávat, kriticky diskutovat a získané vědění dále rozvíjet.

Se středověkými univerzitami jsou spojeny pojmy autonomie, samostatnost, svéprávnost. V jakém kontextu chápáte tyto výrazy dnes a v čem vidíte největší problémy v těchto oblastech v rámci střeoevropského prostoru (vliv státu, tlak médií, trhu a moderních ideologií apod.)

Je tu určitý paradox. Univerzity v historické perspektivě odolaly různým pokusům o ovládnutí ze strany státní moci. Dokonce i tam, kde se jich totalitní ideologie pokusily zcela zmocnit, k tomu došlo vždy jen dočasně a „nedokonale“, jak to nakonec dokládá i řada detailních studií zabývajících se dějinami univerzit v době nacismu a komunismu. Zdálo by se, že v současné svobodné a demokratické společnosti univerzitám už žádné nebezpečí nehrozí. Ale tak to bohužel není a tlak na univerzity v poslední době sílí. V diskusích o svobodě univerzit, které se ve světě vedly třeba na konci 20. století, byla spatřována rizika především v silnějším působení trhu a s tím souvisejícím tlakem podnikatelských zájmů nebo v hrozbě státní centralizace, která by oslabovala akademickou autonomii. S odstupem času se zdá, že tyto obavy se úplně nepotvrdily. Univerzity dnes ohrožuje něco na první pohled mnohem méně zřetelného, hůře definovatelného. Tedy něco, čemu se dá i obtížněji bránit. Nazval bych to kulturou nebo ideologií politické korektnosti a všeho, co s ní souvisí. Pro univerzitu totiž musí platit, že v rámci svého výzkumu mohou akademici dojít k jakýmkoliv poznatkům, že mají právo je zveřejnit, být vystaveni kritice, diskutovat o nich. Hypotézu nelze falzifikovat, pokud ji nesmím vyslovit. Ale základním principem univerzity je, že mohu formulovat jakoukoliv hypotézu, a teprve ta je vystavena kritice, ale kritice na základě jasných pravidel, chcete-li teorií a metod. Pokud bychom připustili, aby se to, co se dnes v západním světě odehrává ve veřejném prostoru, přeneslo přímo na univerzity, zabijeme to, co je na univerzitě nejcennější: svoboda myšlení a kritičnost. Tím ale ztratíme všechno.

Univerzity během dějin často určovaly, co vytváří příslušnou elitu společnosti. V jakém smyslu se to děje dnes? Jsou nyní univerzity ve střední Evropě formující a aktivní?

Tato otázka je složitá mimo jiné proto, že se hodně proměnilo chápání společenských elit. Kdo dnes

vlastně tvoří elitu a co jsou její charakteristiky? Jsou to ti, kteří ovládají společenský diskurz třeba proto, že mají peníze? Nebo ti, co se prodávají na sociálních sítích a jsou považováni za tzv. celebrity? Jsou elitou vysokoškolsky vzdělaní lidé? Ale pak by už v řadě zemí elitu tvořilo přes 50 % populace... Nebo se můžeme ptát, zda univerzity určují společenskou debatu, zda třeba nastolují nějakou agendu, řečeno jazykem mé disciplíny. Jenže veřejný prostor se nám rozpadá. Má více segmentů, které se navzájem prostupují, ale současně jsou částečně izolovány. Proto se pokusím odpovědět na vaši otázku jinak. Univerzity jsou pro současnou společnost zásadní, minimálně proto, že poskytují širším společenským vrstvám vzdělání, bez kterého by se dnes nemohly uskutečňovat ani základní společenské aktivity a procesy. Tedy vlastně není potřeba přemýšlet nad tím, jestli univerzity působí na formování elity, anebo přímo formulují klíčová témata společenské diskuse. Důležité je, že bez nich je současná společnost se svými funkcemi zcela nepředstavitelná. Tedy ano, univerzity jsou v širším slova smyslu stále formující.

Zřejmě všichni pozorujeme velkou změnu, která se týká technických vymožeností, sociálních sítí, mentální změnu týkající se vědomí kulturní jednoty. Jak na tyto podněty univerzity a vysoké školy reagují – konzervativně, nebo naopak příliš vstřícně? Existuje v této oblasti střední cesta?

Nejspíše nejde univerzálně odpovědět na to, jak se s novými technologiemi, komunikačními možnostmi a s nimi souvisejícími výzvami vyrovnávají univerzity. Některé lépe, některé hůře, některé konzervativně, jiné až aktivisticky. Důležitá je podle mě jiná věc. Už dlouho říkám, že aby mohly univerzity plnit svoje základní poslání, musejí se proměňovat. Aby si zachovaly identitu, tak se musejí přizpůsobovat novým společenským funkcím a taky novým způsobům komunikace. Toto není dialektika ani nějaký řečnický paradox. Je to popis skutečnosti

a moje hluboké přesvědčení. A v tom je možná i ta střední cesta, na kterou se ptáte. Univerzity mohou využívat všechny moderní nástroje, sociální sítě, online výuku, všechno, co by dříve bylo nepředstavitelné, pokud to slouží tomu základnímu cíli: posilování autonomního společenství učitelů a studentů na společné cestě k poznání. Uvědomme si také, že dnes procházíme mnohem větší a hlavně dynamičtější změnou, než byl vynález knihtisku. To je pro tak tradiční instituce, jako jsou univerzity, samozřejmě obrovská výzva. A troufám si tvrdit, že většina z nich se s tím dokáže vyrovnat.

Změny se netýkají pouze mladších generací, studentů. Týkají se i změn sociálních rolí pedagogů. Pěkně je to vidět na pozici profesora: v humboldtovském modelu nezpochybnitelná autorita, s důrazem na teorii, občas výstřední postava. Dnes se cení profesor spíše jako manažer či znalec toků peněz, především dotací. Jedná se o degradaci profesorského stavu? Pomohlo by zavedení tzv. funkčních profesorských míst nebo jiné opatření?

Univerzita není a nesmí být továrna na vzdělání. Není to nějaký stroj, do kterého na začátku vložíte málo popsany list, tedy studenta, a ze kterého na konci vypadnou úplně stejné výtisky jedné knihy, tedy unifikovaní absolventi. Univerzita je společenství, které tvoří jednotlivci. A tak se k tomu musí přistupovat. Aby mi bylo dobře rozuměno: role profesora jako průvodce na cestě ke vzdělání, jako toho, kdo má díky své práci, schopnostem a výsledkům kompetenci a autoritu poznání předávat, je zcela nezastupitelná. Dokonce je žádoucí, aby každý z profesorů byl nezaměnitelnou osobností a předával studentům nikoliv jen univerzální vzdělání, ale vlastní cestu, kterou lze k poznatkům dospět. Nové požadavky na profesory ovšem nemůžeme ignorovat. Úspěšný profesor je dnes v mnoha směrech manažerem i tím, kdo musí shánět grantové prostředky a obhajovat svůj výzkum. Možná by

bylo krásné vrátit se o padesát nebo sto let zpátky, ale to opravdu není cesta. Nicméně všechno má své hranice. O mně je známo, že jsem velkým stoupencem funkčních míst a myslím, že by to celé věci hodně pomohlo. A za důležité považuji, aby se s profesorským místem pojila i určitá základní institucionální podpora. Ostatně tak tomu v řadě úspěšných vysokoškolských systémů je. Shánění grantů, transfer technologií a podobné aktivity jsou jistě žádoucí, ale nesmějí být tou hlavní, někdy dokonce jedinou náplní činnosti profesora. Proto je tak důležité, aby existoval výrazný podíl institucionálního financování, tedy peněz, které má příslušný profesor, katedra, fakulta k dispozici, aniž o ně musejí žádat. Mají je prostě proto, aby mohli plnit svoje základní úkoly. Tyto institucionální prostředky vlastně zajišťují svobodu výzkumu a výuky, proto jsou tak důležité.

Univerzity by nemohly existovat bez významných a charakterních osobností. Mohl byste uvést ze své zkušenosti někoho, kdo na vás nejvíce zapůsobil a byl vaším vzorem či autoritou?

Přímo vzory asi nemám, ale řady univerzitních osobností si nesmírně vážím. Možná pro tuto chvíli pomínu české univerzitní prostředí, ale spíše proto, abych na někoho ze svých učitelů a kolegů nezapomněl. Z těch zahraničních mě samozřejmě hned napadne nedávno zesnulý Sir Roger Scruton, jenž dobře rozuměl hodnotám vzdělanosti a kultury a významu univerzity jako instituce a který v určitých fázích svého života sám pocítil, jak je těžké svobodně zastávat názory, ke kterým dospěl. A byl to také on, kdo tady organizoval nezávislé univerzitní přednášky, a tím nám v době nesvobody připomínal, jak má univerzitní vzdělání vypadat. Důležité pro mě bylo i setkání s britskými profesory Frankem Bealeyem a Davidem Reganem, kteří již také nejsou mezi námi. Znal jsem je z podzemní univerzity a oni mě hned na začátku 90. let vyslali do zahraničí, sehnali mi podporu z tehdy ještě Evropských

společností, a pomohli mi tak poznat politologii i západní model univerzity. A nesmím zapomenout na svého německého kolegu profesora Klause Schuberta, který mi v začátcích mé akademické dráhy ukázal empiricko-analytickou politologii a seznámil mě s tím, co jsem potom mohl přenést do českého univerzitního prostředí. Ale mohl bych mluvit o řadě dalších lidí, často významných a mezinárodně uznávaných kapacit ve svém oboru, kteří se ke mně, mladému politologovi kdesi z východní Evropy, chovali nesmírně kolegiálně, přátelsky a s upřímnou snahou pomoci mně a mým prostřednictvím také vzdělání v naší zemi. I toto je nesmírně důležitý rozměr univerzity – kolegiální překračující hranice, společná radost z poznání, přátelství.

Do jaké míry lze podle vás přenášet zahraniční zkušenosti (i zdaleka, z USA nebo Asie) do našeho středoevropského prostředí? Můžete uvést příklady úspěšného a méně úspěšného kulturního převodu některých zahraničních vzorů za posledních třicet let? Poznal jste nějakou univerzitu, která by mohla být pro české poměry příkladná, alespoň v nějakém zásadním ohledu?

V tomto případě skutečně platí biblické „vše zkoumejte, co je dobré, toho se držte“. Považoval jsem vždy za správné a vlastně přirozené, abychom po čtyřiceti letech nesvobody sledovali univerzity v západních demokratických zemích, které se mohly rozvíjet kontinuálně a svobodně, a brali si z nich příklad. Sám jsem měl možnost účastnit se v 80. letech tzv. podzemní univerzity, viděl jsem, jak přednášejí britští profesori filozofie, politologie, sociologie, a viděl jsem ten obrovský rozdíl proti našim vysokým školám, které se přes veškerou snahu různých skvělých osobností nakonec více podobaly středoškolským institucím. Naším univerzitám se určitě osvědčilo výrazněji propojit výuku s výzkumem, posílit interaktivní výuku s mnohem aktivnějším zapojením studentů, včetně kritické diskuse, a tak by se dalo ve výčtu převzatých zahraničních

zkušeností pokračovat. Měl jsem možnost poznat univerzity prakticky po celém světě, některé i velmi zblízka. Musím říct, že obdivuji řadu amerických a britských univerzit, ale třeba taky univerzity v sousedním Německu, které jsou nám kulturně velmi blízké. Nelze přehlížet ani obrovský rozvoj univerzit v Asii a jejich rostoucí kvalitu, často i díky silné internacionalizaci. Není zde prostor, abych popisoval jednotlivé příklady dobré praxe, tak se omezím jen na jakési souhrnné konstatování. Nejlepší univerzity v zahraničí, nebo aspoň ty, co se mně líbí, jsou mnohem méně formalistické a byrokratické, než jak to často vidíme u nás, jsou mnohem více zaměřeny na individuální práci se studenty, na podporu výrazných profesorských osobností, u kterých prakticky nikdy nejde jen o soupis článků v té či oné databázi, ale o skutečný výzkumný a vzdělávací výkon. Myslím, že v tomto – tedy v podpoře skutečné kvality, v posilování důvěry namísto formalismu – máme ještě co dohánět.

Jedním z panujících trendů je značný zájem o vysokoškolské studium, což v našem prostředí zřejmě znamenalo snižování úrovně a kvality vzdělání i vědecké tvorby. Jste pro nějaké cesty z tohoto stavu (například snižování počtu přijímaných studentů, rozlišení univerzit na vědecké a spíše vzdělávací), nebo nepovažujete za vhodné se proti této univerzální společenské tendenci vzepřít?

Jednou z proměn univerzit, ke které došlo v historicky velmi krátké době, je přechod od elitního k masovému až univerzálnímu vzdělávání. To je prostě fakt a odpovídá to společenským požadavkům a očekávání dnešní doby. Myšlenka, že budeme mít na vysokých školách zase celkově méně studentů, je úplně absurdní. Nikdo nemůže být – jak pěkně řekl Oscar Wilde – overeducated. Naopak, lidé dnes potřebují široké vzdělání, aby vůbec dokázali obstát ve společnosti. Nejde zdaleka jen o vlastní profesi, ale i v běžném životě potřebujeme

velmi sofistikovaně ovládat stále se měnící technologie, stále složitější právní a regulační systémy, vzrůstají požadavky na finanční gramotnost a další a další věci. Vždycky se ptám těch, kdo říkají, že je moc lidí na vysokých školách a že by tomu měl stát zabránit: A co dělá váš syn, vaše dcera? Odpověď je prakticky vždy stejná: No, studuje vysokou školu, ale ti druzí, ti by neměli. Je to pokrytecké a navíc je to nesmysl. Spíše musíme přemýšlet nad tím, jaká má být struktura oborů a jak dlouho mají lidé studovat. Je zbytečné, aby 60 % populačního ročníku končilo jako magistři a inženýři. Naprostě většině lidí stačí bakalářské studium. To je mimochodem velký problém českého vysokoškolského systému. V mezinárodním srovnání se nelišíme až tolik podílem studentů terciárního vzdělávání v populačním ročníku, ale příliš velkým počtem těch, kteří studují vyšší formy studia – a přitom to vše platí stát, tedy občané ze svých daní. Zvlášť patrné je to v doktorském studiu, kde máme v rámci zemí OECD až dvojnásobný podíl studentů, řada z nich to ostatně také nedokončí, a hlavně – vzdělání, které by mělo sloužit jako kvalifikace k vědecké práci, mají lidé na úřadech nebo učitelé, tedy ti, kteří ho ke své profesi nijak nepotřebují. V tom problému je a tuto sofistikovanou debatu o počtu studentů vedme. Ale paušální řeči o tom, že moc lidí studuje vysokou školu, ty opravdu nelze brát vážně.

V moderní době došlo k rozdělení humanitních a přírodovědeckých oborů, což se týká nejen oblastí zájmu a metodologie, ale také například financování vědy. Pro překonání rozporů se klade důraz na interdisciplinaritu, což je intelektuálně velice náročná cesta. Kde vidíte možnosti k překonávání těchto moderních problémů – a vidíte je vůbec jako smysluplné?

Zde narážíme na velký problém. Myslím si, že je větší, než si dnes řada lidí uvědomuje. Nejde jenom o financování, ale podle mě je ohrožen samotný smysl humanitních a sociálních věd. A hned na

začátek řeknu, že to není chyba přírodovědců. Přírodní vědy na jedné straně a humanitní disciplíny na straně druhé jsou dva odlišné světy – a to říkám s naprostou vážností. Rozdíly jsou už v základních způsobech poznávání, které je v přírodních vědách do značné míry vertikální, zatímco v interpretativních humanitních a sociálních vědách má vlastně horizontální strukturu. Konkuroují si tedy a vedle sebe stojí různé interpretace reality, které nutně nemusejí navazovat jedna na druhou, jak je tomu u věd zabývajících se živou a neživou přírodou a jejími zákony. Striktně vzato humanitní disciplíny nejsou vědami v tom smyslu jako přírodní vědy. Snažit se to všechno nacpat do jedné kategorie je špatné. Bohužel spousta humanitních a sociálních vědců podlehla mylné představě, že se jim dostane většího společenského ocenění a/nebo že dosáhnou větší objektivitu, když se přizpůsobí postupům přírodních věd se vším všudy. Humanitní a sociální vědci jsou inteligentní lidé, takže se přizpůsobit dokážou. Budou tedy psát spoustu článků ve vědecky renomovaných časopisech v prvních kvartilech a metakvartilech, budou nabízet skvělá zdůvodnění potřebnosti svých grantů, vytvoří úžasné tabulky a kvantitativní srovnání, budou se citovat navzájem, až jednou rozbijí citační indexy – ale to, co tím bude opravdu trpět, je schopnost interpretovat společnost, posouvat naše poznání, do hloubky přemýšlet o věcech kolem nás a nabízet řešení společenských problémů, které nás trápí. Není náhoda, že třeba v mé disciplíně vznikají texty, které nejvýrazněji ovlivňují naše poznání i veřejný diskurs, velmi často v „mimovědeckém prostředí“, a jsou spíše formulovány jako popularizační, přestože jejich původci jsou nezřídka profesori renomovaných univerzit. Toto by bylo na celou studii, nechci jít do dalších podrobností, jen se tady dotýkáme tohoto silného selhání či defektu. Jediná cesta z něj je, že se budou respektovat rozdíly mezi jednotlivými vědními světy a disciplínami a že se nebudou do stejné škatulky cpát hrušky s jablky. Těch problémů, které s tím souvisejí, je ale víc. Opravdu si někdo myslí,

že univerzitní pracoviště, která zajišťují například výuku učitelů, sportovních trenérů nebo třeba novinářů, mají být hodnocena především podle svého vědeckého výkonu? A jakého vlastně?

Jiným příkladem moderního rozporu je důraz na individuální kariéru prostřednictvím vysokoškolského vzdělání proti společenské roli univerzit a společné péči o kulturní bohatství. Jak skloubit tyto nyní rozdělené funkce?

Já v tom vlastně rozpor nevidím a nejsem si ani jist, jestli je to příznačné jen pro moderní dobu. Vzdělání bylo vždy prostředkem společenské kariéry, sociálním výtahem a jeho hodnota na pracovním trhu byla v minulosti ještě vyšší než dnes. Navíc jednou z charakteristik univerzitního prostředí je i jistý typ pozitivní soutěže. Nejde primárně o to, kdo je měřitelně lepší, myslím, že tady jsou kvantitativní ukazatele často i matoucí, ale spíše kdo lépe, objektivněji a pravdivěji poznává realitu a kdo lépe a účinněji dokáže toto poznání zprostředkovat. Tedy individualita, odlišnost, soutěživost a osobní zájmy k tomu všemu vlastně patří. A ony jsou součástí pozitivních hodnot, které univerzity vytvářejí. Skutečným kapitálem univerzit jsou lidé a ti pak v rámci univerzitního společenství, nebo chcete-li akademické obce, mohou plnit společenskou roli univerzit a pečovat o kulturní bohatství. Samozřejmě určitým problémem je proměna funkcí univerzit, jak jsme o tom už mluvili, a měnící se požadavky a očekávání ze strany společnosti. V době, kdy univerzita nabízela vzdělání pouze pro elitu, pro omezený a přísně vybraný okruh osob, tak i profesorský sbor vypadal jinak: skládal se z lidí, které bychom mohli označit jako vzdělance univerzálního charakteru s výrazným kulturním přesahem. Dnes máme ale na univerzitách z mnoha důvodů v akademických pozicích často spíše specialisty, lidi, kteří jsou vynikajícími odborníky ve své profesi a své odbornosti, ale obecný kulturní přesah a jakási univerzální vzdělanost už není, nemusí být

Petr Fiala

příznakem univerzitního profesora. To může ztěžovat přímočarou „péči o kulturní bohatství“, jak o ní mluvíte ve své otázce. Přesto si ale myslím, že univerzity i dnes do značné míry tuto funkci plní, a to lépe než jiné instituce.

Evergreenem současného školství jsou finance, což souvisí se státními rozpočty, grantovou politikou, národními i mezinárodními projekty, dotacemi z Evropské unie a podobně. V České republice a v řadě středoevropských zemí je to jedno z nejsilnějších témat, neboť neexistuje financování prostřednictvím školného a sponzorská podpora, například od bohatých absolventů, je prozatím velmi slabá. Jak dosáhnout změny v tomto jednostranném systému?

Silná závislost českých vysokých škol na veřejných rozpočtech musí být postupně změněna, pokud chceme mít skutečně špičkové univerzity a vysoké školy. Obecně lze říct, že peněz ze soukromých

zdrojů přichází na naše vysoké školy stále ještě málo. Nicméně situace se postupně mění a zlepšuje. U kvalitních vysokých škol tvoří už dnes až čtvrtinu neinvestičního rozpočtu prostředky z tzv. vlastní hospodářské činnosti. Vysoké školy dokážou například nabízet rozsáhlé programy celoživotního vzdělávání, za které jsou lidé ochotni platit, jsou schopny si zajistit spolupráci s firmami a podnikateli. A také se stále zvyšuje podíl zahraničních studentů, tedy v našem případě studentů, kteří studují v cizím jazyce a za studium platí. To je určitě dobrá cesta. Mimo jiné i proto, že diferenciací zdrojů, ze kterých jsou univerzity financovány, je zárukou jejich stability a taky svobody. Pokud jde o sponzory z řad absolventů, tak přece jenom evropská a zvláště středoevropská tradice je jiná než třeba ve Spojených státech, kde jsou lidé připraveni zaplatit už za studium na dobré univerzitě velké peníze. Současné ale vědí, že kvalitní vzdělání je jejich obrovskou výhodou na trhu práce a přinese jim vysoké příjmy, a že má tedy smysl to univerzitě ve formě sponzoringu potom vrátit, protože její dobré jméno zpětně posiluje prestiž jejich vzdělání a zároveň se tím vytvářejí i podmínky pro dobré vzdělání dětí a dalších generací. Tento způsob uvažování u nás přes všechny pokusy to nějak rozhybat není rozšířen. Bude to dlouhý proces, ale sám si myslím, že dříve či později se lidé naučí v nějaké formě na svoje vzdělání a vzdělání svých dětí přispívat, protože to pro ně bude vlastně výhodné.

Jako člen akademické obce Masarykovy univerzity bych se rád na závěr zeptal, v jakých oblastech vidíte perspektivu středně velkých středoevropských univerzit jako MU a v čem vidíte možnosti jejího rozvoje.

Jsem také člen akademické obce Masarykovy univerzity a měl jsem možnost podílet se na jejím rozvoji, což ovlivňuje i moji odpověď. Jsem si jist, že Masarykova univerzita musí mít ambici být špičkovou evropskou univerzitou a že zde pro to existují

podmínky. Určitě nejsme jen jednou z mnoha stře-
doevropských regionálních univerzit, to v žádném
případě. Univerzita má dnes mimořádně kvalitní
prostorové a technologické zázemí, je stále silnější
v mezinárodním výzkumu, přitahuje zahraniční od-
borníky a je do značné míry i centrem inovací. Brno
má optimální podmínky pro to, aby bylo jedním
z evropských vzdělávacích a výzkumných center.
Podmínky, které jsou dány i takovými faktory, jako
je historie, skladba univerzit, struktura města a jeho
okolí, geografická poloha, skladba firem a podni-
katelského sektoru a řada dalších a dalších faktorů.
Dosáhnout nadprůměrné kvality i v mezinárodním
srovnání, to musí být cíl Masarykovy univerzity.

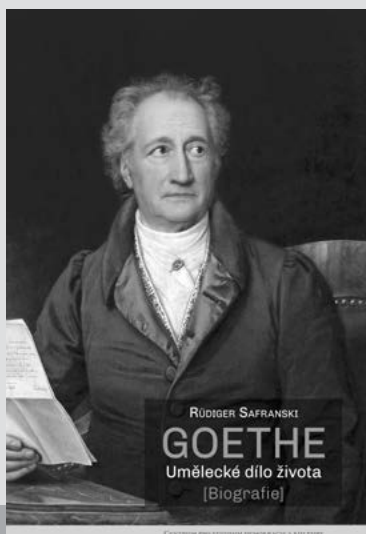
**Jsme v krizi, která silně zasáhla celou společnost
včetně školství. Myslíte si, že tato koronavirová
krize ovlivní univerzity, a pokud ano, jakým
způsobem?**

Jsem s hodnocením opatrný, protože mnoho-
krát v historii jsme byli svědky situace, kdy si lidé
mysleli, že nějaká událost či katastrofa společnost
změní, že se lidé začnou chovat jinak, že nic už
nebude jako předtím. Ale ve chvíli, kdy „usedl zví-
řený prach“, se všechno vrátilo do starých kolejí.

Nicméně se mi zdá, že tentokrát přece jen na uni-
verzitách k určitému poznání či posunu došlo. Ko-
ronavirová krize donutila akademickou obec více
pracovat s moderními technologiemi a lépe je vy-
užívat. Nebývale se rozšířila online výuka, začalo se
diskutovat o tom, co všechno je možné uskutečnit
distančně, najednou se požadavky dříve považo-
vané za nezbytné začaly jevit v jiném světle. Jako by
se části vysokoškolských učitelů pod tlakem okol-
ností ukázaly nové možnosti. Myslím ale také, že se
současné projeví i limity všech těchto věcí. Kon-
tákní výuku v řadě směrů nelze nahradit. Živá dis-
kuse v rámci semináře se vším, co k tomu patří, tedy
i mimikou, řečí těla, humorem, společnými reak-
cemi, skrze počítač úplně nefunguje. Jednotliví lidé
sdělující a přijímající poznání prostřednictvím ko-
munačních technologií ve svých vzdálených a izo-
lovaných prostorech mohou vytvořit skupinu, ale
nevytvářejí ono společenství, které je pro univerzitu
charakteristické. Tedy nejspíše dojde k lepšímu vy-
užívání moderních technologií a snad i hlubšímu
přemýšlení nad tím, jak má výuka vypadat a co je
pro ni důležité. ■

Rozhovor vychází v rámci projektu *Univerzitní ideje a vy-
sokoškolské vzdělání ve střední Evropě a v České republice.*

INZERCE

Rüdiger Safranski

GOETHE

Umělecké dílo života

Goethe, jako bychom se s ním setkali poprvé. Safranski, mistr výkladu z hlediska dě-
jin duchovního vývoje, se Goethovi přibližuje výhradně z primárních pramenů – díla,
dopisů, deníků, rozhovorů, poznámek současníků. Vzniká tak neobvykle živý obraz
člověka, jehož životní cesta zahrnuje období od hravého rokoka až ke střízlivému věku
železnic, člověka, kterému celá jedna epocha vděčí za své jméno: doba Goethova.
Autor líčí nejen Goethovu tvorbu a jeho dobu, ale i básníkovu práci na sobě samém.
V jeho knize se tak navíc jedná o příklad umění žít, které se zčásti podařilo a zčásti
ztroskotalo, ale přesto je pro nás neustále významné a poučné.

Bylina o křídlech

Josef Mlejnek jr.

Ilja Muromec Igora Sikorského – turbulentní průlet dvacátým stoletím

Motto:

„Kdyby byl kruh na božím nebi a druhý kruh v matičce zemi, překotil bych ji vzhůru k nebesům a smíchal bych nebeské s pozemským!“¹

Svatohor bohatýr

Do rusko-ukrajinského konfliktu patří i spory o bohatýra Ilju Muromce a jeho odkaz. „Je náš,“ tvrdí o mytologickém hrdinovi ruských bylin Ukrajinci. „Ne, nikoliv, je náš,“ kontrují Rusové. Na první pohled je spor o bylinného bohatýra absurdní a historicky vlastně neřešitelný. Pomineme-li skutečnost, že jde o fiktivní postavu, byliny Muromcovo působení zasazují zhruba do doby Kyjevské Rusi, tedy kamsi do 10. století plus minus nějaké ty sáhy věků. Tedy do doby, která ani ruský, ani ukrajinský národ v moderní podobě zrozené v 19. století neznala.

Byliny jsou epické básně, vznikající patrně od 12. století, původně předávané ústní formou, a tedy též útvary v toku času proměnlivé. Dělí se do několika cyklů a zejména počínaje 19. stoletím je ztvárňovalo či žánr dále rozvíjelo mnoho básníků a spisovatelů, ruských, ukrajinských či třeba českých (František Ladislav Čelakovský). A též mnozí výtvarní umělci a hudební skladatelé. Zrodila se tak poměrně košatá mytologie, která je ale pevnou součástí kulturní, náboženské i historické identity východoevropských národů.

„Aj, ty můj křížový otče! Pojďme na velikou pomoc proti caru Kálinovi [tatarskému chánovi], nikoliv k vůli knížeti Vladimírovi a ne k vůli kněžně Apraksiji, nýbrž k vůli naší matičce svaté Rusi pojeďme, a k vůli své svaté víře pravoslavné a pro ty

chrámy naše a pro matičku Bohorodičku,“ vyzývá Ilja Muromec bohatýra Samsona Samojloviče k tažení na Kyjev a jeho vysvobození z rukou pohanů (konkrétně v bylině „Ilja Muromec a Kalin car“, v překladu Bronislavy Herbenové).

Rusové i Ukrajinci pokládají právě Kyjevskou Rus za svoji kolébku, nejen z čistě historického, pozemského hlediska, ale i z perspektivy duchovní, neboť za svého pravého zakladatele považují křtitele Rusi knížete Vladimíra, nikoliv pouze válečníka a státníka, nýbrž též světce. Historicko-duchovní rodokmeny ale nejsou paralelní, poněvadž moderní Rusové na sebe pohlíží jako na výlučné právoplatné dědice Kyjevské Rusi, která se v jejich podání ve víru historie vlastně přenesla do Moskvy (či až do Petrohradu). Ukrajinci v jejich optice tvoří součást šířeji pojatého ruského národa, jsou něčím jako Hanáci, tedy regionálně-folklórní entitou, či přinejlepším čímsi na způsob Slováků v konceptu čechoslovakismu. Popřípadě moderní Rusové (Ukrajinci někdy označovaní slovem Moskalové) vnímají Ukrajinu jako něco podobného Texasu či Louisianě v USA, jak soudil konstruktér letadla, o němž bude řeč níže. A právě proto je boj o dědictví Kyjevské Rusi, svatého Vladimíra i třeba Ilji Muromce dodnes tak vypjatý a se zcela zásadními politickými konsekvencemi.

¹ „Pan helikoptéra“ za řídicí pákou, konkrétně vrtulníku typu Sikorsky H-5. Photo by x-ray delta one on Foter.com / CC BY-NC-SA.

Ovšem Ilja Muromec rovněž zanechal docela zásadní stopu ve vývoji letecké techniky, neb se tak jmenoval mohutný ruský čtyřmotorový bombardér z první světové války. Příběhy zmíněného stroje, jeho konstruktéra Igora Sikorského, Muromcova méně úspěšného kamaráda-bombardéra Svjatogora i jejich následovníků působících v komunistickém rudém carství představují pozoruhodný mix válečnictví, nacionalismu, ideologie, mytologie, techniky a náboženství. A též umění, budeme-li alespoň některé výboje ve stavbě aviatických aparátů považovat za svébytná umělecká díla.

Postava z verneovky

Igor Ivanovič Sikorskij se narodil roku 1889 v Kyjevě, tehdy součásti ruského carského impéria. Byť příjmení nezapře větev rodokmenu sahající k polské šlechtě a rodiště je dnes hlavním městem samostatné Ukrajiny, Sikorští se považovali za Rusy. Igorův otec byl dokonce vypjatý ruský nacionalista (a antisemita). Malý Igor si rád četl o Leonardu da Vincim a jeho návrzích létajících aparátů, včetně vrtulníku, i v románech Julia Verna. Z nich měl nejradši *Robura Dobyvatele*, jehož vzdušná, elektrinou poháněná loď jménem *Albatros* je vlastně takovým obřím elektrickým vrtulníkem či mega-dronem. Ve vzduchu ji udržuje sada třiceti sedmi protiběžných vrtulí a další dvě velké, na přídí a na zádi, ji pohánějí v horizontálním směru.

Malý Igor si z verneovky odnesl poučení, že „budoucnost vzdušné dopravy náleží letounům, a ne balónům“.² Jedno zda neřiditelným, nebo řiditelným (tedy vzducholodím). Dle Julia Verna bylo pak „konečné dobytí vzduchu vyhrazeno *Albatrosům*“ neboli vzdušným plavidlům na principu helikoptéry. A právě snaha o konstrukci letuschopných a prakticky účelných vrtulníků se stala hlavním cílem Sikorského práce. Letadla navrhoval též, ale vnímal je jako svého druhu mezistupeň své konstruktérské činnosti, jímž se hodlal zabývat do doby,

než všeobecný rozvoj techniky (motorů, materiálů apod.) umožní produkci létajících strojů udržovaných ve vzduchu pomocí rychle kroužících rotorů. Stal se tak oživlým románovým hrdinou svého oblíbeného spisovatele, neboť Verne v závěru zmíněné knihy z roku 1886 sám prezentuje postavu Robura Dobyvatele jako metaforu budoucí vědy, „snad už vědy zítřka“, jež zrodí prakticky velmi účinné létající stroje, vynález, „který může změnit sociální a politické podmínky světa“.

S konstrukcemi helikoptér začal Sikorskij již na prahu dospělosti, avšak tehdejší stav techniky ani konstruktérovy finanční možnosti nepostačovaly k tomu, aby jeho výrobky létaly. Leč později se k vrtulníkům vrátil a jeho stroj Sikorsky R-4, postavený roku 1942 ve Spojených státech, kam Sikorskij emigroval po bolševické revoluci, představuje první helikoptéru větších rozměrů uvedenou do sériové výroby. Následovaly mnohé další a firma Sikorsky je dodnes největším výrobcem vrtulníků na světě. Nikoliv náhodou jejímu zakladateli příslušel neformální titul „pan helikoptéra“. Ve třicátých letech, ještě před vrtulníkovou etapou svého života, se v Americe věnoval rovněž stavbě hydroplánů či létajících člunů, z nichž největší pozornost vyvolaly zejména ty určené pro transoceánskou přepravu.

Zlaté hodinky od cara

Leč časoprostorová smyčka nás nyní přemetem vrací do desátých let dvacátého století, na jejichž počátku Sikorskij zkonstruoval několik menších letadel, avšak chtěl tomuto čerstvému výdobytku techniky dodat na spolehlivosti i robustnosti. Rusko-baltská vagónka (RBVZ) k tomu v roce 1912 poskytla tenkrát triadvacetiletému nadějnému konstruktérovi patřičné zázemí. V roce 1913 tak vzlétl RBVZ Grand, první čtyřmotorové letadlo světa, s kabinou podobnou tramvaji. Po dílčí přestavbě bylo přejmenováno na Russkij viťaz neboli Ruský rytíř. Neuniklo pozornosti cara Mikuláše, který si

mohutný aeroplán osobně prohlédl a jeho staviteli věnoval zlaté hodinky.

Před první světovou válkou stihl Sikorskij postavit ještě větší stroj, opět čtyřmotorové letadlo Ilja Muromec,³ dvouplošník s rozpětím křídel přes třicet metrů. Mezi 30. červnem a 12. červencem 1914 s ním vykonal rekordní přelet na trase Petrohrad – Kyjev (s jedním mezipřistáním) a zpět, za nějž od cara obdržel Řád svatého Vladimíra IV. stupně. Původně myslel na civilní využití svého aparátu – Muromec měl uzavřenou a poměrně luxusně vybavenou vytápěnou kabinu pro cestující, kde dokonce nechybělo ani WC. Ovšem samy od sebe se nabízely i úvahy o vojenském využití. A přišly ke slovu velmi záhy. Když Sikorskij přistál v Kyjevě, posádka Ilji Muromce se dozvěděla zprávu o atentátu v Sarajevu.

Vernův román *Robur Dobyvatel* končí provoláním geniálního vynálezce vystupujícího pod přezdívkou Robur (tedy Silný či Mocný) k občanům Spojených států amerických, v němž vyjadřuje své přesvědčení, že „lidstvo není ještě zralé k důležité revoluci, kterou dobytí vzduchu jednou přinese. [...] Věda nemůže předcházet myšlení! Přišel jsem příliš brzy a nemohu ještě vyrovnat protichůdné a rozdílné zájmy. Národy nejsou ještě zralé k dorozumění. Proto odletím a vezmu své tajemství s sebou. Pro lidstvo však není ztraceno. Případne mu toho dne, kdy bude dost moudré, aby ho využilo, a dost rozumné, aby ho nezneužilo.“ Šlo ale o příliš idealistický předpoklad, který první světová válka doslova rozmetala v trosky. S *Albatrosem*, létající lodí, která na celém světě neměla konkurenci, byl Robur pánem „sedmého dílu světa, většího než Amerika, Austrálie, Oceánie, Asie, Afrika a Evropa, této vzdušné Ikarie“. Není divu, že počínaje devátým stoletím začal vzdušný kontinent, díky rozvoji techniky postupně dosažitelný, přímo magicky poutat pozornost generálních štábů všech – dosud jen pozemských či námořních – mocností.

V roce 1904, kdy už se Sikorskij pomalu blížil k prvním vlastním létajícím aparátům, nechal Verne, který si temné stránky techniky od počátku

dobře uvědomoval, vrátit Robura na scénu v románu *Pán světa*, předposledním jím plně dokončeném. Roburův nový dopravní prostředek, v českých překladech pojmenovaný jako *Postrach*, v sobě spojuje schopnosti automobilu, letadla, lodi i ponorky.

Je nepolapitelný, a tedy potenciálně světovládný. I Robur se proměňuje z idealistického nositele pokroku v temnou postavu bažící po absolutní moci. „Stáli jsme proti sobě na dva kroky. Hleděl na mne se založenýma rukama. Byl jsem jeho pohledem vyděšen. Ano, vyděšen je pravé slovo! To nebyl pohled člověka se zdravým rozumem! Byl to pohled, v němž nebylo pranic lidského,“ líčí přímé setkání s tímto živým monstrem inspektor Strock, jenž má za úkol vyřešit Roburovu záhadu.

Bohatýr s temnou komorou

Ilja Muromec až do svých třiceti let seděl doma na peci, poněvadž „nevládl rukama ani nohama“. Návštěva dvou tajemných starců-poutníků ho však rázně doslova postaví na nohy – řeknou mu, vstaň a choď a dojdí k vědru s pivem a nalej nám korbele. A nápoj, který mu pak poručí pít, mu dodá nadzemské síly. Ovšem nejen pivem silen jest bohatýr. Pod velkým kamenem je pro něj přichystán i „kůň bohatýrský s celým bohatýrským brněním; je tam ještě kožíšek sobolový, je tam také bičík hedvábný a je tam palice ocelová“. Se zmíněnou palicí pak občas pracuje následovně: „Kam mávne – ulice zůstane, zpět mávne, napříč ulička vyvstane. Tak ubil všech čtyřicet tisíc loupežníků do jednoho.“

Podobně měl fungovat novodobý Ilja Muromec – umělý létající stroj. Za první světové války jich továrna RBVZ vyprodukovala několik desítek.

Letadlo Ilja Muromec na ruské poštovní známce vydané roku 2015. Zdroj: Wikimedia Commons.

Zformovaly Eskadru vzdušných korábů, útvar nazvaný skoro jako z nějaké pohádky.

Právě první světová válka přinesla premiéru masivního nasazení letadel, jakkoliv se z dnešního pohledu mohou zdát archaická, možná trošku legrační, ba dokonce neškodná. Poslední charakteristika však pro řadu typů rozhodně neplatila. Letadla se brzy stala nepostradatelným okem armád, které bez vzdušného průzkumu nemohly účinně rozvíjet své operace. A záhy se začala používat též k ničení pozemních cílů i vzdušných sil a prostředků nepřítele.

Rusko (carská říše) však nehledě na existenci několika domácích továren postrádalo rozvinutou technicko-průmyslovou infrastrukturu. Ruskou leteckou produkci kvůli tomu zpravidla provázely rovněž potíže s motory, které se musely dovážet a jejichž výkonnost často pokulhávala za mnohdy invenční konstrukční koncepcí produkovaných aeroplánů.⁴ Což se do jisté míry týkalo též Iljů Muromců.

Vojevní historici charakterizují jejich bojovou činnost, kam kromě bombardování patřil například i fotografický průzkum (nesly na palubě dokonce temnou komoru pro vyvolávání snímků), jako poměrně úspěšnou, byť ruské armádě nepomohly k žádnému strategickému průlomů. Technologie umožňující rozsáhlé bombardování byla tehdy v plenkách, nicméně letadla Ilja Muromec nesporně patří k jejím průkopníkům.

Válka pochopitelně akcelerovala rozvoj nových technologií a i sami Rusové si začali uvědomovat, že koncepce stroje pocházejícího vlastně z roku 1913 začíná zastarávat. Sikorskij proto údajně pracoval na novém typu, jenž měl nést jméno po Alexandru Něvském, ruském knížeti a světcí, který v roce 1242 v bitvě na zamrzlém Čudském jezeře zdecimoval vojsko německých řádových rytířů. Avšak zůstalo jen u plánů, neboť válka uspěla rozklad carského zřízení. Rok 1917 přinesl dvě revoluce, únorovou a říjnovou neboli bolševickou. Počátkem dalšího roku následoval Brestlitevský mír, v němž se Leninův režim zřekl velkých území někdejší carské

říše, včetně Ukrajiny. Několik Muromců se tak spíše formálně ocitlo v sestavě letectva ukrajinských krátkodobých státních útvarů, které tehdy vznikly, avšak do bojové činnosti pod ukrajinskou vlajkou (či s ukrajinským trojzubcem ve znaku) nejspíše vůbec nezasáhly. Část jich však převzalo rudé letectvo a nasadilo je v bojích občanské války.

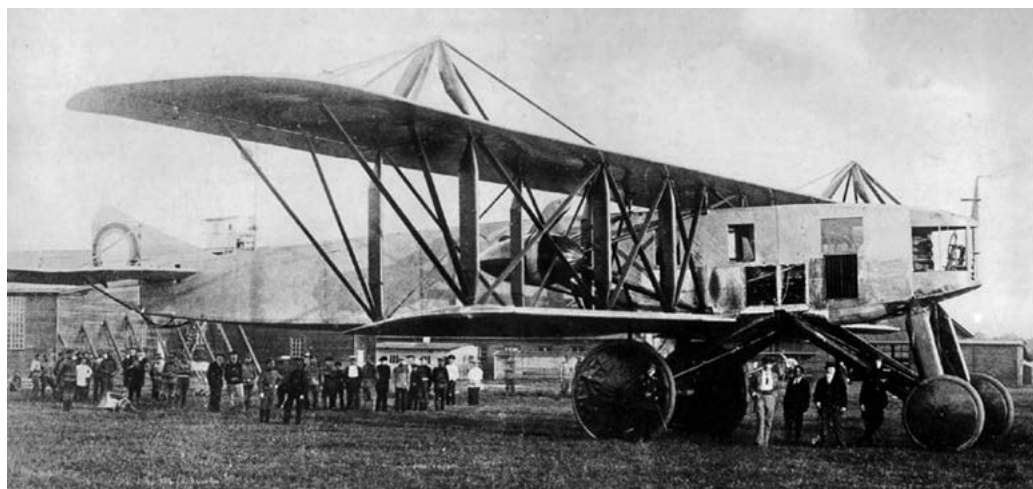
Bud' já, nebo Svjatogor?

Ilja Muromec nicméně není prvním v genealogii ruských bohatýrů: „Na horách vysokých, na Horách Svatých, žil podivuhodný bohatýr, že takového na celém světě nebylo. Nejezdil Svatohor na svatou Rus, protože matka syrá země ho neunesla. Těžká byla mu bohatýrská síla jeho, těžká jako nejtěžší břemeno. Kdo chtěl poznati tohoto slavného nejstaršího a nejsilnějšího bohatýra, musil si dojíti na ty hory vysoké a tam se mu hluboce pokloniti.“ Svatohor ale přece jen nezůstává pouze v horách, byť to s ním má matička svatá Rus opravdu těžké, když po ní putuje. A kupodivu není nesmrtelný. Když se však jeho čas naplní, energetický potenciál Muromcův ještě umocní: „Ilja Muromec nahnul se ke Svatohorovi a Svatohor bohatýr dýchl na něho svým dechem bohatýrským a Ilja Muromec pocítil v sobě třikrát větší sílu.“ Jeho motorům se tak, obrazně řečeno, dostalo turbodmychadla.

A Svatohorovy síly se pokusila využít i carská říše. Bombardér konstruktéra Slesarjeva, mohutnější než Sikorského Ilja Muromec, měl nést jméno právě po Svatohorovi (Svjatogorovi), což navrhl sám velkokníže Alexandr Michajlovič Romanov, carův švagr a velký podporovatel ruské aviatiky.⁵

Vasilij Andrianovič Slesarjev působil u průkopníka aerodynamiky profesora Žukovského, kde studoval let hmyzu. Pro svůj létající aparát z něj odvodil mohutné a pomalu se točící vrtule, leč díky jejich velikosti mělo jít o správnou kombinaci. I kvůli obrovským vrtulím letadlo posadil na robustní podvozek s mimořádně velkými koly. Motory pak umístil

Slesarjevův Svjatogor
v roce 1917. Zdroj:
Wikimedia Commons.

do trupu, přičemž vrtule na křídlech měly pohánět speciální převody. Podobnou koncepci za války u některých svých strojů rozvíjeli Němci. Asi hlavní důvod pro ni tvořila poruchovost tehdejších motorů i potřeba průběžně je mazat, a mechanici k nim tak měli mít zajištěn přístup i za letu.

Slesarjev s konstrukcí svého mamutího letounu začal již před válkou, v roce 1913, a plánoval jeho civilní i vojenské využití. Svjatogor měl doletět bez mezipřistání z Varšavy do Paříže či provozovat linku mezi Petrohradem a Vladivostokem, tedy propojit západní část carské říše s jejím východním koncem. Válka však navigaci jeho vývoje posunula jednoznačně směrem k bombardéru. Největší ruské letadlo první světové války ale nikdy nevzlétlo, pouze pojíždělo po letišti (a jednou dokonce najelo do rigolu a zlomilo si křídlo). Na vině byly kromě nedostatku financí – navzdory příspěvku ve výši 100 000 rublů od bohatého volyňského statkáře polské národnosti a člena Všeruského aeroklubu M. Mlynského – i slabé motory, poněvadž zamýšlené výkonné německé zůstaly kvůli válce nedostupné. A též Slesarjevova tvrdohlavost, neboť trval na umístění motorů v trupu a nechtěl je přesunout na křídlo. Převod síly pohonných jednotek na vrtule pomocí řetězů či řemenů však vykazoval značnou nespolehlivost a neefektivnost.

Experimenty pokračovaly i za bolševického režimu, leč stále bez úspěchu. V roce 1921 Slesarjev zahynul, údajně byl ubit na petrohradské ulici,

patrně nějakým lupičským gangem. Dle ruského leteckého publicisty vystupujícího pod tagem Aviamaster ho však zastřelila žárlivá odvržená milenka Ksenija Trocová.⁶ Možná nežárlila na jinou ženu, ale na gigantického Svjatogora, který byl roku 1923 rozebrán a zmizel ze světa. Vadim Borisovič Šavrov, ruský letecký historik a sám letecký konstruktér specializovaný na hydroplány, charakterizuje Slesarjevovo působení jako „hrdinské, leč takřka beznadějně úsilí zvládnout nesmírně složité technické zadání“.⁷ Podle českého historika letectví Václava Němečka Slesarjev „předstihl smělostí svých plánů výrobní úroveň své doby a svého prostředí“.⁸ Smutně končí bohatýři, kteří předběhnou, ba možná předletí vlastní éru.

Gotha s octem a cibulí

„Jsme zrovna jako mravenci v mraveništích, ve světě, jenž nemá smyslu; jenž se točí dále a klopýtá do nicoty. [...] Žádné místo není bezpečné – žádné místo není v klidu. Není místa, kde by žena s dcerou se mohla skrýti a žít v pokoji. Válka jde vzduchem, pumy padají v noci. Pokojní lidé vyjdou ráno a vidí nad hlavami vzducholodstva – s nichž kape smrt – smrt!“⁹ – zoufá si zděšený důstojník německé vzducholodi *Vaterland* jménem Kurz. Konkrétně v románu průkopníka sci-fi Herberta George Wellse *Válka ve vzduchu*. Vyšel v roce 1908 (česky roku

1937), a Wells tedy nelíčí žádnou reálnou událost, nýbrž fiktivní úder mohutné německé vzdušné flotily proti Spojeným státům americkým, vedené právě vlajkovou vzducholodí *Vaterland*. Wellsovo dílo odráží váhání autora, zda se nakonec prosadí aparáty lehčí vzduchu neboli vzducholodě, či stroje těžší vzduchu neboli letadla. Nicméně německý generální štáb podobně váhal ještě v průběhu první světové války. Wells ve své knize – vydané, připomeňme, roku 1908 – každopádně přesvědčivě a předvídavě předstírá skutečnost, že válka ve vzduchu definitivně ruší rozdíl mezi bojištěm či frontou a zázemím, mezi vojáky a civilisty. „Není již na světě místočka,“ píše Wells, kde by jakýkoliv prostý občan „mohl pyšně zdvihnout hlavu a hlasovat pro válku i smělou zahraniční politiku a býti při tom bezpečen před takovými hroznými věcmi.“¹⁰ Válečné kataklyzma ve Wellsově podání zkrátka způsobí hospodářský i sociální rozvrat a řádění epidemií, a ta část lidstva, která přežije, se tak vrací víceméně na středověkou úroveň techniky i sociální organizace.

Kurzovo bédování však výstižně odráží dva hlavní rysy počátku dvacátého století, na nichž se dodnes mnoho nezměnilo: rostoucí moc techniky, schopné sice pro člověka vytvořit skoro ráj na zemi, avšak velmi často též hotové peklo, a za druhé, ideovou prázdnotu, absenci výkladu hlubšího smyslu lidské existence. Toto vakuum ovšem dravě vyplňují různé náhražky: nacionalismus či jiné moderní politické ideologie, často označované jako světská náboženství.

Němci za první světové války kromě mohutných vzducholodí produkovali a používali rovněž velká bombardovací letadla, byť prvenství Muromcovi vzít nemohli. Britskou metropoli německé vzdušné síly sužovaly nálety nikoliv až za druhé světové války, ale právě už v letech 1914 (1915) až 1918, nejprve pomocí vzducholodí, posléze i letadly. Nálet z 13. června 1917, v němž hrály hlavní roli letouny značky Gotha (podle města Gotha, odkud pochází i gothajský salám), si zapsal hned dvě smutná prvenství: šlo o první denní nálet a také za první světové války ten nejkrvavější. Zůstalo po

něm 162 mrtvých a 432 zraněných, včetně osmnácti usmrčených dětí ze základní školy ve čtvrti Poplar. Komodor Lionel Charlton tuto akci, jež v Německu tehdy vyvolala velký aplaus, v roce 1938 označil za „počátek nové epochy v historii válčení“.

Člověk by čekal, že německé bombardéry obdrží jména po nějakých starogermánských božstvech, dle valkýr apod. Ale kdepak, racionální Němci své smrtící obludy striktně označovali písmeny a číslicemi. Vedle těžkých bombardérů řady G (Grossflugzeuge, velké letouny) začali roku 1915 nasazovat i řadu R (Riesenflugzeuge, obří letouny). A patrně nejobrovatějšími z kategorie R byly stroje Zeppelin-Staaken (ne vzducholodě, ale letadla), tak velké (s rozpětím křídel přes 40 metrů), že když se britský pilot snažil při obraně Londýna jeden z nich sestřelit, nešlo to, poněvadž turbulence za velkoleptadlem znemožňovala přesné manévrování stíhačky i zaměření jejích kulometů.¹¹

Pták Ohnivák a Maxim Gorkij

Sikorským i Slesarjevem započatá tradice produkce mohutných letadel pokračovala i v sovětské éře. V této souvislosti nutno zmínit alespoň dvě jména: Konstantina Kalinina¹² a Andreje Tupoleva.

Skutečně gigantický sedmimotorový Kalinin K-7, který měl sloužit coby dopravní letadlo i jako bombardér, dodnes patří k tomu největšímu, co na této planetě kdy vzlétlo. Délka stroje dosahovala 28 metrů, rozpětí mohutného, pro tvorbu Konstantina Kalinina typického eliptického křídla 53 metrů. Pro srovnání, legendární Boeing 747 Jumbo Jet je dle různých verzí 56–76 metrů dlouhý s rozpětím křídel 59–68 metrů. Kalinin K-7, postavený počátkem třicátých let v Charkovském leteckém závodě, však při jednom z testovacích letů v listopadu 1933 patrně zaplatil průkopnickou daň a zřítíl se. Nehodu údajně způsobilo rozkmitání ocasní části při plném výkonu motorů a následné zlomení jednoho z ocasních nosníků. Ve své době byl uvedený druh mechanického

kmitání (flutter) ještě poměrně málo probádaný. Na palubě zahynulo několik blízkých Kalininových spolupracovníků, které považoval skoro za členy rodiny a s nimiž se v době Stalinem uměle rozpoutaného hladomoru, jenž tehdy Ukrajinu sužoval, dělil o zvláštní přiděly potravin, které dostával jako prémie za technické inovace v naturální formě.

V říjnu 1938 během stalinských čistek Konstantina Kalinina, mj. průkopníka stavby sanitních letounů, popravili jako nepřítele lidu. Byl údajně usvědčen „z podkopání konstrukce sovětských letadel“, nicméně rozsudek nemusel mít s tragédií jeho Gullivera mezi tehdejšími létajícími stroji z roku 1933 přímou souvislost. Ostatně, nemusel mít souvislost s ničím reálným. Pokud mu ale přesto něco reálného přitížilo, tak spíše jiné skutečnosti než zmíněná havárie: kariéra carského důstojníka i to, že v turbulencích občanské války sloužil jeden čas v polské armádě i v letectvu různých tehdy vznikajících krátkodobých ukrajinských státních útvarů, kde zaujímal významné velitelské funkce. Kalinin však v roce 1919 sám přešel k bolševikům pro neshlas s politikou vedení Ukrajinské lidové republiky, v níž se měla naplnit myšlenka samostatného ukrajinského národního státu.

Narodil se roku 1887 v rodině ruského důstojníka ve Varšavě, jeho profesní dráha vojáka, pilota i leteckého konstruktéra je však nesmazatelně spojena především s Ukrajinou, jakkoliv hlavně s tou

bolševickou. Jeho národní příslušnost je tak sice diskutabilní, méně diskutabilní je ale konstatování, pronesené v roce 1972 po smrti Igora Sikorského akademikem Ivanem Artobolevským, významným teoretikem mechaniky a strojů: „Žili dva velcí letečtí konstruktéři – Igor Sikorskij a Konstantin Kalinin. Prvého z nich Amerika pochovala jako národního hrdinu, kdežto druhého u nás nikdo nezná. Na vrcholu slávy ho v mladém věku zahubili v jeho vlasti.“ Otec Artobolevského též zahynul během velkých čistek ve třicátých letech. Sikorskij se Kalinina pokusil získat pro svou americkou firmu, leč Kalinin soudil, že jeho místo je doma.

Kvůli zatčení a popravě už Kalinin nemohl dovést do konce dva projekty, díky nimž je nyní považován za technického tvůrce, jenž výrazně přesáhl svou dobu: jednak bombardér Kalinin K-12, sice mnohem menší než mamutí K-7, avšak pokračující v Kalininem rozvíjené koncepci létajícího křídla, a tudíž i bez ocasních ploch (na letecké přehlídce v Tušinu v srpnu 1937 udělal velký dojem, kromě jiného i zvláštním nátěrem připomínajícím perí ptáka Ohniváka), a stroj K-15 s delta křídlem a raketovým pohonem.

Gigantické letouny navrhovala též konstrukční kancelář Andreje Tupoleva,¹³ o němž bez nadsázky platí, že dal sovětskému státu křídla. Kalinina překonal osmimotorovým letadlem Tupolev ANT-20, jež neslo jméno spisovatele Maxima Gorkého. „Zázrak“ sovětské techniky měl sloužit hlavně k agitaci a propagandě, k tomuto účelu byl vědomě konstruován. K vybavení letadla patřilo též kino, tiskárna na letáky i soustava reproduktorů, aby lidé vnímali zvukovou propagandu jako „hlas z nebe“. Poprvé vzletlo v roce 1934, leč ve službě dlouho nevydrželo. Při přeletu nad Moskvou dne 18. května 1935 totiž pilot doprovodné stíhačky Nikolaj Blagin začal kolem gigantického Tupoleva (s rozpětím křídel 63 metrů) dělat salta. Dvě se mu podařila, při pokusu o třetí ale do Maxima Gorkého narazil, a způsobil tak katastrofu, při které zahynulo 45 lidí, kromě Blagina a osádky Tupoleva i několik lidí na zemi.

Kalinin K-7 jako současný RC model. Zdroj: Wikimedia Commons.

Skutečný Maxim Gorkij zemřel zhruba o rok později, v červnu 1936, údajně nikoliv přirozenou cestou. Tupolev ANT-20 zvětšil roku 1934 na svém asi nejznámějším plátně malíř Vasilij Kupcov. Jeho obraz zachycuje obří letoun v jásavě barevném rozletu. Kupcov se však v říjnu 1935 oběsil – poté, co u něj proběhla domovní prohlídka a on se v atmosféře probíhajících čistek bál zatčení. V soukolí čistek a procesů uvízl roku 1937 i Andrej Tupolev, podobně jako řada jiných významných sovětských konstruktérů té doby. Stalin si však, i kvůli upozornění šéfa tajné policie a sítě gulagů Lavrentije Beriji, záhy uvědomil, že v jejich případě represe asi trochu „přepískl“, a podlomil tak technicko-vojenský potenciál své říše. Souhlasil proto se zřízením zvláštního oddělení gulagu, tzv. Konstrukční kanceláře č. 29, kde své vězně s geniálními mozky mohl soustředit a poskytnout jim přece jen lepší podmínky k práci. Alexandr Solženicyn podobnému zařízení věnoval román *V kruhu prvním*. Míň, v narážce na Danteho *Božskou komedii*, první kruh pekla. Tupolev díky oné zvláštní Stalinově péči v jeho „fešáckém pekle“ přežil a mohl též pomoci řadě svých uvězněných kolegů, neboť si je nechal posílat coby nepostradatelné spolupracovníky.

Sovětský dvouapůlhodinový velkořím z roku 1979 *Poéma o křídlech* režiséra Daniila Chrabrovického je koncipován jako paralelní životopis Igora Sikorského a Andreje Tupoleva. Perzekuci druhého zmíněného v době stalinských čistek sice decentně zmiňuje, avšak větší prostor poskytuje faktu, že mladý Tupolev, zapojený jako skoro každý ruský student před první světovou válkou v revolučních kruzích, skončil za carského režimu ve vězení a ve vyhnanství. Právě až sovětské zřízení mu poskytlo – přes drobné stalinské ústrky – plnou možnost vyniknout.

Exulant Sikorskij se oproti tomu na dekadentním Západě potácí od fiaska k fiasku. Přesto ho film posléze líčí jako úspěšného majitele letecké firmy, ovšem i tak vlastně negativně, jako buržoazního zbohatlíka, který si cení svého majetku. Finální scéna se odehrává počátkem sedmdesátých let,

Vasilij Kupcov: ANT-20 Maxim Gorkij, 1934, Statní ruské muzeum Petrohrad. Zdroj: Wikimedia Commons.

pravděpodobně roku 1971, na proslulém aerosalónu na pařížském letišti Le Bourget, kde se oba přátelé z mládí na konci svých životních drah setkávají. Sovětská expozice se pyšní mohutnými „tůčky“. Jejich konstruktér se Sikorského zeptá, co na veletrh přivezl. Dozví se, že nic, že autor legendárního Ilji Muromce se už technice nevěnuje. Lidstvo se totiž dle jeho přesvědčení může vyhnout zkáze jen pomocí náboženské obnovy a ve své poslední knize nazvané *Poselství Otčenáše...* V tom okamžiku, právě když procházejí pavilonem věnovaným sovětské kosmonautice, Tupolev Sikorského přeruší slovy: „Ty jsi se prostě zbláznil,“ a vezme ho na palubu nadzvukového dopravního Tu-144, které už konstruoval jeho syn. Kontrast Tupoleva se Sikorským je náhle drtivý, emigrant vnitřně rezignuje, jeho oči hovoří za vše: prohrál jsem, neměl jsem opouštět vlast, bolševici jsou jasně lepší. „Koněc filmu“, zní pateticko-melancholická hudba, běží titulky...

Film je demagogický a propagandistický. Z reality si vybírá, co se mu hodí, navíc často v pokroucené podobě. Co se nehodí, potlačuje či rovnou vynechává. Například skutečnost, že Tu-144, předzvídaný též sovětský Concorde, o dva roky později, v roce 1973, právě na aerosalónu v Le Bourget při předváděcím letu havaroval. Či že Sikorskij své *Poselství Otčenáše* napsal již za druhé světové války v reakci na ni a především v reakci na totalitní režimy, hlavně ten sovětský.

„A neuved' nás v pokušení, ale zbav nás od zlého...“

„Jsme varováni před nebezpečím, dostává se nám sdělení, že naše osobní síly nepostačují k tomu, aby odolávaly nepříteli, a jsme nabádáni, abychom žádali Boha o pomoc. Samozřejmě, člověk musí učinit vše, co je v jeho silách, aby odolal veškerým zlým pokušením, ale v těch opravdu důležitých případech se nedočká úspěchu, pokud nepožádá a neobdrží Boží pomoc,“ vysvětluje Igor Sikorskij ve studii nazvané *Poselství Otčenáše* smysl věty z modlitby citované výše v mezititulku.¹⁴ Sikorského dědeček působil jako pravoslavný kněz, sklon k teologickému rozjímání měl proto asi zapsán v genech. Nicméně kromě vnitřních dispozic ho k důkladné reflexi povahy světa přimělo i děsivé dvacáté století, podle něj nejtemnější věk dosavadních lidských dějin. Sikorskij, jenž se ve svých úvahách hodně inspiroval Fjodorem Dostojevským a Vladimírem Solovjovem, nijak nepopírá stíny minulých epoch, ba dokonce zdůrazňuje, že se náboženství ve své nedokonalé nebo zdeformované podobě často samo stalo příčinou útlaču, násilí nebo vraždění, či k nim přinejmenším poskytlo záminku. Takové akty však obvykle znamenaly popření principů, které náboženství (křesťanství) hlásalo, principy samy, alespoň teoreticky, zůstávaly v platnosti.

Moderní doba ale přinesla nové, ateistické či materialistické ideologie, které člověku upírají mimořádný původ jeho bytí. Materialistický koncept je dle Sikorského „radikálně odlišný. Podle něj je člověk zvíře, kterému se z nějakého důvodu vyvinul mozek asi o dvě libry [900 gramů] těžší, než činí průměr u zvířat podobné velikosti.“ Náboženské myšlení však „tvrdí, že člověk není super-zvíře, nýbrž živá bytost vyššího stupně života“, že v jeho těle existuje a je s ním propojen vyšší duchovní život. Bezbožný člověk se proto „nemůže vyvinout v supermana. Pouze v super-zvíře, které pak nevyhnutelně vyhladí sebe sama.“ I s pomocí rozvoje techniky, který je morálně obrovsky ambivalentní, neboť může sloužit k umocnění dobra i zla.

„Nejhanebnější podvody a nejstrašnější masové vraždy jsou v daleko větší míře zapříčiněny ideologiemi než individuálním hříchem nebo zločinem,“ upozorňuje Sikorskij. Ideologie, které popírají Boha a na jeho místo stavějí nějakou jinou skutečnost nebo princip, proto jsou, včetně těch na první pohled humanistických, tím nejhorším zlem dějin. Zlem, s nímž často operuje skutečné Zlo neboli Dábel, reálně existující bytost, Kristův i lidský pokušitel. Zlo v Sikorského pojetí neznamena pouhý nedostatek dobra. A ten, pro koho Kristus není al-fou i omegou, pak ve světě často zapadne do bažin, poněvadž „moderní lidstvo si obecně neuvědomuje hodnotu ochrany poskytované Kristem proti tajemným duchovním nebezpečím“, která jsou přítomna v tomto životě na této zemi. Lidstvo by se tak dle Sikorského dalo „přirovnat k dítěti pokousanému vzteklym psem, jež nechápe závažnost nebezpečí a hodnotu život zachraňujícího očkování, které mu poskytuje moudrý a laskavý Lékař“.

Tak asi lze, jakkoliv notně zjednodušeně, shrnout Sikorského myšlení obsažené ve dvou útlých, byť hutných knížkách, vydaných nejprve v angličtině ve Spojených státech: *The Message of the Lord's Prayer (Poselství Otčenáše, 1942)* a *The Invisible Encounter (Neviditelný zápas či Neviditelná bitva, 1947)*. A též v přednášce, publikované rovněž formou nevelké brožury, *The Evolution of the Soul (Evoluce duše, 1949)*. Dodnes neztratily nic na své naléhavosti, naopak ji spíše opět nabývají.

Sikorskij se v nich snaží interpretovat křesťanskou nauku neboli výklad celého světa a jeho smyslu v souladu s poznatky moderní vědy, ba v opoře o ně. Vědecké a náboženské poznání nevnímá v protikladu či jako mimoběžné přístupy, ale v symbióze, kde jedno podporuje a lépe vysvětluje druhé. Coby konstruktér je často uchvácen světem jako Božím stvořením, jeho důmyslností. Skutečnosti hmotné a duchovní chápe jako těsně propojené a materiální i nehmotné bytí dle něj zpravidla směřuje od nižších forem k vyšším cestou evoluce, jak ostatně napovídá výše zmíněný titul jeho

přednášky. Evoluci duše však může snadno přetnout působení objektivně existujících temných sil.

Igor Sikorskij opustil nám viditelnou část světa v říjnu 1972, v pozhnaných třiaosmdesáti letech. Smrt Ilji Muromce se sebehla takto: Když dojížděl „ke slavnému městu Kyjevu, k těm kyjevským jeskyním, přiletělo neviditelné množství andělů, vyzdvihli ho s jeho dobrého koně a zanesli do těch jeskyň kyjevských, aby tam starý kozák Ilja Muromec věčný odpočinek slavil“. V oněch jeskyních žili mniši a později z nich vznikla Kyjevsko-pečerská lávra, klášterní komplex zahrnující nyní rovněž nadzemní budovy ve stylu ukrajinského baroka, jedna z nejvýznamnějších ukrajinských kulturních památek i jedno z hlavních duchovních center pravoslaví.

Po Igoru Sikorském se od roku 2016 jmenuje kyjevská Národní technická univerzita Ukrajiny a od roku 2018 i mezinárodní kyjevské letiště, avšak co do významu až to druhé, takové kyjevské Kbely. Přece jen, muž, jenž ve svých pamětech vydaných poprvé v USA roku 1938¹⁵ označil rodný Kyjev za město, které se „nachází v jihozápadním Rusku“ („situated in southwestern Russia“), má v ukrajinských očích jistý vroubek... Je tedy Igor Sikorskij Iljovi Muromcovi podoben: silný, vlivný, moudrý, zbožný, ale neví se, zda ruský, nebo ukrajinský. Asi tak i tak, mixem či syntézou byl a jest. ■

- 1 Citáty z ruských bylin dle: *Ruské byliny*. Přeložila a upravila Bronislava Herbenová. Online, adresa: <http://texty.citanka.cz/byliny/kyjtoc.html>
- 2 Citáty z Julia Verna v textu pocházejí ze souhrnného vydání jeho románů *Robur Dobývateľ a Pán světa* ve Státním nakladatelství dětské knihy, Praha 1964.
- 3 Informace o letadle Ilja Muromec především dle: Gaczkowski, Bolesław: *Samolot bombowy RBWZ Ilja Muromiec*. Wydawnictwo: Bellona, Agencja Wydawnicza CB, Warszawa 2000; Хайрулин, Марат: „Илья Муromец“. *Гордость русской авиации*. Коллекция, Язуа, ЭКСМО, Москва 2010; Němeček, Václav: *Vojenská letadla (1). Letadla první světové války*. Naše vojsko, Praha 1974, s. 156–158; Němeček, Václav: RBVZ Sikorskij Ilja Muromec, *Letectví a kosmonautika*, č. 22/1978, s. 871–874.
- 4 Srov. Stamper, George Lee Jr: The Sikorsky S-16 and Russian Aviation during the Great War. *War in History*, Vol. 7, No. 1 (January 2000), s. 65–81.

- 5 Informace o Slesarjevovi a jeho letadle Svjatogor dle Hornát, Jiří: Slesarjev Svjatogor. *Letectví a kosmonautika*, č. 8/2004, s. 52–53 (760–761); Kulikov, Viktor: Aeroplanes of Lebedev's Factory. *Air Power History*, Vol. 48, No. 4 (Winter 2001), s. 8; Маслов, Михаил: *Русские самолеты 1914–1917*. Цейхгауз, Москва 2006, s. 69–72; Němeček, Václav: *Vojenská letadla (1). Letadla první světové války*. Naše vojsko, Praha 1974, s. 158–159; Шавров, Вадим: *История конструкций самолетов в СССР до 1938 года*. Машиностроение, Москва 1978, s. 210–214.
- 6 Авиамастер: Почему корова не взлетела, 13. 3. 2019, online, adresa: <https://vikond65.livejournal.com/880214.html>
- 7 Шавров: *История конструкций самолетов в СССР до 1938 года*, с. d., s. 214.
- 8 Němeček: *Vojenská letadla (1)*, с. d., s. 159.
- 9 Wells, Herbert George: *Вálка ve vzduchu*. Nakladatelství Jos. R. Vilímek, Praha 1937, s. 225–226.
- 10 Tamtéž, s. 196.
- 11 Hornát, Jiří: Zeppelin Staaken R.IV. *Letectví a kosmonautika*, č. 12/2007, s. 23.
- 12 Pasáže o Kalininovi převážně dle: Котельников, Владимир: *Самолеты-гиганты СССР*. Эксмо, Москва 2009, s. 166–179; Кузнецова, Тамара: Человек, создавший „Жар-птицу“. *Авиация и Время*, č. 6/2007, online, adresa: http://www.k2x2.info/transport_i_aviacija/aviacija_i_vremja_2007_06/p7.php; Поликовский, Алексей: Как стране ломали крылья. *Новая газета*, online, 19. 10. 2018, adresa: <https://novayagazeta.ru/articles/2018/10/19/78266-kak-strane-lomali-krylya>; Стефанович, Дмитро: Авіаконструктор Костянтин Калінін. Національний технічний університет України, Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського, online, 13. 4. 2007, adresa: https://kpi.ua/kalinin_kostiantyn; Згуровский, Михаил: Прерванный полет: Константин Калинин, его жизнь и самолеты. *Зеркало недели. Украина*, online, 5. 9. 2008, adresa: https://zn.ua/SOCIUM/prervannyy_polet_konstantin_kalinin_ego_zhizn_i_samolety.html
- 13 Srov. Duffy, Paul – Kandalov, Andrej: *Tupolev: muž a jeho letadla*. Jan Vašut, Praha 1999.
- 14 Citáty z tohoto i z dalších Sikorského děl, která jsou uvedena níže, pocházejí z jejich internetového zveřejnění, jež zpravidla nemá stránkování. Odkazy na ně lze nalézt na webových stránkách The Igor I. Sikorsky Historical Archives, na adrese: https://www.sikorskyarchives.com/His_Philosophy.php
- 15 Sikorsky, Igor: *The Story of The Winged-S: An Autobiography*. Vyšlo několikrát, poslední vydání je z roku 2011.

Josef Mlejnek jr. (1969), politolog a novinář. Zaměřuje se na demokratickou transformaci ve střední a východní Evropě.

Jde o Krista a o naši kulturu

Rozhovor
s českým primasem
kardinálem
Dominikem Dukou OP

Josef Mlejnek

Dominik je řádové jméno, při křtu dostal současný pražský arcibiskup narozený v Hradci Králové 26. dubna 1943 jméno Jaroslav. Po maturitě v roce 1960 se vyučil strojním zámečníkem, po absolvování základní vojenské služby byl v roce 1965 na odvolání přijat ke studiu bohosloví, v roce 1968 tajně vstoupil do řádu sv. Dominika. V roce 1998 jej Jan Pavel II. jmenoval královéhradeckým biskupem, o dvanáct let později jej Benedikt XVI. jmenoval pražským arcibiskupem. Nebudu zde přepisovat všechny jeho základní životopisné údaje, s nimiž se dnes každý může seznámit na internetu.

Dovolím si být osobní, jak tomu ostatně bylo u většiny z řady rozhovorů, které jsem připravil pro *Kontexty*. Ještě ze samizdatových dob mám schovaný lístek, jímž mne otec Dominik zval k účasti na jednom z překladatelských projektů. Díky jeho

studii v podzemním časopise *Sursum* jsem se dozvěděl o epochálním díle francouzského filosofa a biblisty Clauda Tresmontanta (1925–1997) *Hebrejský Kristus*, jež jsem později přeložil do češtiny. A v malé bouři ve sklenici vody z počátku devadesátých let, kterou lze trochu nadneseně označit jako „boj o *Souvislosti*“, mi nynější český primas, stojící tehdy v čele české provincie Řádu bratří kazatelů, domluvil audienci u svého předchůdce na stolci sv. Vojtěcha. Současná mediální clona vytvářená v posledních letech kolem hlavy české katolické církve, často samotnými katolíky, neznepokojuje pouze mne. Jistě, „funkce“ pražského primase má také politickou dimenzi, jí se však její náplň zdaleka nevyčerpává. Rozhodl jsem se této clony nedbat a dovolil jsem si požádat otce kardinála o rozhovor.

Navážu tak trochu na setkání s vámi před víc než čtvrtstoletím právě při aféře kolem časopisu *Souvislosti*. Tehdy jsem se od vás dozvěděl, že jste dostal nabídku stanout v čele české katolické církve už po roce 1989. Tuto výzvu jste odmítl s tím, že se hodláte věnovat obnově řádu. Nelitujete svého tehdejšího rozhodnutí?

Starost o řád jsem přebíral v určité duchovní perspektivě. Měl jsem nepsanou domluvu s papežem Janem Pavlem II., že neodejdu od rozdělané práce, aby se věci mohly pohnout. V sedmdesátých a osmdesátých letech jsme měli možnost být v kontaktu s generací, která vytvářela atmosféru katolického intelektuálního života za první republiky a v poválečném období do roku 1948 a ještě krátce po něm. A po listopadu 1989 se naskytla možnost pracovat nejen pro řád, ale působit i v rámci konference řeholních představených. A protože ve vládě byli i někteří moji spoluvězni z borské věznice, určitá vyjednávání byla snazší o to, že na obou stranách byla důvěra, a také v jisté míře sympatie.

Za co jste byl v osmdesátých letech uvězněn?

V oficiálním rozsudku se hovoří o maření státního dozoru nad církvemi, to byl jeden paragraf, který měl maximální výši trestu dva roky, a druhý paragraf, na jehož základě jsem byl odsouzen, bylo nedovolené rozšiřování a kolportáž periodického tisku bez státního povolení.

V plzeňské věznici na Borech jste sdílel celu s Václavem Havlem. Viděl jste film režiséra Slávka Horáka *Havel*?

Neviděl, a raději nechci vidět.

Bojíte se zklamání?

Přesně jste to trefil, skutečně so bojím. Ale myslím, že nemám právo ten film kritizovat. Dovolil jsem

si kritizovat Olivera Frliče, aniž jsem viděl jeho představení, protože znám hlavní *ductus*, to, kam míří. Ale u filmu o Havlovi bych si to nedovolil, už jen z jednoho důvodu. Víme, že měl, tak jako každý z nás má, své dětství, své mládí, svoji dospělost. Stal se hlavou státu. Já mohu říci jenom to, že si dodnes nesmírně vážím jeho přátelství, bylo to však přátelství na základě vzájemného respektu, začali jsme si koneckonců tykat až v době, kdy se stal prezidentem. Ale i při tom tykání jsem k němu měl respekt, ale to není to správné slovo, neboť jde o opravdovou úctu. Poznal jsem ho v určitých rolích. Jako vězně, který si byl vědom, že reprezentuje Chartu 77, i z života v disentu, kdy jsme se nesetkávali tak často. Kontakt po listopadu 1989 se už více týkal konkrétních záležitostí, vztahů církve a státu nebo některých politických událostí. Vidím jej poněkud jinak než pamětníci, kteří ho znali celý život. Při společném pobytu ve vězení jsme se po dobu sedmi osmi měsíců viděli každodenně, a mám za to, že mnohé věci znám lépe než autor filmového scénáře. Četl jsem několik kritických vyjádření k tomuto filmu a zčásti souzním s Petruškou Šustrovou, která prohlásila, že to není úplně její Václav Havel, ale že film nekritizuje, protože má poněkud jiné poslání než prezentovat zrovna její představu Václava Havla, kterou si uchovala. A musím zároveň dodat, že si svoji představu či přesněji vzpomínku, otisk ponesu celý život. V živé paměti mi zůstanou filosoficko-teologické rozhovory s Václavem Havlem o víře v Boha a o našich představách o Bohu.

Překročil podle vás vztah Václava Havla k Bohu meze běžného agnosticizmu?

Onen základní vztah typický pro české poměry vystihl velmi šikovně Tomáš Halík výrazem víra v něco, něcismus. Myslím, že Václav Havel došel dál a že pro rozšíření prostoru víry a přístupu k Bohu v naší sekulární společnosti vykonal víc než mnohý teolog nebo odborný filosof. Pokud jde o otázku osobního Boha, cením si práce Radima Palouše,

Dominik Duka v roce 1986 na oslavě 50. narozenin Václava Havla společně s dalším bývalým spoluvězněm Jiřím Dienstbierem.
Foto: soukromý archiv D. Duky.

který analyzoval některé eseje Václava Havla a konfrontoval je s klasickou filosofií i teologií, a jí se také týkal náš poslední rozhovor. Při tom známém televizním výslechu z roku 2011 mi v sousední místnosti, nebylo mu tehdy dobře, řekl: Vždyť víš, že víme, že On je! A právě to zájmeno, On, pro mne opravdu znamenalo jasnou výpověď.

Který z Havlových životopisů na vás učinil nejsilnější dojem?

Četl jsem jich několik, ale odvážím se tvrdit, že životopis, který má odpovídající formát a skutečně představuje Václava Havla, a to především jako politika a prezidenta, je životopis z pera Daniela Kaisera.

Zmínil jste se o režiséru Oliveru Frlićovi. Co vás pohoršilo na představeních, jimiž se prezentoval v Brně na festivalu Divadelní svět?

Nemohu říci, že mě obě představení pohoršila. Ale už samo téma představení *Naše násilí a vaše násilí*, kdy Kristus sestupuje z kříže a znásilňuje muslimku, je perverzní. Nemyslím perverzní v sexuologickém významu, ale hlavní pro mne je pravdivost

poslání Ježíše Krista a pravdivost naší kultury. Psal jsem si s oběma řediteli, jeden z nich tvrdil, že nejde o Krista, ale o symbol, druhý zastával názor, že skutečně jde o Krista. A pokud jde o druhé představení – hanobit tímto způsobem postavu Jana Pavla II., která představuje symbol, prostě nejde. A když nedávno tady v Praze vandalové počmárali pomník Winstona Churchilla, okamžitě jsem tam ještě v týž den jel a veřejně jsem prohlásil, že něco takového je nepřipustné. Vždyť za těmito lidmi je celý život. A papež Karol Wojtyła není jen symbolem katolické církve, to je symbol boje za svobodu, boje proti totalitám, hnědé nebo rudé, to si nemůže pan Frlić dovolit. Původně jsem měl za to, že je vyznáním muslim. Ale on je Chorvat a katolík, studoval dokonce na církevní škole.

Proč jste nepodal žalobu na režiséra? A nebylo by lépe mlčet, nevšímat si toho?

Žalovat ho jako autora by nemělo význam. Tady šlo o to, a myslím, že jsem to i napsal, aby se ta představení neodehrála. Zjistil jsem také, že se ozvalo mnoho lidí z řad věřících, a mezi nimi i právníci. Uvědomil jsem si, že není možné, abych je v tom, jako představitel církve, nechal samotné. A protože podnětů bylo kolem čtyř desítek, museli jsme s právníkem hledat jediný dosud neobsazený důvod. Nezdál se mi ani dostatečně silný, ale byl to jediný důvod, který nám umožnil vstoupit do procesu – fakt, že mne to velice zranilo. Ale ono zranění nebylo v prvé řadě emocionální, nýbrž racionální. Židé mají pro to přesný termín – chucpe. Oba soudy jsme prohráli, a mohu říci jednu věc: kdyby měl někdo z oněch věřících uhradit soudní výlohy, neměl by na to. Soudce podle mne postupoval nesprávně, ale nejsem právník. Teď ještě čekáme na dovolání.

Po listopadu 1989 jsme mohli slyšet chválu na křesťany, že se významně podíleli na pádu komunismu. Církev tehdy měla velký kredit, ale ten prý po těch dvaceti třiceti letech promarnila. Ted'

i z úst lidí, kteří tehdy uznale pokyvovali hlavou, často málem slyšíme na adresu církve známá Voltairova slova: Zničte tu hanebnici! Co způsobilo takovou proměnu?

Já jsem měl už rok po listopadu průšvih, neboť jsem měl o Vánocích kázání, v němž jsem vyslovil větu, že církev zklamala. A stejný byl i titulek v novinách. Otcové biskupové se tehdy chystali umýt mi hlavu, ale já se hájil tím, že jsem řekl, že církev částečně zklamala, ale nezklamal Kristus. Jako provinciál dominikánů jsem měl všechno přímo na očích. Nemocnice a ústavy se na nás obracely s prosbou: Pošlete nám sestry! Ale řeholní sestry se dávaly dohromady, a protože velká část řeholí nesměla čtyřicet let přijímat dorost, měla většinou tolik stařenek, že se nové sestry musely postarat o ně. Do nemocnic jich mohlo odejít nanejvýš několik. A když jsem zájemcům řekl, že to nejde, byli zklamaní. Co jsem mohl dělat?

Ale nebylo tu už tehdy určité pokušení triumfalismu?

Jistá skupina se skutečně domnívala, že církev nahradí partajní ideologii. Objevovaly se nápady ve stylu povinné náboženství pro všechny. Na to jsem musel odpovědět rezolutně, že to nelze. Biskupská konference diskutovala o tom, nemá-li být náboženství ve školách jako volitelný předmět, nakonec česká část rozhodla, že půjde jenom o kroužek, což podle mého soudu nebylo nejlepší rozhodnutí. Ale třeba v Praze, kde se od roku 1956 náboženství prakticky nevyučovalo, neexistoval odpovídající sbor pedagogů. Takže to nešlo. A u zájmového kroužku nemusí mít vedoucí pedagogickou kvalifikaci. Záhy se dostavilo další zklamání – to se promítlo do všech církví. Za totality se značná část obyvatel vzhledem k hrozcím perzekucím církvi vzdálila. A tlak na některé rodiny byl opravdu veliký. A najednou přišli do církve, která byla jiná.

Dominik Duka s Václavem Havlem v katedrále sv. Víta 10. 4. 2010 při slavnostním přebírání arcidiecéze od svého předchůdce Miloslava Vlka. Foto: soukromý archiv D. Duky.

V jakém smyslu byla katolická církev jiná?

Už jenom z liturgického hlediska. Mnozí se ptali: Na co je v kostele ten stůl? To je jak u těch čechoslováků. A ekumenismus, společné bohoslužby s ostatními vyznáními byly rovněž neznámou věcí. V roce 1989 jsme měli v republice šestnáct set kněží, přitom dvě třetiny z nich byly už v důchodovém věku. Ta zbývající třetina mladších kněží ovšem neprošla gymnázií – byli to často lidé, kteří prošli učebním oborem s maturitou, protože z politických důvodů nesměli studovat. Neměli jsme, a nesměli jsme mít žádné kontakty a studenti na litoměřické bohoslovecké fakultě nemohli studovat v zahraničí. Už jen dát dohromady skripta a vydat je bylo tehdy umění, ale studium v zahraničí neměl za sebou ani nikdo z profesorů, všechno se dělalo takříkajíc na koleně. To byla jedna stránka věci.

Studenti bohosloví nesměli mít žádnou nepovolenou literaturu. Pamatuji se, že se v té době relativně snadno daly věci ke studiu pašovat z Polska.

Ta druhá stránka, a musím říci, že to byl i můj „osud“, spočívala v tom, že jsme obnovovali devastované kostely a fary i kláštery, které jsme dostávali

zpět. Ne všechny, a tři čtvrtiny z nich musely projít generální opravou. A to znamenalo jezdit po různých nadacích a vyjednávat. A další věc – lidé s kvalifikací v různých oborech často pracovali na podřadných místech, ale lidé ve farnosti v nich měli obrovskou oporu. Ve chvíli, kdy se z nich stali poslanci, a z některých i ministři, a šli pracovat na zodpovědná místa, byl tím život farnosti výrazně ochuzen.

Nevypadala často situace na středních a vyšších církevních školách tak, že na nich vyučovali pedagogové, kteří neměli ke katolicismu v podstatě žádný vztah?

Ale kde jsme měli brát věřící učitele? Často znovu nastupovali lidé v už hodně pozdním důchodovém věku. Možná jsme se příliš orientovali na Západ a kontakty, které jsme měli s církví v bývalé NDR, v Polsku nebo v Maďarsku, jsme pomíjeli. Přesto se nám podařilo pozvednout církevní školství z prachu. Ale některé instituce musely u nás po několika letech skončit, protože Západ nemohl všechno dávat jenom nám. Přišla válka na Balkáně, a to byla strašná rána i pro pomoc církvím ve střední Evropě, protože tam se musely zachraňovat holé životy a střechy nad hlavou. Euforie skončila a my jsme se najednou ocitli v tvrdé realitě, to mohu říci podle sebe. Vysněné představy o tom, jak to bude v klášterech pěkné, vzaly za své, protože jsme po několika letech bydleli na staveništi. A s praktickým provozem v klášterech si dokázal poradit jen málokdo. A věci drhly i jinde. Nastala určitá krize a s ní došlo také k vystřízlivění z iluzí. To bylo v období kolem roku 2000, potom jsme zase trochu nabrali dech.

Souvisejí vámi popsané zvraty s dnešní krizí v církvi?

Současná krize je poněkud odlišná. Jde o krizi ve významu řeckého slova *kritai* a je s ní spojena nutnost nové reflexe, nového posouzení situace,

hledání východisek a určitých priorit. Ve světovém měřítku představuje katolická církev kolos zápasící s uchopením sebe sama, protože dosavadní modely činnosti byly evropské. Uvědomme si, že církev Pavla VI. v šedesátých a sedmdesátých letech byla ve srovnání s dnešní církví poloviční. Ale Vatikán zůstává stále stejný a má i stejný počet zaměstnanců. A teď si vezměte tu hrůzu, ano, říkám přímo hrůzu, protože když tam posíláte dopisy, emaily, esemesky – kolují mezi jednotlivými úředníky a hodnostáři, člověk je tím úplně zavalen. Evropa se za Pavla VI. podílela na počtu katolíků v celosvětové církvi čtyřiceti osmi procenty. V Latinské Americe bylo katolíků sedmadvacet procent. Dnes je tomu naopak, Evropa se podílí dvaceti sedmi procenty, zatímco Latinská Amerika osmačtyřiceti. Dnes máme v Evropě svým způsobem štěstí, že vztahy mezi Severní a Jižní Amerikou neprobíhají bez napětí, jinak bychom už skutečně byli církví americkou. Rozrůstá se Afrika i Asie, a vidíme, že rozdíly mezi církvemi na různých světadílech vytvářejí napětí, které je neustále nutné vyrovnávat. Pro Latinskou Ameriku, Afriku i pro Asii bylo často obtížné situaci evropské církve porozumět, ale věci se obrátily i v tomto ohledu, takže pro nás je nyní často obtížné porozumět jim.

Už osmý rok stojí v čele všeobecného společenství, tj. katolické církve, papež František. Jak vnímáte postavu současného Svatého otce?

Po mnoha a mnoha staletích máme prvního neevropského papeže. Evropským papežem nebyl ani svatý Petr, protože Izrael se nachází v Asii, a ve starověku pocházeli papežové také z Afriky, ale to byla první staletí církve. Potom už následovali Evropané, a nastalo období papežů italských. Karol Wojtyła jako první tuto téměř nekonečnou řadu přerušil a nynější papež František přichází z nejevropštější země Latinské Ameriky a z nejevropštějšího města tohoto světadílu, z Buenos Aires. Mohu říci z vlastní zkušenosti, že vždy, když jsme přijížděli do Říma

na kontrolní návštěvu *ad limina* – a příští rok tam jedeme znovu –, byli jsme zvyklí, protože většina našich návštěv se uskutečnila za Jana Pavla II., že se papež s každým z nás třikrát setkal, a mohli jsme s ním promlouvat osobně. Ale papež František nám navrhl: Poslyšte, uděláme to jinak. Sedneme si společně, protože já bych s každým z vás musel některé věci znova opakovat. Řeknu je všem společně, a pak o nich budeme diskutovat. Budete koneckonců vědět, co jsme si s každým z vás mohli říci. A nám, jak se říká, spadla čelist.

Ale asi šlo jen o racionální úsporné opatření – byli jste hodně zklamaní?

Víte, musíte pochopit, vysvětloval nám, že pro mne je Česká republika Praha, Pražské Jezulátko, prezident Václav Havel a ještě pár základních bodů. Ale já třeba vůbec nevím, kolik máte diecézí! Trochu vítězoslavně se na nás podíval a řekl: A může mi někdo z vás říci, kolik diecézí má Argentina? Nikdo z nás to nevěděl. Podobné problémy se v budoucnu asi budou objevovat častěji. S tím musíme počítat. Ale na druhou stranu jsme byli při odchodu velice spokojeni, protože on to byl jiný František než ten, kterého vidíme oficiálně promlouvat v televizi. S námi mluvil s mnohem větší otevřeností. Stále tvrdím, že papež František je velkým požehnáním pro jižní polokouli, protože poté, co skončila bipolární vazba Washington–Moskva, ztratily velmoci o tyto země zájem. Dnes vidíme, jak se státy zvyklé na určitou pomoc – nejen finanční, ale i logistikou – rozpadají. To se v podstatě týká celé Afriky. Máme před očima Libanon, stát, který nefunguje, a když přejdeme do Asie, najdeme tam řadu států podobných. Důraz, který papež František klade na chudobu...

U nás mu proto i někteří katolíci spílají do komunistů.

Ale když mluvíme o chudobě, tak buďme upřímní: chudý člověk u nás, to je někde v Brazílii bohatá

střední vrstva. Podobné skutečnosti musíme přijímat s pokorou a skromností, ale musíme si také přiznat, že bychom potřebovali ještě něco jiného. A Svatý otec také dělá jisté kroky podle konzistoře, která byla ještě před konkláve. Mám na mysli decentralizaci církevní správy. Ale taková věc se nepodaří jen tak jednoduše. Když řeknu, kde bude centrum katolické církve v Africe? To bude několik let dohadování, než se vše vyřeší.

V kolosu jako církve možná několik desítek let?

To je docela možné. A teď uvažujme, jak tomu bude v Evropě. Řím? Ale tam, doufejme, bude světové centrum. Paříž, Varšava, nebo Mnichov?

Třeba padne los na Prahu.

To raději nechci vyslovovat, každopádně budeme mít pocit: A proč ne u nás? Analogicky tomu bude i jinde.

Dnes máme pětapadesát let od ukončení 2. vatikánského koncilu. Církve nejen na Západě chřadne a chátrá. Řada interpretů tohoto chátrání jej svádí právě na koncil, na rozvolnění, které po něm následovalo. V čem je takový výklad pomýlený, v čem spočívá zrnko či zrno pravdy?

Prožíval jsem dění na koncilu jako seminarista. Všichni říkali, že koncil připravoval už Pius XII. U dvacátého století často zapomínáme, čím vším si muselo projít. Dvě světové války, dvě totalitní diktatury, které napáchaly obrovské zlo. Vidíme rozbombardovanou Varšavu, zlikvidované Drážďany nebo zničený Stalingrad. Vyhlažovací tábory, gulagy. To byly věci zjevné materiálně. Všechny tyto události porozbíjely především lidské nitro. Duše člověka z nich vyšla těžce zraněna. A na obou stranách chyběl dostatek sil se s tím vyrovnat. Pius XII. o sobě prohlašoval, že je posledním papežem ze spravedlnosti. Takové bylo i jeho heslo – Mír ze

spravedlnosti. A že po něm musí přijít papež lásky. U jeho tří encyklik, biblické, ekleziologické a liturgické, které napsal, nemůžeme přehlédnout, že jde o témata 2. vatikánského koncilu, a také to, že otcové, kteří koncil připravovali, viděli věci úzce evropsky a úzce centrálně. Proto se také koncil dlouho nemohl rozjet. Museli být přizváni experti z jiných světadílů i z ostatních evropských zemí, aby vytvořili určitou základní osu.

Myslíte, že vykročil ze stínu onoho eurocentrismu jen částečně?

Tady bych koncil vůbec nekritizoval, koncil bohužel silně akceptoval první část politiky détente a Chruščov toho tehdy dokázal mazaně využít.

Na rozdíl od postojů ze spravedlnosti, podložených a odůvodněných hodnocení situace Piem XI. a Piem XII., byl koncil příliš politicky korektní, církevně-politicky korektní, to je pravda. Na svět dvacet let po válce už opravdu doléhala studená válka a ve vzduchu visela obava z použití atomových zbraní. Nesmíme posuzovat duchovní situaci doby povrchně. Ale to se úplně nepodařilo. Tridentský koncil by nedokázal to, co dokázal, kdyby nebyli osobnosti a světci, kteří ho realizovali, svatý Karel Boromejský, sv. Tereza z Ávily, sv. Ignác. Podobné postavy se objevují i po 2. vatikánském koncilu, ale myslím, že je ještě krátká doba na to, abychom mohli posoudit jeho dopady. Na druhou stranu však budme upřímní, více než padesát let od koncilu se po všech stránkách tolik změnila struktura

Dominik Duka přebírá kardinálskou hodnost z rukou Benedikta XVI. dne 18. 2. 2012 v bazilice sv. Petra v Římě. Foto: soukromý archiv D. Duky.

světa – ať už jde o počet obyvatel nebo o nové technologie nebo média.

Nebylo by namíste svolat nový koncil?

Obávám se, že situace není ke konání koncilu zralá. Myslím, že by šlo jen o výměnu názorů. Považuji se za člověka pravicového a konzervativního, ale nemohu souhlasit s těmi konzervativci, kteří jsou přesvědčeni, že nebýt 2. vatikánského koncilu by v církvi všechno klapalo. To není pravda. Některé věci bylo třeba změnit, ale nepodařilo se je změnit tak, jak to mělo být, a nyní z toho máme problémy. Druhá strana tvrdí, že to bylo málo, že jsme měli jít mnohem dál. Ukážu to na příkladu liturgie. Konzervativci vzdychají po kráse liturgie. Ale když vidím, že mají ornáty z dvacátých let dvacátého století, což je obyčejná konfekce, tak bych jim doporučil, ať se zajedou podívat do Toleda na El Greca a pozorně si prohlédnou ornáty na jeho obrazech. Nebo ať se vydají do Ostříhomí do Muzea primasů! To byla umělecká díla. Ale byla to jiná doba a cítíme, že dnes už něco takového není možné. A ti druzí říkají: to nehraje roli, půjdeme sloužit mši klidně v monotérkách. To se promítá do církevní architektury, tyto dva extrémny spolu zápasí, a oni mají, příznivě jim to, dobrý úmysl prospět církvi, chtějí ji nějakým způsobem přiblížit člověku. A on ten člověk nechce jít tam ani tam. V tom je ten problém.

Nemá nicméně papež František v úmyslu právě z toho důvodu v dohledné době koncil svolat?

Jeden z kardinálů, papežův přítel z Latinské Ameriky, mi říkal, že se mu Svatý otec svěřil, že vzhledem ke svému věku na velkou reformu církve nepomýšlí. Že musí dělat jenom dílčí reformy, ale

je zapotřebí, aby opravdu prošly celou církví, to znamená, aby se do jisté míry na zásadní témata diskutovalo na biskupských konferencích nebo kontinentálních synodách. Koncil by se mohl svolat teprve potom. A představme si takový koncil s pěti tisíci biskupy!

To by bylo jak v Číně.

V Číně si něco podobného můžou dovolit, protože na komunistických sjezdech se čtou projevy a zvedají ruce. Ale církev nikdy taková nebyla. Na koncilech otcové debatovali, někdy se i hádali, a to dost drsně, někdy se i vzájemně věznili. Asi není dobré se jenom stále bouřit a moralizovat, některé věci se však musejí říkat včas, i pokud jde o postavení církve. Když jde o texty zákonů a projednávání v parlamentu, tam není čas na nějakou velkou osvětu, tam se musí jednat jinak, ale potom musí dojít k určité diskusi, musí proběhnout odborná debata, kde si odpovědní lidé vše vysvětlí a pochopí. V samotné církvi však existuje pokušení, že i samotní kněží chtějí být odborníky na všechno. Ale vědecké obory jsou vesměs natolik rozsáhlé, že to není možné. Pozvou-li kardinály na projednávání ekologických otázek, mám za to, že se zákonitě musejí v celé problematice ztrácet. Jednou jsem musel za církev absolvovat dvouhodinovou přednášku, po které jsme si se dvěma kolegy řekli: Prosím tě, ale tam sedí lidé, kteří mají vystudovanou matematiku a fyziku, jsou v oboru odborníky, zatímco my jsme laici, tady jsme se minuli cílem. Je zapotřebí, aby i v církvi mohli tyto otázky řešit lidé, kteří jsou skutečně odborníky v oboru, ale mají v sobě a za sebou background víry a etiky, aby ty věci dokázali posoudit, jinak budeme nevěrohodní, budeme-li se chtít vyjadřovat jen na základě naší laické kvalifikace. ■

*Pražské arcibiskupství,
6. srpna 2020*

Básník samotář ve středu dění

Zdeněk Rotrekl –
jak jsem ho poznal

Pavel Švanda

O Zdeňku Rotreklovi jsem věděl od studentských let. Jeho osud dlouholetého politického vězně vzbuzoval uctivý zájem. Ale blíže jsem ho poznal a posléze snad i trochu pochopil až od roku 1990. Potkali jsme se mezi mladými intelektuály, kteří právě zakládali revue *Proglas* – nástupce samizdatu *Střední Evropa – brněnská verze*. Ještě jsem si vydělával na živobytí tam, kam mě zavedly tísnivé okolnosti na počátku 70. let. Vděčně vzpomínám, že právě Rotrekl mně pomohl vyváznout z modráků a vrátit se k novinářské práci. V únoru 1990 jeho slovo hodně platilo. A zhruba po roce jsme se setkali v redakci *Akordu*. Tento slavný titul obnovil spolu s Karlem Couralem už v samizdatu. Od jara 1991 pak *Akord* vycházel v brněnské *Lidové demokracii* už v tištěné, byť ještě stále poněkud bohémské podobě.

†Zdeněk Rotrekl jako dělník, osvětlovač brněnských výkopů, před Typosem, podzim 1962, fotografoval Zbyšek Gajdoš.

Obnova *Akordu* byla zjevně Rotreklovým životním přáním. Psal do něj po válce, když redakci vedl Jan Zahradníček. Ze všeho, co se kolem toho titulu dělo od jeho obnovení, bylo možno vyčíst významný osobnostní rys: Zdeněk Rotrekl byl velmi spjat s tradicí. Cítil se zavázán pomoci k novému životu té části české literatury, která byla od února 1948 potlačena. V *Akordu* publikoval více i méně známá jména katolických autorů, vesměs veřejně činných jen do komunistického převratu. O nich ostatně napsal *Skrytou tvář české literatury*.

Ovšem tou dobou, na niž vzpomínám, byl Rotrekl, jak se říká, na roztrhání. Byl žádán, aby mluvil k dobovému dění jménem politických vězňů, aby vzdělával studenty v tom všem, co věděl a o čem oni neměli potuchy. Přispíval k obnově sebevědomí katolíků, jimž se po desetiletích opět nabízel možnost, aby se stali plnoprávnou součástí české společnosti. Živě se angažoval v ožívajících

organizací literátů. Nejel-li každý týden dvakrát třikrát do Prahy, jistě tam víckrát za den telefonoval z redakce *Akordu*, již při tom ozvláštňoval kouřem svých četných cigaret. Měl v oblibě poměrně drsnou lidovou značku Džunka. Dle něj se nejvíc přibližovala francouzským gauloiskám.

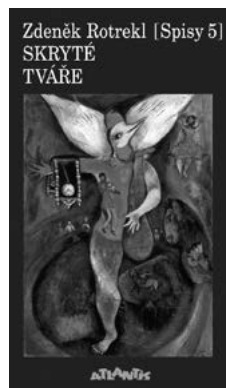
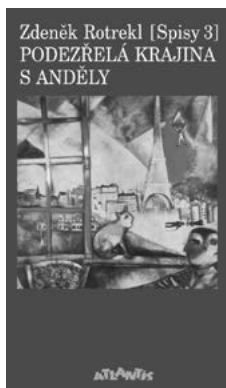
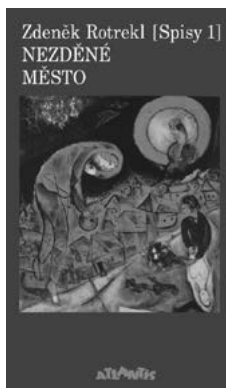
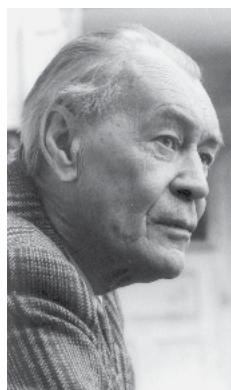
Snažil se sloužit veřejnosti, dokonce přímo vlasti. Slova vlast a národ, což pro leckoho byly už dosti abstraktní pojmy, představovaly pro Zdeňka Rotrekl symboly, jimž stálo za to něco obětovat. Byl přesvědčený zastánce Československa, jehož budoucnost se už brzy počala relativizovat. Ještě jsme nic netušili o diferencích mezi pražským a bratislavským disentem. Rotrekl však byl dobře informován „zevnitř“. Komplikace v naší rodici se nové demokracii mu zřejmě byly počátkem 90. let zdrojem neklidu.

Rotrekl byl především českým vlastencem, hrdým na účast v druhém i třetím odboji. Ale po nějakou dobu také patřil k zastáncům „moravské myšlenky“. Což se zprvu odrazilo i v *Proglasu*. Byla to svého druhu lokální reakce na akutní krizi

československé státnosti. Rotrekl si byl vědom historické odlišnosti Moravského markrabství od Českého království i některých specifických rysů, jež dodnes odlišují Moravu a Slezsko od české kotliny. Jeho moravanství ovšem bylo spíše estetickým projektem, který ani nevyžadoval praktické důsledky. S politickými „moravisty“, ať už idealisty nebo pragmatiky, se Rotrekl celkem nedružil, nebo o tom aspoň nevím.

Myslím si, že i ve své křesťanské víře byl Rotrekl v podstatě ukotven tradičně. Z vlastní zkušenosti znal životní cenu katolických svátostí a liturgie, ať už v latinském nebo pokoncilovém podání. Nezapomenal jsem, že by byl zaujat dílem Teilharda de Chardin. Snahy o smíření křesťanského myšlení s metodami přírodních věd pro něj osobně nebyly až tak důležité. Nevzpomínám si, že by někdy veřejně komentoval dobové napětí mezi katolickou církevní správou a členy „podzemní církve“, hlásícími se o uznání. Myslím, že jeho víra byla velmi niterná. Spojení s obecnou církví prožíval především účastí na liturgii. Ale příliš nesdílel aktuální

INZERCE

Své Spisy začal Zdeněk Rotrekl připravovat pro nakladatelství Atlantis v roce 2000. Rozvrhl je do šesti svazků; zatím vyšly čtyři. Dva nestačil dokončit, ale vyjdou (editorka Jana Uhdeová prosí zájemce o trpělivost): paměti *Hnízda ze stromu, který odchází* [Spisy 4] a svazek *Svoboda není dar* [Spisy 6], který bude obsahovat výběr z publicistiky, z rozhovorů a bibliografii.

ATLANTIS

www.atlantis-brno.cz

polemiky a náladové výkyvy, i když šlo o některé velmi palčivé dobové problémy. Ke zdrženlivosti ho, domnívám se, vedly některé povahové rysy, pocházející z jeho osobního údělu.

Myslím si, že při veškeré pilné účasti na rozvíjející se čerstvé svobodě vlastně zůstával trochu ostražitý. Jako kdyby plnou důvěru věnoval jen těm lidem, s nimiž sdílel muklovskou zkušenost. K nám ostatním, kteří jsme prožili všechna ta desetiletí komunismu sice v nepohodlné tísní, ale v relativní osobní konformitě, měl opatrnější poměr. Jakož i vůči bývalým komunistům v disentu. Možná že nám, lidem neutvrzeným kriminálem, přece jen zcela nevěřil, pro co se nakonec rozhodneme. Nebo až tak úplně nerozuměl našemu světu, léta podpíranému spleťtým lešením kompromisů.

A také, jak je známo, Zdeněk Rotrekl se považoval za potomka významné české šlechtické rodiny. Byl tak vnímán i příslušnou společenskou vrstvou. Bylo to veřejně stvrzeno jeho přijetím do Suverénního řádu Maltézských rytířů. Na své rytířství byl velmi hrdý, rozumějme hrdý, nikoliv pyšný. Aristokratický postoj jej zavazoval k ochotě k oběti, ale vybízel ho i ke zdrženlivému vystupování.

V denní praxi bylo ovšem nutno počítat s reakcemi citlivého muže, už snášejičího zdravotní potíže vyššího věku. Občas docházelo tu či onde ke konfliktům, v kavárně i jinde. V redakci *Akordu* se Rotrekl choval spíše umírněně, i když se mu vždy nelíbilo, když jsem do sazby zařazoval i některé mladší autory, jejichž rukopisy by třeba přes jeho psací stůl neprošly. Pak byly řeči o „partyzánštině“. Ale ve srovnání s některými jinými literárními bouřliváky patřil Zdeněk Rotrekl řekněme k těm méně společensky rizikovým.

S jeho literárním dílem jsme se seznamovali napřed víceméně náhodně. Teprve systematické vydávání Rotreklových spisů v nakladatelství Atlantis mi umožnilo úplnější prožitek. Doufám, že ještě dojde i na jeho vzpomínky, existující v rukopise. Myslím, že s modernou se tento bytostný konzervativce vyrovnával velmi poctivě, přítomen vždy tam,

kde se něco dělo. Na rozdíl například od Bohuslava Reynka, jenž prohluboval svůj lyrický výraz z odtahité perspektivy Petrкова, Rotreklova poezie byla často vytvářena v kontrastu s niterně prožívanými aktualitami, podobně jako dílo Jana Zahradníčka. Snad lze říct, že tam, kde Reynek a jeho následovníci mysleli na věčnost, Rotrekl se cítil být součástí živých národních dějin. Což asi souviselo i s tím, že na rozdíl od katolických autorů ještě vesměs zakoreněných ve venkovském prostředí, Rotrekl už byl plně člověkem z města.

O mnohém působivě svědčí jeho autobiografický román *Světlo přichází potmě* (Atlantis 2001). Nikde jinde v české próze ani ve filmových příbězích jsem se neshledal s tak působivou evokací vskutku autentického dobového myšlení a atmosféry, jak jsem si je osobně někde v duši zapamatoval a při četbě vybavil. Rotrekl měl velmi živé povědomí o lidské složitosti všeho toho, co se tu dělo od čtyřicátých let minulého století. A kdo všechno se tu po válce dral k moci! Jeho svět už měl hodně daleko k tradiční venkovské idyle.

Zdeněk Rotrekl dosvědčil osudem a reflektoval dílem právě spleťtost lidství v naší zemi ve své době. Byl pevně spjat s češtvím. Avšak, jak jsem si uvědomoval, leccos z jeho osobité povahy jej vždy odlišovalo od běžných českých kulturních konvencí. Nebyla to jen osobní perspektiva víry v Krista, ale například i velmi obdivný vztah ke španělské kultuře. Rotreklovi se v devadesátých letech dostalo vysokých státních poct. Vážil si jich, myslím, jako upřímný patriot. Ale bytostně podle mého názoru patří spíše mezi ty velké samotáře, kteří utvářeli od konce 19. století až po naše časy českou literaturu na Moravě. Zdeněk Rotrekl: básník samotář ve středu dění. Takového jsem ho poznal. ■

Pavel Švanda (1936), spisovatel, emeritní profesor Divadelní fakulty JAMU v Brně.

TŘETÍ dotyk tekoucí

Z poezie Zdeňka Rotrekla

Takové tekuté ráno

Takové tekuté ráno
také mám velice rád
vždyť po písku svůj stesk
vidím pryč ubíhat

Na průřezu barevných tónů
nechám list větrem rvát
S tím větrem chtěl bych ubíhat
představám jež se za mnou valí

To čas dál kvasí ve větvích
a na obzoru plá jak svíce
jak tisíce vzpomínek jiskrných
Vím – čas je naše milostnice

Takové tekuté ticho
také mám velice rád
vždyť v něm zřím svůj stesk
v jiném skupenství vyrůstat

(Kyvadlo duše, 1940)

Eskorta

ESKORTA STROMŮ PODLE CEST
máčená tabákem západu
hnula se jak v bezvědomí.
Odplouval les – jaterní skvrna
těžké chvíle země –
mračnem drcený.
Pouta mlh se zařízla
do zápěstí lip.
Mráz česal černé oranisko
hřebenem.
Eskorta stromů podle cest,
tabákem západu máčená,
průrvou kopců se mihla.

Zima rozzála
několik poschodí
a bránu zamykal
nemluvný strážný chlad.

(Malachit, 1949–1969)

Nesvorník (popis trestnice – jiná verze –)

Trestnice času plála
 do noci všemi okny
 Okrouhlou rampou přecházel
 šedivý stesk v hadrech včera
 Po koutech vzpomínek smýčil
 Chodbou drhnutou
 ostrým pískem v půli snu
 šel – zádumčivec – a občas
 hořké kalíšky ledku
 na lopatku stíral

Trestnice času plála
 do noci všemi okny
 A jak dýchl žár
 těl hnaných k nástupu
 skrytá vazba kvádrů se chvěla
 maltou zastřená
 Tep ukoval zábradlí
 zčernalá výhní
 Na svornících loupežila rez
 vlhkostí živá

(*Malachit, 1949–1969*)

Kobka

Ze lžíce hladem ohmatané
 hněď šera polyká
 vápnem stěn se zalykaje
 Rohy loktem otlučené
 cení zoubky krystalů
 jak malta souvislostí tuhne
 Pro pilu skládá léta strom
 v dřevitém růstu
 Šero se v asfalt vlévá
 s hukotem hoří
 jak pozdní láska ženy
 Marností všeho se zalykáš

Hnije zevnitř dub
 a v základech měst jak tepny
 pulzují roury kanálů
 I srpek odumřelé luny
 s krádeží slunečního svitu
 ždibec soli do očí sype
 Asfaltem zalité
 palčivé zahnívání hvězd – –
 A ve dne zas medový jantar
 hnití růžových poupat si střeží

(*Malachit, 1949–1969*)

Hovory s mateřidouškou – XIV

Já když pláču utíkám na zahradu
 kde žlutozobé flétny se popínají
 po sedmi smrcích
 Šťastné sýkorky u jezera blan
 šťastná sasanka maléřečka
 Přešťastná konvalinko pod břízou u altánu
 Nevšímá si Je
 Trochu v šíji prohnutá
 Březový vítr tudy táh'
 andělé bezpečí navíjejí
 pás včel a jabloňových lístků
 na žluť v modrojasu

Před ozářením ochraňuj ho Panno
 ať nosí teplý šál
 ať nenastydne v chodbách
 v nichž kape tmavomodrá
 mrtvá voda rud

(*Hovory s mateřidouškou, 1962–1970*)

Vzývání zahrady nepřirozeného prostupujícího počtí ale také dušiček a mrtvých

Něco mlha trojmo tkaná
něco křik a spadlá mana
a také strach jak zimostřáz
uprostřed kola Šípky Mráz
Sklem zalitý znehybnělý
předobraz
I stín si šel pro důvod
k uvaďání
a dlaň položil na ústa
usebrání
Něco stále padá ve mně
navíjí se usedavě
něco zas mnou proletuje
Střemhlav padající túje?
Nárek stínů jimiž duje
prasoudem chtěná nicota?
Ta na vybranou zděná zdola
jež obchvacujíc kol dokola
číhá na tvou dřimotu?

Aleluja

Zalitý mlékem počínám
Pro zápor jdu si k uvaďání
jen vyslovit to rozesmání
prazáře stínů jdoucí sítím
a veškerým oblým pohlavím
Zas okřívám předpočatý
vyhřívám se podpopelný
v krajině Zaetní a zvesuvělé

v matce Mauna Stromboli
Draupadí v svém lesku skvělém
nebyla jiná: na zvesuvělém
pahorku břicha – níže – ticha –
počínám v sobě jak žena žiti
Svlékajíc šaty kosti žíly
v obnažení plám mí milí
mí milí mrtví–všeživí

Aleluja

(Hovory s mateřídouškou, 1962–1970)

Svatý Antoníček

Svatý Antoníček vozí děti
na provázku
kolem plácku Hraje kaštan
a zastřešená říčka

Vyplivuje jiskry kdosi z trati
na souvrati
kolem plácku
Zastřešená říčka
na provázku

To potom teče krev
když píchneš do země
Anebo do milenců – přesně mezi ně

(Nezděné město, 1971)

TŘETÍ dotyk tekoucí

Tvoje oči jsou sametové tlapky
 které se procházejí po mé tváři
 Také teče přes mne malinové proudění
 zachumlané do sebe
 Chceš korýtko – malinové proudění –
 tak vezmu tepaný nůž z Tarragony
 udělám korýtko
 středem krčních chrupavek
 kostí hrudních
 a měkkého břicha napolo ztuhlého mrazem
 Středem polostínů a pokleknutí
 až ke konci největší citlivosti
 Teč si malinové proudění
 nemám pro sebe nic
 jenom nářek
 padající do tmy ptačí
 a máčející ty
 kdo se nenávidí

Je tu velice pusto
 v té maličké komůrce
 a nikdy nebudu mít větší

? SEČ – kde ?

(Nezděné město, 1971)

Předznamenání v této chvíli kuchyně

Dívám se na plynový sporák
 Starobylý kříž po babičce
 Modrý hrnec po matce
 Nedopsaná úloha po chlapci
 Rozházené papíry po mně
 Na věšáku zástěra
 Někdo odešel a vrací se
 Venku se hýbají větve
 Uklížeč kuchyně
 Strach

Nedopitá láhev sirup
 Chemoplast Brno
 Zahrádkářova chemie
 Syčení čaje
 Kos
 Stíny se dlouží
 Osamělé ruce zapadají
 Aby nevzešly

Velice suché zrno

červenec 1974

(Neobvyklé zvyky, 1974)

Národ děkuje vlast nezapomíná

(Basic Czech pro pokročilé)

národ díky díky vlast
 národ vlast díky nezapomínat
 národ nezapomínat vlast díky
 díky vlast národ nezapomínat
 díky deset let patnáct let nezapomínat
 dvacet let doživotí žalář díky národ
 vlast nezapomínat trest deset dvacet doživotí
 žalář národ vlast díky
 vlast žalář národ doživotí
 národ díky vlast díky
 doživotí díky nezapomenout
 trest národ žalář vlast
 vyznamenání řády odebrat vlast díky
 díky žalář nezapomenout trest
 díky nezapomínat

ó národe

ó vlasti

1979

(Chór v plavbě ryby ichthys, 1976–1983)

Naproti svítání, vlevo klesání

Radim Kopáč

Roman Erben ve svém ateliéru, 2010. Foto z archivu RE.

Roman Erben, rodák z pražských Nuslí, třetího řádu letošního roku osmdesátiletý, je v první řadě básník a kreslíř. Dále pak aforista, fejetonista, esejista, knižní grafik, karikaturista, ilustrátor, animátor, malíř, fotograf, autor objektů a koláží, arteterapeut a učitel výtvarné výchovy. Navrhl grafickou úpravu časopisu *Analogon* (1969), podílel se na animaci filmu *Nekonečný příběh* (1984), v letech 1993–1997 vydával revui *Humus*. V Praze vystudoval strojní inženýrství na ČVUT. V šedesátých letech měl blízko ke skupině surrealistů kolem Vratislava Effenbergera, Petra Krále, Stanislava Dvorského a Prokopa Voskovce ml. V roce 1980 emigroval do Mnichova. Poslední roky žije znovu v Praze.

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let vydal řadu soukromých bibliofilských tisků (například *Uhlí*, *Holky v lese* nebo *Kalmarský domek*), v nichž se setkávají slovo s obrazem, poezie s kresbou. Na tuto řadu navázal oficiálními knižními realizacemi po roce 1989: *Artyčoky chána Kučuma* (Torst, 1995), *Honitba v salónu* (Concordia, 2004), *Šero*

v holubníku (Pulchra, 2010), *Úlety* (Protis, 2011), *Events a jiné drobné akce* (Paper Jam, 2013), *Trombónové chvění* (Paper Jam, 2019), *Trylky* (Paper Jam, 2019) a *Jak se kreslí svět* (Paper Jam, 2020).

Erben jede umělecky po své koleji: vždycky bokem, na rubu, po periferii, jako komplementarita. Ve svém literárním i výtvarném díle míchá komiku s kritikou. Roztáčí svou obraznost, která hravě atakuje všechny stereotypizace, racionalizace a objektivizace člověka i světa. Řemeslná zručnost strojního inženýra v jeho případě ochotně slouží elánům (post)surrealisty: ať lelkuje o kaskádovitou zahradu za domem, míhá se na imaginárním tenisovém kurtu nebo dřímá v dávné roli nočního hlídače na vrátnici Muzea Bedřicha Smetany. Krédo? „Není dobré brát se ve všem příliš vážně. Zbude v nás aspoň trochu víc místa i pro jiné.“ ■

Radim Kopáč (1976), literární a výtvarný kritik, editor a kurátor, zaměstnanec MK ČR.

Výběr z poezie Romana Erbena

Uhlí

Právě tato místa v zemi
provětrávaná vzduchem
si často ukazujeme

s některými zbytky
bůhvíjakého kmene
opatřeného pro podstavce

succub, který se nabízí
na vývěsním štítu uhlířství
s nápisem Ďábel a kožešina

někde, kde bývaly dřív kanály
s nezmenšenými odrůdami kobylek

prodávané jako růžky

až k prvnímu běsu
ukrytému v zahradě

přesněji
k zašpiněné zadnici

stejně provazce
jako u obchodníků s uhlím

dobré tiché večery
doma před spaním

a šramoty dole pod námi
opakované stejnými pohyby

bývalo tu na zimu uhlí
pod visacími zámky

něco z parmských prasnic
ve kterých už není mléko

vrhané dolů
jako světlo do chodeb

jen další přísahání uhlířovo
v Průhonickém parku

v této zahradě
s posledními kousky lastur

kde zůstává jeho hlava

(*Uhlí*, 1967)

Holky v lese

dobré střevíce altenburských selek
botky ošetřovatelek s rakouskými rameny
a dvě prkénka potažená látkou
kreslené obrysy dívek, které spolu závodí
s předloktím pod zástěrou přesahující sukni
děvčata na bruslích
za plotem ideálního statku
čárkovaná místa příštích parkovišť
čerpadla natažená do oblouku
s chromovou nádherou úst společných obličejů

(*Holky v lese*, 1972)

Kalmarský domek

[...]

Červená rytmu a bílá podzemí
mi prosakují z křesla
jsem dosud na střeše
a všechny barvy se drží mých očí:

čáry na skále
jsou neoddělitelné od kamene
jako pátý prst rukavice přišité k mému rukávu
Vysoká ruka koketuje s kapesníkem
bramborová nať praská
a na zemi se objevuje zelená kobylka – můj nádeník
Řemeslná pata pracuje se železem
v malých hodinách a doznívá v uších
spolu s opakujícím se šramotem
Pes vylézá na věž
a vytahuje tam svoji vlajku
Učitel si zapisuje válku důstojníků
před zdí u kostela
lano přitahuje jejich velitele
ke dvoumetrovému záhonu
Dívám se na to

(*Kalmarský domek*, 1973)

Pšenice

(návod k použití)

přiložte k sobě
své volné rukávy
a dotkněte se jimi tváří
na vyhlédnutém místě
zapněte pak naplno své elektrické spotřebiče
a zhasněte přitom světlo na chodbě
nakreslete nasucho dvě zrnka z písku
připraveného u vašich nohou
probudit váš úsměv

zaprášžený moukou
vzbudte se
jste opět v lánu
na jeho okraji
s pastevcí na vyšívané louce
a sluky vám troubí do ucha
jíte pomalu
v zamoučnění dírc
jste zkrátka v dobrém mlýnu
na bílém motocyklu
a využíváte této příležitosti
abyste mi zamávali
svou uhrančivou čapkou

Průřez tramvají

Moje pravá ruka se nic nedozví o levé ruce
Obě se otáčejí ve skleněných koulích o průměru
32 cm
a lahově hnědá barva vězí na jejich prstech
Vyseděl jsem si dobré místo na sedátku
které mě tudy vozí. Jezdím v kulatém prostoru
podobném baňaté lahvi
Je to jen zdánlivá jízda kuchyní
která si zakrývá rovnoběžky mými zakouřenými
ústy
Pravá jde doleva a levá jde ke dveřím, k vytahané
klíce
Obě ruce se nikdy nepotkají
Levá ruka píše a pravá ruka kreslí na straně
obráceného stolu
Kreslit znamená vařit a vařit znamená psát
nebo také utíkat za jednou tramvají ze S. F.
Pravá ruka natahuje lano v podzemním kanálu
a levá ruka visí na držátku vyzdobené tramvaje
někde nad tím vším, hází sebou do rytmu
a vytrhává lístky z krásného barevníku

(*Neilustrace*, 1974)

Neslyšel jsem

že by se koně rozeběhli
každý zpátky do své stáje
To se jen někdo vrátil domů
a šero se s ním tlačí do očí
jako mátožné znamení

(*Artyčoky chána Kučuma*, 1995)

Fantom stmívání

Potkávám ho trochu jinde, než bych si přál.
Stranou domova a za dveřmi, kterými se dá sotva
projít. Daleko od krajiny dětství, daleko od potoka,
vybagrovaného písku a klád v Podskalí. Daleko od
pivovaru v Nuslích a kopců za nimi. Potkávám ho
za zdí nebo v mechu jeskyně, pryč od míst, kterým
se říká start, kolébka nebo rodné hnízdo.

Ke slovu „pryč“ nepatří jen ticho a pohled
zpátky. Platí také jako vstupenka k toulání se
nocí. Na odlehlých místech se najde vyrovnanost
sestavená z mlčení a slov, která už dávno
odezněla. Jde o vize složené z dřivek namočených
do barvy a o barvu nanášenou dětským prstem
na stínítko noční lampy. Zachytí-li je některá
z protějších zdí, neznamená to ještě, že
v bezedném prázdnu jedné z jejích zakouřených
prasklin náš výlet skončí. Chycené světlo se
vkrádá do všech přítomných skulin a otvorů
a prolíná i naším tělem. S kuráží zdivočelých
koček splýváme nakonec s přibývajícím tmou. Ještě
pohled na strop nebo do pootevřené skříně, ruka
položená vedle talíře, bezděčný pohyb hlavou nad
prostřeným stolem – a hra je otevřena.

(*Šero v holubníku*, 2010)

ÚLETY, pogromy stáří. Co rudne a vadne, letmo nás
v letu spojí. Tráva jak načechrané stříbro, na skále
usedlá měď. Víc křídel nad krajinou není.

K DOBRU všech linií, úseček a kružnic, patřících
k inventáři kraje, se počítají i koryta, jámy a rýhy,
vyryté mezi kopci a horami naším ohnutým,
pomalu se vytrácejícím tělem.

V NĚKTERÝCH KONČINÁCH probíhá inscenace
tmy neobvykle rychle. Ve sklepě se šetří na její
obrysy, pod střechou tma kypí. Nahoře i dole stejné
mlaskání. Když světlo dochází, slabinou dne ruku
sotva protáhneš. Pohled do kapsy tak jako do
komína: stoprocentní láva v natažené ruce. Padne
jako ulitá.

ŠERO V OKU: v kolomazi dne bloumá zahradní
hlídka s tulipánem v ruce, který nezahodí. Na
pleci knoflíky ve dvou řadách a vzdálené černo očí
namísto asfaltu. Pták poskakující za jejími zády
chybí na větvi.

ÚČASTNÍK SVÉ DOBY je dobře oblečen. Lišejník
zdroj smíchu, doutník jako bič, konopný provaz
v zátahu.

MAUZOLEUM nás nemine. Jen co se natáhneš,
zatočíš pantem. Pak věčné stoupání, věčné mávání,
kompaktní zimoviště, peruť z mramoru.

ROZHOVORY PO OBVODU TĚLA jsou dotěrně
hladká, klouzající slova. Vytočit v nich piruetu
a rozdávat se svému okolí od hlavy až k patě na
rozměklém asfaltu dětského kluziště.

ZAMÁVAT SVÝM SAKEM jako papírovým
sáčkem, ponořit hlavu do křoví a zastříhat přitom
nepozorovaně ušima.

ZAKRYTÍ KOUZELNÍKA. Oči na čáře a ruce
z čehokoliv. Džbán plný sály vykouzleným louhem,
je tu pomeranč a je tu koule, záhadný kouzelník
i zpeněžitelný osel. Výroba mincí pod kloboukem,
cestování koulí rukávem, házení Hermanových
kruhů a padání pomerančů do krabice Ema probíhá
v naprostém souladu s třepotavým letem mnoha
nenáročných ptáků.

CHTĚL BYCH STÁT S VLAJKOU na vaší straně,
potřásat si s vámi rukama a nastavovat hůl
přeběhlíkům. Hudlařit na konci řady, stočit se do
kuličky a pokradmu zmizet v zahradním altánu.

(*Úlety*, 2011)

♦♦

V kresbách
jako v doupěti
spím
Tužka a tuš
ne však až po zuby
Trylky pro malé žrádlo
po pádu z okna
jako na obrázku
Naproti svítání
vlevo klesání
Po ruce apoštol

♦♦

Stačí nám
holá bitevní pláň
vlhko vévodství
kroky dobře hlídajících psů
přesuny mlčením
prokládané
bezostyšně vonícím lesem

♦♦

Ukazovali mi psa
domy na uzdě
v dosahu městské dopravy
a ztopořený obsah ulice
Ukazovali mi schody
záhrobní kvítí
frndu divoženky
v nečekané poloze
a bezešvé kroky
v letní obuvi

♦♦

Doskočíš k oltáři
nadzvedávajícímu pokleslé hlavy
projdeš se v kolonii chodců
Dá se tu gestikulovat
a lovit poznámky zapadlé
v tmavomodrých šatech

(*Events a jiné drobné akce*, 2013)

Hledejme ho!

Všude tam, kde se dá něco najít, je nezvyklé ticho a teskno. S šálou ovinutou kolem krku míříme vpřed, slídíme kolem sebe, předkláníme se, houpeme v bocích. Pod věšákem plným kostýmů z dávno prošlé doby posedíme jen chvíli, zvedneme oči a procedíme mezi zuby pár sotva slyšitelných slov. Cesta od domu k domu, z ulice do ulice, ode zdi ke zdi, od pomníku k pomníku, město se za námi vleče. Ohnivzdorný býval jeho oblek, ohvězděný míval klobouk. Neoblomitelně oblá je však klenba nebes a nerozlišitelně bílý zadek vystrčený dosud z dřevníku. Míval pleť světlejší? Najít aspoň kus popsaného papíru, mávátko, škrtátko od jeho zapalovače! Vybavit si znovu jeho tvář, hlas zvonivý i koktavý jako z měděného kotle, prohledat okolí kukátkem, prosvítit svět lampou. Třeba se k nám přiblíží v kožichu tak jako z jednoho konce světa na druhý a nebude vypadat zrovna k nepovšimnutí. Třeba jen zahvízdne a roztančí celý svět, anebo se objeví jen jedna jeho bota zalitá do betonu. A co naše stará parta? Miss Molly, Harry a duha, stepování na sudech piva? Podrobností je spousta a o tajemství je dobré se pořád dělit...

(rukopis, 2015)

TAM SEDÍ A POČÍTAJÍ

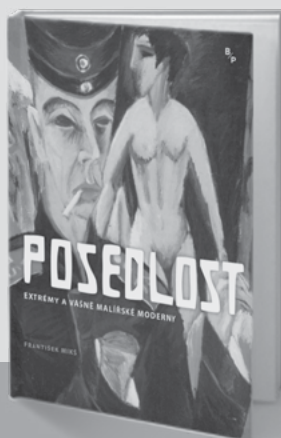
a také si někdy zamávají
nahoru a dolů
tlučou vějířem
a šetří si své nohy
mocenské talíře hrobky
zamaskované hořčicí

Protože když chodím tady
mívám pocit, že na každém
čtverečním centimetru
se dlouho pracuje
zatímco Řím je stará velká kočka
která začíná u svatého Petra
a končí v Ostia antica
na mozaikové podlaze lázní
Je měkká a plná kamení
květin a hulákání
a omítka to všechno lepí
dohromady

(Jak se kreslí svět, 2020)

/ Připravil Radim Kopáč. /

INZERCE

FRANTIŠEK MIKŠ

POSEDLOST

EXTRÉMY A VÁŠNĚ MALÍŘSKÉ MODERNY
(SCHJERFBECKOVÁ, KIRCHNER, DIX,
NEUSCHUL, DWURNIK)

Na pozadí „portrétů“ pěti uměleckých solitérů, v českém prostředí neznámých či málo reflektovaných, nabízí kniha překvapivý pohled na vývoj moderní malby v kontextu dobových filosofických koncepcí a bouřlivých politických událostí. Silné téma, mimořádné osudy a fascinující obrazy.

Pevná vazba | 232 stran | 295 Kč

www.bookspipes.cz/konzervatismus-dnes

**BOOKS
& PIPES**

Hitler v kině

Peter Demetz

Další ukázka z připravované knihy amerického germanisty Petera Demetze *Diktátoři v kině*, jež vyjde koncem roku v českém překladu v nakladatelství CDK, zachycuje pozoruhodný svět kinematografie doby nástroje i oběti propagandy. Peter Demetz se narodil roku 1922 v Praze, maminka byla Češka židovského původu, otec pocházel z rakousko-italského Jižního Tyrolska. Rodina se přestěhovala do Brna, kde Peter studoval nejprve německé gymnázium na Komenského náměstí, poté české gymnázium na dnešní třídě Kapitána Jaroše. Po válce, během níž přišel v koncentračním táboře o matku, začal studovat na Karlově univerzitě. Po komunistickém převratu odešel do USA, kde dostudoval a následně působil jako profesor německé literatury na Kolumbijské a Yaleově univerzitě. Začátkem 90. let se načas vrátil do vlasti a učil na Ostravské univerzitě. Literární historik a ceněný překladatel Peter Demetz je držitelem mnoha vysokých českých i německých vyznamenání.

Hitlerovo dětství a mládí rozhodujícím způsobem utvářely komplikované rodinné poměry, časté stěhování, změna škol a rychlý kariérní postup jeho otce Aloise, který to dotáhl až na celního nadoficiála. Adolfova matka Klara, rozená Pözllová, byla jeho třetí manželkou. Adolf Hitler se narodil v Braunau am Inn (1889), ale už za dvanáct měsíců byl jeho otec přeložen do Dolních Rakous, o dva roky později do Pasova, a když mu bylo pět let, přestěhovali se do Lince. Tam začal chodit na reálku, neprojevoval však moc píce, býval nesoustředěný, a musel na rok na reálku do Steyru, než ho matka po otcově smrti ze školy odhlásila a umožnila mu, aby se jako malíř „věnoval výlučně umění“ – vždy pečlivě oblečený, s vycházkovou holí, jak se na muže jistého původu sluší. A přestože jinak chodil jen do opery, zašel si jednou i do kina u lineckého Jižního nádraží, aby zhlédl osvětový film, který ho (pravděpodobně záběry syfilitiků) vyděsil.

Považoval se za romantického umělce, který to někam dotáhne, a v takovém světě nebylo místo pro kino, jež vzdělané vrstvy považovaly za zábavu na úrovni cirkusu. Chtěl navrhovat operní scény, a i když u sebe nosil doporučení pro hlavního scénografa vídeňské Dvorní opery Alfreda Rollera, neměl dost odvahy mu ho osobně předat. Těžce se smiřoval s dvojnásobným odmítnutím na vídeňské Akademii výtvarných umění, kde chtěl studovat. Neměl pravidelný příjem a živil se příležitostným prodejem svých kreseb. Nekriticky obdivoval Richarda Wagnera, jehož operám dával celý život přednost – snad s výjimkou opery *Tiefland* (Nížina) od Eugena d'Alberta.

Ve druhém svazku svého programového spisu *Mein Kampf* začal Hitler rozvíjet zárodky propagandistické teorie kina, aniž by jí ovšem propůjčil konkrétnější obrysy nebo dospěl k nějakým závěrům, protože ještě nebyl ochoten se „filmovým kýčem“ vážněji zabývat. Přiznává, že po svém vstupu do Německé dělnické strany převzal její propagandu, ale je zřejmé, že zůstal u obvyklých nástrojů své doby – nákladních vozů, vlajek, letáků. Stal se táborovým

řečníkem, neboť, jak sám zdůrazňoval, projevy jsou působivější než psaná poselství. Zamýšlí se však také nad tím, jaké komunikační prostředky mohou „díky své stručnosti“ počítat s tím, že na okamžik upoutají i názorové oponenty, například „leták nebo plakát nebo obraz ve všech podobách až po film“. Stačí se „dívat...“, tak bude mnohý ochoten přijmout spíš obrazové poselství než číst delší pojednání. Obraz zprostředkuje lidem osvětu „v mnohem kratší době, téměř bych řekl jedním rázem“.

Agitátor se však cestou obrazové propagandy nakonec nevydá, neboť je přesvědčen o svém úspěchu coby řečník, navíc obviňuje Židy, že v kině, v tisku a v divadlech vylévají „den co den mezi lid mravní špínu“. Jen se podívejte „na jídelníčky našich kin, varieté a divadel“ (pořadí institucí je pro něj charakteristické). Zdá se, že se ještě nevyrovnal s traumatickým zážitkem své první návštěvy lineckého kina. Stále ještě filmu klade za vinu, že mladé lidi a zvláště chlapce láká „smyslně dusnou atmosférou“ a přivádí je na scestí, k prostituci a narkotikám. A potrvá ještě drahnou dobu, než Goebbels bude moci Hitlerovy a své vlastní projevy zaznamenat a v březnu 1932 poprvé promítat jako zvukový film na náměstích německých měst v rámci volební kampaně.

Proměna Hitlerova vztahu k filmu na přátelský, pokud ne přímo fanatický, spadá do doby, kterou sám označoval jako *Kampfzeit*. Patrně se jednalo o postupný proces a jako docela věrohodné se jeví vysvětlení, že se Hitler dostával do kina více z důsoby: s partou svých šoférů, tělesných strážců a pobočníků, s nímž Hitler především v první polovině dvacátých let rád trávil čas – elegantní absolvent Harvardu Ernst Hanfstaengl ji opovržlivě nazýval „šoféreskou“. A potom se svými přáteli Heinrichem Hoffmannem, stranickým fotografem, a samotným Hanfstaenglem, a také ve společnosti žen, které rády chodily do divadla i do kina.

Hitlerova milovaná neteř Geli Raubalová s ním kino nenavštěvovala. Brával ji do divadla, a když náhle zcela změnila své zájmy, nechala medicínu a chtěla se stát operní pěvkyní, cítil se polichocen, že sdílí jeho záliby. Po její sebevraždě Hitler obrátil svou pozornost k Evě Braunové (zaměstnané ve firmě Photohaus Hoffmann) – ženě samostatné a nezávislé, milující módu, jazz, sport a kino. Byla vyučená fotografka, vlastnila nezbytné fotoaparáty (Agfa a Leica), šestnáctimilimetrovou filmovou kameru Siemens a projekční přístroj. Její krátké filmy s Hitlerem jsou dnes ve washingtonském US National Archive pečlivě zkatologizovány.

Ale byla tu i závažnější motivace vyjít vstříc filmovému průmyslu. Poslechl svého stranického kolegu Goebbelse, jenž nejpozději od roku 1924 chodil na hrané filmy velice rád a záhy, přinejmenším dříve než Hitler, pochopil, jaký význam by kinematografie mohla mít na poli propagandy.

Hitlerovy filmové projekce se staly během jeho vlády (až do vypuknutí války) jakýmsi rituálem. Říšský kancléř si zařídil projekční místnosti jak v říšském kancléřství, tak v Berchtesgadenu na Berghofu. Filmové večery v říšském kancléřství jsou podrobně zachyceny Hitlerovým prvním komorníkem Karlem Wilhelmem Krausem i dalšími účastníky. Na kino byl upraven hudební salon, promítaly se „až tři filmy“, a když se nějaký kancléř nelíbil, projekce byla na jeho příkaz přerušena: „Taková pitomost! Další!“ Hitler pravděpodobně viděl všechny filmy, které běžely v Německu. Ty mu zprostředkovalo ministerstvo propagandy nebo soukromé půjčovny. Prováděl rovněž inspekci „filmů, o kterých ještě nepanoval u cenzurního orgánu Filmprüfstelle jednotný názor, zda mají být v Německu promítány“. Promítání byl přítomen poměrně úzký okruh lidí – řidiči, tělesná stráž a služebnictvo, tedy převážně mužské osazenstvo. Seznam filmů, ze kterého si Hitler vybíral, sestavoval Goebbels.

Projekce na Berghofu byly jiné: muži i ženy, personál domu i příjízďující hosté. Heinz Linge,

Hitlerův nový komorník, popisuje Hitlerovo pozdní vstávání (v jedenáct), malý oběd s několika málo hosty zhruba o půl třetí, večere v širším kruhu před osmou. A byl to sám Hitler, kdo podle Lingeho vybíral každý večer film (nebo filmy). Christa Schroederová, Hitlerova dlouholetá hlavní sekretářka, ovšem uvádí, že Eva Braunová vždy požádala někoho ze sloužících, aby jí řekl, jaké filmy z Berlína dorazily, a pak jim sdělila, co mají promítat. Jeden z Hitlerových pobočníků zase vzpomíná, že ho (a nejen jeho) promítání nevýslovně nudilo. „Proč musely být denně filmy?“ Hitlerovy „zcela mylné názory“ o poměrech v zahraničí, dodává, pocházely pravděpodobně z těch „plytkých filmů pro pobavení“, jež se do Německa dostaly. Komorník Linge zaznamenal, že během promítání rozhodně nepanovalo „ticho jako v kostele“. Přítomní, včetně ženského personálu, nešetřili hlasitými poznámkami a rozesmálo je ledacos. Goebbels v Berlíně zuřil. Poslal na Berghof nejeden německý film, který stál ve frontě na schválení, a čekal, co na něj řekne Hitler. Místo toho si musel vyslechnout, že se Eva Braunová třevovala komentáři do jedné z mužských hvězd nového filmu a že to či ono bylo Bormannovi proti mysli.

Začátek války v podstatě znamenal konec promítání, protože Hitler si nechtěl užívat zábavu, kterou by s ním nemohli sdílet vojáci. Zhlédl už pak jen několik snímků a omezil se na to, že dohlížel na filmové týdeníky, které promlouvaly v roce 1942 ke zhruba dvaceti milionům německých diváků. Goebbels je kontroloval v sobotu večer a kopie, kterou schválil, byla odeslána do vůdcova hlavního stanu, kde ji Hitler ustáleným způsobem cenzuroval – nejméně do podzimu 1944. Říšský kancléř se jako potenciální kritik ministra propagandy přitom nesoustředil jen na bezprostřední propagandistické působení, nýbrž *sub specie historiae* na „předem nesnadno odhadnutelnou hodnotu filmových týdeníků“ pro budoucí generace.

◆◆

Zleva: Margarete Slezaková, Jenny Jugová a Renate Müllerová.

Na oficiální recepci v hotelu Kaiserhof a v říšském kancléřství byli zváni nespočetní umělci včetně hereček, divadelních i filmových, a Hitler si liboval v roli světáckého hostitele. Za války (v dubnu 1942) si postěžoval, že si protokolární oddělení ministerstva zahraničí neuvědomuje, že státní návštěvy není potřeba vláčet z banketu na banket, kde sedí vždy naproti stejným diplomatům, místo aby se k nim posadily talentované „společnice u stolu“, které vyzařují „skutečný osobní šarm“ a „ovládají příslušné jazyky“. A Berlín byl v tomto ohledu skutečně „šťastným místem“.

Herečky jako Margarete Slezaková, Jenny Jugová, Imperio Argentina či Renate Müllerová byly bezpochyby Hitlerovy favoritky. Margarete Slezaková byla dcerou tenora, jehož mladý Hitler vždy obdivoval ve vídeňské Dvorní opeře. Slezak odešel do New Yorku do Metropolitní opery a ve třicátých letech zakotvil u filmu. Jeho dcera zcela

neodpovídala představám nacistů, neboť byla podle rasistických zákonů po matce „míšenec druhého stupně“. Hitler po desetiletí nerespektoval vlastní zákony, mladou Slezakovu dceru, herečku a zpěvačku, považoval za talentovanou a temperamentní a vyhledával její společnost. Sama Margarete vysvětlovala své rodině, „že ho netrápí, že je z jedné čtvrtiny Židovka“. Své styky s Hitlerem bez rozpaků využívala pro svůj kariérní postup, ale přimlouvala se i za své židovské rodinné přátele. Když jejímu otci zakázali hrát, protože měl neárijskou manželku, Hitler zákaz hned zrušil a omluvil se za nedopatření nižších orgánů. Obětavě se u Hitlera přimlouvala za rodinu Schlesingerových (svých nejbližších židovských přátel), kteří museli po anšlusu tajně opustit Vídeň, a brzy přišlo povolení z nejvyšších míst, že nábytek, obrazy a porcelán si manželský pár může nechat poslat do exilu. V případě Maxe Taussiga, někdejšího mecenáše umění, už

úspěšná nebyla. Taussigovi hrozilo, že přijde o svůj pražský byt. Margarete prosila Hitlera o pomoc, ale narazila na rozhodný odpor a Hitler ji varoval, aby se už kvůli Židům neangažovala. Taussig, jenž bloudil se svým kufrem pražskými ulicemi, zemřel v židovské nemocnici na infarkt. Margarete zakázali vystupovat a přeložili ji do krejčovských dílen, kde musela šít uniformy. Se svým druhým mužem se uchýlila do otcova domu u Tegernského jezera, kde po válce otevřela hojně navštěvované Muzeum Leo Slezaka.

Rakušanka Jenny Jugová byla rázná a bystrá bruneta, jež ve dvacátých a třicátých letech točila v Berlíně jeden film za druhým. Jenny byla občas hostem na Berghofu, jedna z žen personálu tvrdila, že tam tajně natočila svlékácké scény, které si Hitler se zvláštním potěšením nechával promítat (což je málo pravděpodobné). V roce 1971 obdržela Jenny Jugová, už ochrnutá na vozíčku, cenu za přínos německé kinematografii.

Hitler měl zvláštní slabost pro cizinky a brunety, a když v roce 1933 zhlédl muzikál *Melodía de arrabal* (produkce společnosti Paramount), neuchvátilo ho populární tango, nýbrž diva Imperio Argentina. Nařídil Goebbelsovi, aby paní Argentinu získal pro německý film. Náklady na její příjezd nebyly malé. Argentina, v hispánském světě již dlouho hýčkaná hvězda, přicestovala lodí Bremen z New Yorku, ubytovala se v Eden, berlínském hotelu pro prominentní hosty, a 13. května 1937 ji Goebbels představil vůdci. Německo-španělská produkce *Andaluských nocí* (1938, režie Herbert Maisch), v níž hrála hlavní roli, byla novou verzí *Carmen*. Hitler hodnotil Argentinu jako „velmi dobrou“, režii jako „špatnou“, nicméně německé publikum film zklamal, skončil finanční ztrátou a paní Argentina se vrátila domů. Když chtěla přijet natáčet do Německa podruhé, vypukla válka. Světově proslulá herečka zemřela v roce 2003 v Malaze, kde kdysi natočila *Andaluské noci*.

Renate Müllerová, rodilá Mnichovanka, začala budovat svou filmovou kariéru ve svých třiaadvaceti letech. Jako temperamentní blondýna s modrýma

očima ztělesňovala ideální typ německé dívky, a když Marlene Dietrichová odešla z Berlína do Hollywoodu, stala se nejprominentnější německou hvězdou s mezinárodními úspěchy. S Hitlerovým nástupem k moci začíná pro Renate Müllerovou nesnadná doba. Byla několikrát vyzvána, aby účinkovala v nacistických filmech. Hitler jí byl okouzlen a začal ji zvat na bankety v říšském kancléřství. Renate ovšem měla snoubence – mladého, elegantního a bohatého muže z konzervativní židovské rodiny, žijícího v exilu. Snažila se s ním být co nejčastěji, aniž by tušila, že Goebbelsovi zahraniční agenti na ni sbírají kompromitující fotografický materiál. Vyvíjeli na ni nátlak, nutili ji v zimě vybírat peníze po berlínských ulicích na pomoc potřebným, strana si stěžovala, že v den národního smutku po Hindenburgově smrti vyhrávala z jejích otevřených oken hudba. Nakonec kapitulovala – v nacistickém propagandistickém filmu *Togger* (1937) přijala roli mladé novinářky, jež zachrání věhlasné noviny před židovskými manipulacemi. Ani to však nestačilo. Záhy zjistila, že její plánované filmové role jsou už všechny přepsány. Těžkou situaci řešila prášky a morfiem a její zdravotní stav se prudce zhoršil. V říjnu 1937 byla nalezena těžce zraněná pod oknem svého bytu. Přestože se úspěšně zotavovala, podlehl následnému epileptickému záchvatu. Tato nešťastná událost vedla k mnoha spekulacím: někteří tvrdili, že z okna vyskočila sama, když uviděla přijíždět gestapo, jiní zase, že ji gestapáci zavraždili. Jejího pohřbu se účastnili přátelé a kolegové, ministr Goebbels se nechal zastoupit svým úředníkem. Od Hitlera, který květinami jinak nikdy nešetřil, ani jedna růže.

♦♦♦

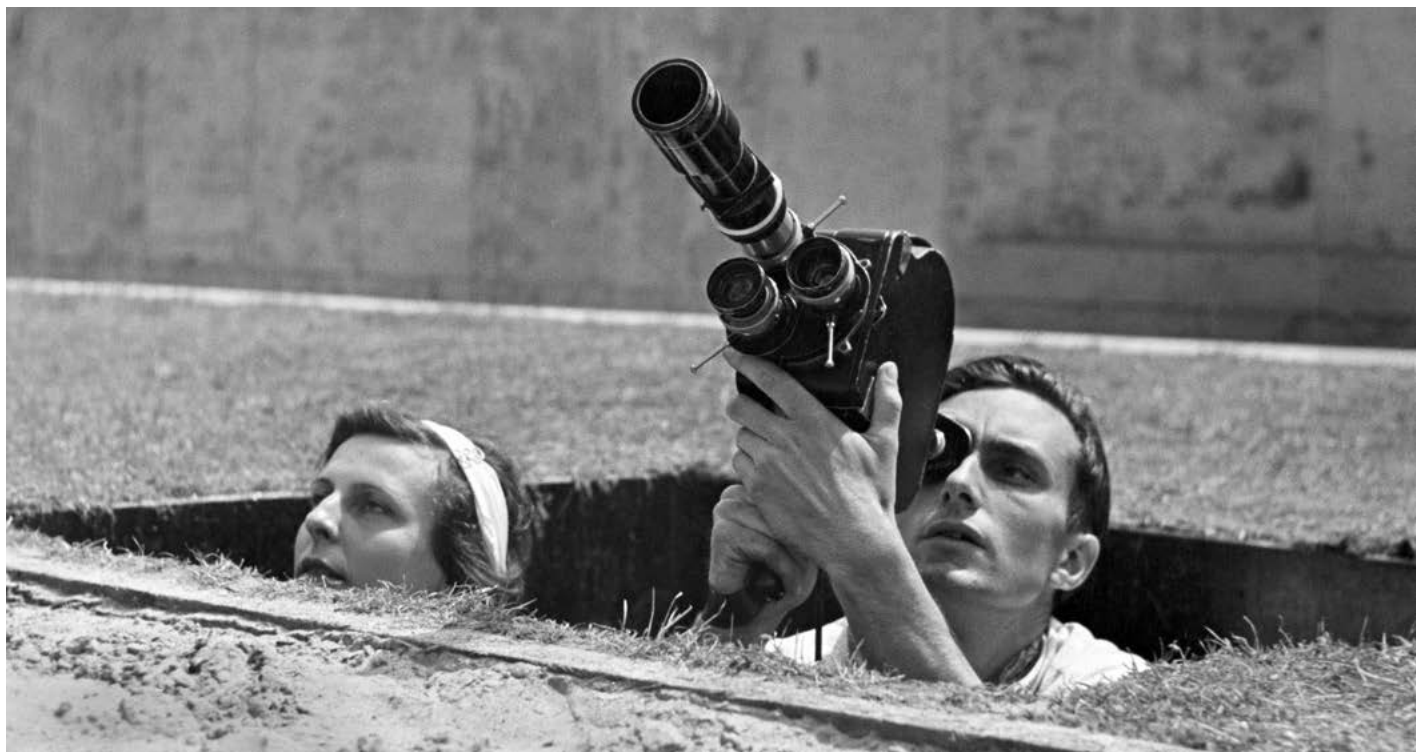
Nebyl to Hitler, kdo vyhledal Leni Riefenstahlovou (i když viděl všechny její filmy), nýbrž vyhledala ona jeho – berlínská tanečnice, herečka a filmová režisérka. Nesčetněkrát opakovala, že se nikdy o politiku nezajímala, ale když dotočila svůj režijní debut

Das blaue Licht (Modré světlo, 1931), četla ve vlaku z Mnichova do Berlína Hitlerův *Mein Kampf* a jeho představa německé budoucnosti ji uchvátila. Šla do berlínského Paláce sportu, aby ho slyšela mluvit. Premiéra *Modrého světla* se konala 24. března 1932 v paláci Ufa v Berlíně. Leni Riefenstahlová hovořila o triumfu, ale uvědomovala si, že liberální tisk (nebo jak už záhy měla říkat „židovští kritici“) se vyjadřoval kriticky. Rudolf Arnheim vzpomínal, že po jednom rozhlasovém interview tvrdila, že to byli právě oni, kdo stál v cestě jejímu úspěchu, ale s Hitlerem že se to brzy změní. V květnu 1932 napsala Hitlerovi dopis do stranické centrály Braunes Haus v Mnichově a již za dva dny byla pozvána na osobní schůzku. „Nezvykle skromný“ Hitler, jak později napsala, s ní zapředel hovor o filmu a zvláště chválil *Modré světlo* (postava Vídeňana Viga mu asi připomínala jeho vlastní minulost). Nečekaně dodal: „Až se jednou dostaneme k moci, musíte natáčet

mé filmy.“ Hovořili o „věcech, které ho zvláště zajímaly“, ale rovněž, už vášnivěji, o „jeho poslání spasit Německo“. Po večeri šli na procházku. Hitler „mě pomalu objal“, vzpomínala Leni, „a přivinul si mě k sobě“. Leni to vylekalo, napsala později, „takový obrat v jejich vztahu si nepřála“, ale Hitler „ji hned pustil“ a řekl se zdviženými dlaněmi: „Nemohu milovat žádnou ženu, dokud jsem nevykonal své dílo.“ Zní to dramaticky, ale ne překvapivě. Hitler od začátku nedůvěřoval své tělesnosti a sexualitě a slova o své povinnosti, Německu a lásce k ženě mohl klidně použít i v jiné době, dokonce i v prvních dnech vztahu s Evou Braunovou. Leni zůstala jednou z „žen, kterými se chlubil“, které si držel od těla, aniž by pohrdl jejich blízkostí.

Leni se začala pohybovat v nejvyšších patrech nacistické společnosti. S Goebbelsem a Hitlerem mluvila o filmovém projektu, který by měl Hitlera proslavit, poté se vrátila natáčet do Švýcarska.

Leni Riefenstahlová se svým kameramanem.

Zpráva, že se Hitler stal říšským kancléřem a Berlínem se valí průvody s pochodněmi, ji zastihla v Davosu v hotelové sauně, kde relaxovala s muži z filmového štábu. Po návratu ji Hitler pověřil natočením filmu o nejbližším říšském sjezdu NSDAP. Spolupracovala s Albertem Speerem, jenž gigantickými prapory, obří orlicí a Hitlerovou tribunou vysoko nad lidovými masami vytvořil téměř divadelní prostor. Na slavnostní premiéře filmu *Der Sieg des Glaubens* (*Vítězství víry*, 1933) seděla ve vřelcové lóži. Film se však v kinech dlouho neohrál. Ukazoval totiž Adolfa Hitlera ve společnosti velitele SA Ernsta Röhma, který byl v létě 1934 během Noci dlouhých nožů na Hitlerův příkaz zavražděn. Distribuce snímku byla ukončena a poté na půl století zmizel.

Kdo měl točit film o příštím stranickém sjezdu, nebylo těžké uhodnout: dokument společnosti Ufa z 19. srpna 1934 cituje Hitlerovo rozhodnutí svěřit uměleckou a technickou realizaci filmu Leni Riefenstahlové. Její vlastní firma se ujala produkce (Leni a její bratr Heinz), ale Ufa se měla postarat o distribuci a vyplatila jí dokonce zálohu 300 000 říšských marek, což několikanásobně převyšovalo výši celkových výrobních nákladů na *Vítězství víry*. V srpnu byla s týmem 170 mužů v Norimberku, Speer opět organizoval scénický prostor. Výtah umístěný na ohromném vlajkovém stožáru Leni umožnil záběry kamery pohybující se nahoru a dolů. Střídání pozic kamery, kameramani na kolečkových bruslích, Hitler zabíraný zásadně z podhledu a nad masami dokládají, že kinematografický talent Leni dávno překonal její skromné nadání coby tanečnice a herečky. Poté, co Hitler závěrečnou redakci filmu nazvaného *Triumph des Willens* (*Triumf vůle*) bez připomínek schválil, se konala 28. března 1935 slavnostní premiéra v berlínském Paláci Ufa u Zoo.

Není divu, že se Hitler i Goebbels shodli v otázce, zda má být Leni Riefenstahlová také producentkou plánovaného filmu o olympijských hrách v Berlíně (1936). Méně jisté však bylo, zda se olympiáda vůbec bude v Berlíně konat. Zvláště v Americe se zvedla vlna odporu proti německému

pořadatelství poté, co německý olympijský výbor zbavil úřadu svého prezidenta Theodora Lewalda, protože jeho babička byla Židovka. Avšak olympijské výbory byly připraveny ke kompromisu – ačkoliv se Lewald na svůj post nevrátil, byl prohlášen za „čestného árijce“ a dostal poradní roli při přípravě olympijských her. Carl Diem, generální tajemník organizačního olympijského výboru, se Leni Riefenstahlové roku 1934 dotázal, zda je ochotna ujmout se produkce filmu. Jeho nápad ukázat, jak se olympijská pochodeň nese od řeckého oltáře až do Berlína, ji nadchl. Diem ovšem nebyl kompetentní Leni Riefenstahlové takovou nabídku učinit. Toho se promptně ujal ministr propagandy Goebbels, jenž ji s Hitlerovým souhlasem poukázal 1,5 milionu říšských marek v hotovosti.

Leni byla na zahájení olympijských her 1. srpna 1936 perfektně připravená. Pětačtyřicet kameramanů mělo za úkol zachytit 136 olympijských událostí – buď jako „Slavnost národů“ (první díl) nebo „Slavnost krásy“ (druhý díl). Na záběrech štafety z Řecka do Berlína chtěla vyzdvihnout olympijskou myšlenku, při skocích o tyči a elegantních skocích z věže zachytit krásu pohybu ve všech fázích. Byla ve svém živlu, obletovala mužská těla v neustále nových úhlech záběru kamery, jejím pohybu a za použití různých filtrů. A když výdaje začaly stoupat, se slzami v očích zapřísahala Hitlera, aby její projekt převedl do kompetence svého zástupce Rudolfa Hesse. Goebbels jí totiž zablokoval další vyplacení již převedených peněz, protože do účetnictví nechala zanést i mimořádné náklady na svého nového milence, atleta Glenna Morrise z USA. Ve svém deníku ji Goebbels opakovaně nazýval „hysterkou“. Hitler musel intervenovat a zaplatil dalšího půl milionu.

Tím její problémy nekončily. Od roku 1934 pracovala s dlouhými přetržkami na filmové podobě opery *Tiefland* (*Nížina*), v letech 1940 až 1944 i ve Španělsku a v Dolomitech, a náklady narůstaly. Sám Hitler jí prostřednictvím ministerstva financí poskytl potřebných 8,5 milionu říšských marek

(žádný jiný černobílý film tolik nestál). Režisérka přesvědčila úřady, aby jí na natáčení dali k dispozici skupinu Romů a Sintů z lágru Maxglan u Salzburgu, protože místní statisté podle ní nevypadali dost španělsky. Právě začínala film stříhat, když se spojenci dostali do Kitzbühlu. Premiéry se dočkal až v roce 1954 ve Stuttgartu.

♦♦♦

Není snadné dát odpověď na otázku, zda Hitlerovy kritické poznámky na adresu promítaného filmu či ukončení jeho projekce znamenaly, že německý divák film neuvidí, protože Hitlerovy preference a Goebbelsova spleť filmová byrokracie nebyly vždy dostatečně provázány. Někdy se stávalo, že se hrály filmy, jež Hitler kritizoval, a naopak za obět cenzury padly ty, při kterých se výborně bavil. Hitler poručil přerušit projekci filmu Wolfa Liebeneinera *Du und ich* (1938), i když není jasné, zda ho rozhořčil děj (malý punčochář se stane kapitalistou), nebo to, že představitel hlavní úlohy Joachim Gottschalk se odmítal rozvést se svou židovskou manželkou. Označil komedii *Nanu, Sie kennen Korff noch nicht?* (*Vy ještě neznáte Korffa?*, 1938) za nejmizernější Rühmannův film a měl vážné námitky proti filmu

H. H. Zerletta *Zwei Fraue* (1938), v němž matka a dcera soupeří o slávu na jevišti i o stejného muže, ale stejně se promítaly. Komedii z budapeštské kanceláře *Frau am Steuer* (1939), v níž hráli skvělí Willy Fritsch a Lilian Harveyová, označil za odpornou, asi proto, že manželka šéfovala svému muži, a zkritizoval film Hanse Steinhoffa *Tanz auf dem Vulkan* (1938), kde hrál Hitlerovi nesympatický Gustaf Gründgens herce Debureaua, který svrhne krále, avšak nevedlo to k jejich stažení.

V případě amerických filmů, především westernů a grotesek s Laurelem a Hardym, které Hitler miloval stejně jako Mussolini, je jakákoli věcná analýza obtížnější, protože Hitlerovi pobočníci, kteří Goebbelsovi posílali písemná hlášení, zda se film Hitlerovi líbil nebo ne, americká slovíčka špatně hláskovali (*Swiss Miss* s Laurelem a Hardym stále ještě v literatuře straší jako „*Smith With*“) nebo používali ad hoc vytvořené překlady titulů, které identifikaci filmu ztěžují. Mezi stovkami filmů, které Hitler viděl, jsou na prvním místě komedie a muzikály.

Ještě v mnichovském období se rád bavil filmy s bavorským komikem Weißem Ferdlem a později s Heinzem Rühmannem. Snad z nostalgie po svých vídeňských letech rád sledoval filmy s Hansem Moserem. Felix Bressart uměl pobavit, ale Hitler mu neodpustil jeho židovský původ, na druhé straně však toleroval Moserovo manželství s Židovkou. Hitler obdivoval (stejně jako Goebbels) Eleanor Powellovou v *Broadway Melody of 1938* a k dalším oblíbeným filmovým muzikálům patřily *Hallo Janine!* (*Tanečnice Janina*, 1938) a *Eine Nacht im Mai* (*Bylo to v noci májové...*, 1938) s Marikou Röckovou a z filmů se Zarah Leanderovou především *Heimat* (*Domov*, 1938). Měl rád komedii *Die Finanzen des Großherzogs* (*Finance pana velkovévody*, 1934) s Viktorem de Kowou a Heinzem Rühmannem v hlavních rolích, prý ji viděl dvacetkrát, ale to neznamená, že by jejího režiséra Gustafa Gründgense obdivoval i kvůli jiným jeho filmům (spíš naopak). K dalším Hitlerovým oblíbeným komediím patřil

Laurel a Hardy v komedii *Swiss Miss*.

Ball im Metropol (Přístav štěstí, 1937) s Heinrichem Georgem a velice oceňoval i Walta Disneyho. Goebbels svému veleváženému vůdci věnoval v roce 1941 osmnáct filmů s Mickey Mousem.

Pevné místo v kolekci filmů promítaných na Berghofu měl film Gustava Uciekeho *Flüchtlinge (Uprchlíci, 1933)* a film Petera Hagena *Friesennot (Frísové v ohrožení, 1935)*, oba o útrapách povolžských Němců, nebo film Karla Rittera *Patrioten (Vlastenci, 1937)* o německém pilotovi, který se v první světové válce zřítíl nad francouzským územím. Hitler, Eva Braunová i Goebbels svorně zbožňovali Gretu Garbo, dojímala je především *Kameliendame (Dáma s kaméliemi, 1936)*. Henny Portenová a Pola Negri, hvězdy němého filmu, si mohly být Hitlerovými sympatiemi jisté. S jeho uznáním mohli rovněž počítat Emil Jannings, Heinrich George, Hans Albers i Luis Trenker (dokud nekonvertoval ke katolické víře).

Volker Koop uvádí, že Hitler cítil nechuť k filmům o koních, carech, cikánech, neněmeckých minoritách a s mystickými náměty. Na jednotlivých soudech však dokládá, že jako kritik filmů se Hitler nad tyto předsudky dokázal povznést. Hitlerovy komentáře k dovezeným filmům prozradí o jeho přáních a myšlenkách často více než kritiky německých filmů. V červenci 1934 ho Goebbels pozval, aby se s ním podíval na americkou životopisnou novinku *Viva Villa!*. Ministr si do svého deníku poznamenal: „Dobře uděláno. Mexické revoluční boje. ... U nás nevhodné k uvedení. Je to příliš nebezpečné.“ Goebbels se řídil příkladem Mussoliniho, který jednou zakázal film o obyčejné daňové revoltě občanů. Hitlera film zaujal daleko více. V Hollywoodu se brzy rozšířilo, že ho film upoutal, psychoanalytik Fritz Redlich film dokonce zmiňuje ve své psychoanalytické studii o Hitlerovi. Jeho zalíbení ve filmu *Viva Villa!* vysvětluje tím, že postava Pancha Villy představuje novodobou inkarnaci lidového tribuna Rienziho, jak ho pojal Wagner ve své rané opeře *Rienzi*, která v sedmnáctiletém Hitlerovi zanechala hluboký a trvalý dojem. Pancho Villa triumfuje

v Mexiko City, stane se však obětí nepřátelského atentátu. V této souvislosti je třeba citovat Hitlerova přítele z mládí Augusta Kubizeka, jenž popisuje, jak byli společně poprvé na této opeře a Hitler pak přítele uprostřed noci zavedl na kopec Freinberg nad Lincem, kde přesvědčivě hovořil o svém poslání: „Jeho oči plály vzrušením... Mluvil o úkolu, který mu jednou uloží jeho lid, aby ho vyvedl z rabství k svobodným výšinám.“ V roce 1936 požadovala Hitlerova kancelář po ministerstvu propagandy, aby vůdci obstaralo sovětský film *My iz Kronstadta (My z Kronštatu, 1936)*, poněvadž jeho zájem o (tak zvaná) lidová povstání ještě zřejmě nevypřchal. Není doloženo, co o slavném filmu Jefima Dzigana soudil. Je otázkou, zda si uvědomoval, že film oslavující statečnost „rudých“ námořníků, kteří v roce 1919 bránili přístav Kronštat před bělogvardějci (generál Judenič), posloužil i k tomu, aby pozdější události, kronštatské spontánní povstání nezávislé levice a anarchistů proti bolševikům (v březnu 1921), byly „s básnickou licencí“ podány zkresleně.

Když roku 1937 vyslal Neville Chamberlain do Německa Lorda Halifaxe, aby sondoval Hitlerovy názory na politickou situaci, byl slavný diplomat pozván na Berghof. Konverzace se záhy stočila na Indii, kde byl Halifax místokrálem a na základě svých zkušeností doporučoval ochotu ke kompromisu, což jeho protějšek popudilo. Hitler prohlásil, že Gándhí a stovky jeho stoupenců by se měli postřílet, aby byl v zemi nastolen klid a pořádek. Lord Halifax byl asi udiven, když se dozvěděl, že Hitler své vědomosti o indických poměrech načerpal z hollywoodského filmu *The Lives of a Bengal Lancer (Tři bengálští jezdcí, 1935)*, který podle vlastního vyjádření viděl třikrát. V prvních letech války se Hitler opakovaně přiznával, jaký respekt má k britským toryům, „panské vrstvě“, se kterou by se raději spojil proti Spojeným státům a Sovětskému svazu, než aby proti ní bojoval. Sympatizoval s nimi jako s nositeli ideje o světovládě a s představiteli elity, což se týkalo i jejich „šlachovitých žen“. Kdo si však jako britští toryové podrobí Indii, neměl by si

Scéna z filmu *Tři bengálští jezdci*.

pohrávat s myšlenkou na nové svobody: „Kdo prolil krev, má právo vládnout.“ Hitler ve zmíněném filmu oceňoval, že Bengálci akceptují konzervativní disciplínu a projevují ve službě v armádě odvahu, aniž by zpochybňovali koloniální princip. Jejich 41. jezdecká rota, tvořená britskými důstojníky a indickým mužstvem, brání severozápadní hranici Indie proti revoltujícím kmenům, které tajně organizuje jejich princ Mohammed Khan. Na průzkumné výpravě princ Khan zajme tři důstojníky, poručíka McGregora (Gary Cooper) a dva mladší poručíky Forsytha (Franchot Tone) a Donalda Stonea (Richard Cromwell). Všichni byli vystaveni mučení, aby vyradili, kudy pojede britský vojenský transport munice. Zatímco McGregor a Forsythe nátlaku nepodlehnou, Donald Stone, velitelův syn, Brity kvůli konfliktu s otcem zradí. Munice se dostane do rukou rebelů, ale tři důstojníci, už opět jednotní, se postaví na odpor. McGregor vyhodí muniční věž do povětří (a přitom zahyne), Forsyth kosí rebely kulometem a mladý Stone vše napraví, když probodne samotného Khana. Nebyla to ovšem jen Hitlerova úcta k toryům, nýbrž i dějová linie, kvůli níž byl film Hitlerovi zvlášť blízký. Konflikt

mezi otcem a synem (velitel a poručík Stone), britská disciplína a mladická citovost, která mu připomínala kapitolu z pruských dějin – krále Bedřicha Viléma a korunního prince Bedřicha – a zároveň Steinhoffův propagandistický film *Der alte und der junge König* (*Mládí Bedřicha Velikého*, 1935), v němž se pruské dějiny jeví jako předehra třetí říše. *Tři bengálští jezdci* posloužili jako výchovný film pro oddíly Hitlerjugend.

♦♦

Hitler často a rád kvůli filmům osobně intervenoval na Goebbelsově ministerstvu. Jako bývalému Mnichovanovi mu osobně záleželo na prosperitě bavorských filmových ateliérů (Geiseltasteig). Rozesílal blahopřejné telegramy předním režisérům, jako například Karlu Ritterovi, i když jeho filmy, jak se domníval Alfred Rosenberg, považoval spíš za patriotické než stranické režimu. Uděloval vysoké dotace prominentním hercům a režisérům, jako byli Emil Jannings, Veit Harlan, Heinz Rühmann, Wolf Liebeneiner a další. Premiéry politických filmů jako třeba *Ohm Krüger* (*Strýček Krüger*) často poctil svojí přítomností a za války posílal drobné pozornosti oblíbeným filmovým hvězdám. Leni Riefenstahlová byla jediná filmová producentka, jejíž práci Hitler sledoval systematicky a byl ochoten ji finančně podporovat. Hitler úkoly filmového průmyslu nedelegoval dál, nýbrž jako filmový konzument ovlivňoval osobní život i úřední aktivity ministra propagandy Goebbelse, který byl sice často jiného názoru, ale kvůli respektu k vůdci se nikdy neodvážil jej otevřeně prosazovat. ■

Zkrácená ukázka z knihy Petera Demetze *Diktátoři v kině*.

/ Přeložil Zdeněk Mareček. /

Jaroslav Róna a záhadné břemeno bytí

František Mikš

Jaroslav Róna (1957) je umělec na české výtvarné scéně poměrně dobře známý, ne vždy však současnými kritiky a kurátory plně doceňovaný. Nesleduje slepě módní nálady a trendy, vůči řadě projevů moderního či současného umění je kritický. Navíc se věnuje klasickému sochařství a malbě, a to se dnes zkrátka mezi tzv. „TOP umělci“ nenosí. Jak sám tvrdí, více ho oslovuje umění minulosti než současnosti – což ovšem neznamená, že jeho tvorba nehovoří k našemu světu naléhavěji než většina bezzubých modernistických experimentů. Následující text vznikl jako prolog k obsáhlému rozhovoru (s. 104), který jsme spolu vedli korespondenčně, některé drobnosti jsme pak dolaďovali při osobním setkání v umělcových ateliérech (má tři).

Jaroslav Róna dokáže zaujmout, doslova strhnout, pokud jste s ním naladěni na podobnou vlnovou délku. A to i navzdory tomu, že jeho díla nejsou většinou příliš optimistická. Je hodně sečtělý, z jeho verbálního projevu, z „řeči těla“ a zápalu je cítit, že svou tvorbou žije a stojí si za svým viděním světa. Než jsem začal psát tento text, znovu jsem si pustil víc jak hodinový dokument *Odva'ha*, zaznamenávající v čase tvorbu jeho velké jezdecké sochy markraběte Jošta, jež stojí na brněnském Moravském náměstí. Je to strhující podívaná, jeden z nejzajímavějších filmů o procesu umělecké tvorby, jaké jsem viděl. Mapuje vznik sochy od prvotních zdrojů inspirace až po její instalaci, skvěle je zde ukázán náročný proces její technické realizace. Takový dokument by se měl pouštět dětem a studentům ve školách, nejen umělecky zaměřených, alespoň tady v Brně, napadalo mě. Po jeho zhlédnutí vidí člověk tu sochu jinak, přinejmenším si uvědomí její nesamozřejmost, obrovské úsilí, jež za jejím vznikem stálo. A my Brňané máme vlastně takové malé privilegium, neboť jezdecká socha *Odva'ha* patří mezi umělcova optimistická, pozitivní díla. Z většiny ostatních na člověka často dýchá jakási neodbytná existenciální úzkost.

◆◆

†Odva'ha (Jošt Lucemburský), 2015, bronz.

→Model pomníku Franze Kafky, 2000.

↗Pomník Franze Kafky, bronz, 2003.

→→Kaluž, 2000, olej na plátně, 55 × 65 cm.

Brněnský Jošt je poslední z trojice významných Rónových soch v největších městech bývalého Československa – dalšími jsou *Pomník Franze Kafky* v Praze na Starém Městě (2003) a *Mytická loď* v Bratislavě na nábreží Dunaje (2010). Především pražský monument je podle mě skvělým klíčem k umělcovu dílu i vidění světa. Mladý Kafka v klobouku a s napřaženým ukazováčkem sedí na rameni většího muže bez hlavy a rukou, nechá se jím nést, možná ho i řídí. Socha může při povrchním pohledu působit jako podivná postmoderní hříčka, ale je to dílo hluboké a obtížené významy. Než sochař přišel na to, jak památník koncepčně pojmut, prostudoval hromadu literatury, od Kafkových románů, povídek a novel po korespondenci a deníky. Ve vítězném projektu pro veřejnou soutěž na sochu o tom píše: „V Kafkově tvorbě, názorech i názorech jeho známých a přátel

na něho jsem začal tušit cosi podstatného. Jedná se o jakési zástupné JÁ, které si Kafka přál, aby tu a tam (možná stále) žilo za něho. Aby tíhu skutečného života nesl zástupný Kafka, a on, Kafka skutečný, bude pouze pozorovatelem a komentátorem.“

Vnímavého člověka nejspíš napadne otázka: Jakou tíhu života by toto Kafkovo zástupné JÁ mělo vlastně nést? Spisovatel byl po většinu dospělého života úředníkem v pojišťovně, a toto zaměstnání bytostně nenáviděl, neboť ho odvádělo od psaní, které jediné dávalo jeho existenci smysl. Možná si přál, aby z něj toto zástupné JÁ sejmulo nenáviděnou rutinní úředničinu, každodenní byrokracii, jejíž absurditu tak geniálně demaskoval ve svém díle. Prázdné zástupné JÁ v šedivém úřednickém obleku, které o ničem nepřemýšlí, nic necítí, pouze za člověka mechanicky vykonává rutinní a často nesmyslnou kancelářskou práci. Kdo z nás by takové zástupné JÁ nechtěl, zvláště dnes, kdy byrokracie a úřední absurdita dostoupila skutečně kafkovských rozměrů.

Ale je tu i jiný výklad, pro Rónovo vidění světa příznačnější. Z Kafkova díla a zvláště z jeho *Deníků* je zřejmé, že si přál, aby z něj toto zástupné JÁ sejmulo celkovou tíhu bytí jako takového. V tom smyslu, jak o ní později psal například filosof Martin Heidegger. Člověk je „vržený“ do světa bez vlastního přičinění na určitém, nezměnitelném

a na jeho vůli nezávislejícím místě a odsouzený k pobytu zde. Přestože si tento pobyt nevybral, musí jej snášet, a to navíc s vědomím vlastní konečnosti (plátno Kaluž, 2000). Je na něj naloženo „břemeno bytí“, a toto břemeno nemůže odložit, jako například nosič vody, aby si odpočinul, ledaže by s ním odložil i život (spáchal sebevraždu). Ačkoli jsou možné i jiné výklady (některé nabízí v následujícím rozhovoru sám sochař), zdá se mi, že socha Kafky je především o tíze bytí a marné snaze člověka jí

uniknout. Ten druhý člověk, ono Kafkovo zástupné JÁ, které by z něj mělo tíhu existence sejmout, v tom obleku totiž ve skutečnosti není, oblek je prázdný, vše je jen fikce, přání, sen.

Třetí z klíčových Rónových velkých soch nese název *Mytická loď* a stojí v Bratislavě na nábřeží. Je především poctou Dunaji, o němž tak krásně a zaujatě píše například Claudio Magris ve svém stejnojmenném cestopisném románu. V lodi jsou tři bytosti a její symbolika není na rozdíl od Kafkova pomníku složitá. Na přídi je pes, ochránce člověka, který střeží cestu, dopředu vycítí nebezpečí a upozorní na ně. Vprostřed sedí těhotná žena, jež symbolizuje vznik nového života a naději do budoucna, na zádi pak stojí silný muž, který loď řídí a dohlíží na bezpečnost posádky. Celá scéna vlastně působí idylicky – až na to, že hlava psa na přídi připomíná Anubise, staroegyptského boha zemřelých, pohřebišť a patrona mumifikace. Jak jsem již zmínil, Rónova podobenství jsou málokdy optimistická a většinou jsou i nejednoznačná.

^Mytická loď, 2010, bronz, železo, beton, Bratislava.

^Kameny zákona, 1999, olej na plátně, 55 × 70 cm.

✓Srdce temnoty, 2012, olej na plátně, 170 × 200 cm.

^Spalovna žab, 2000, olej na plátně, 70 × 55 cm.

Tíha lidského bytí, jeho nahodilost, absurdita či konečnost jsou klíčovými motivy Rónovy tvorby. Námět ztraceného člověka ve člunu či osamělé lodi směřující k neodvratnosti najdeme na řadě jeho pláten – *Plavec* (1998), *Stále vpřed* (1999), *Jeskyně démonů* (2001). Člověk pluje řekou času protékající záhadným světem, který může být i hodně absurdní a krutý, někdy zcela nečekaně, z ničeho nic. K jednomu ze svých nejznámějších pláten, *Kamenům zákona* z roku 1999, malíř připojil motto, jak jinak opět od Kafky: „Co znamenají včerejší zjištění dnes? Znamenají totéž co včera, jsou pravdivá, až na to, že v korytech mezi velikými kameny zákona pomalu zasychá krev.“ Na jiném z obrazů odkazuje ke slavné novele Josepha Conrada *Srdce temnoty*, mistrovskému dílu o děsivé cestě do nitra temných sil, které se zmocňují člověka, pokud jim dá průchod.

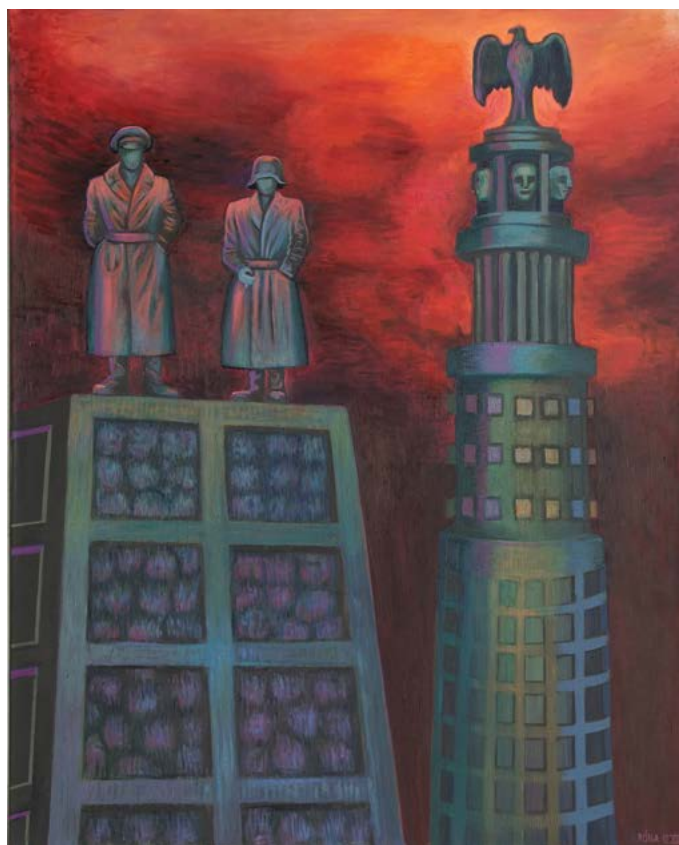
Z mnoha Rónových obrazů na nás sálá atmosféra permanentního ohrožení člověka a jeho lidství, hemží se to zde padlými anděly a zrůdami (*Padlí andělé v bažině*, 2000), nejrůznějšími předpotopními či futuristickými monstry v pozadí dystopických městských krajin, válečnými stroji a letadly. Hrůzy předminulé, minulé a nejspíš i ty budoucí. Svými obrazy často odkazuje na násilnost a zvěrstva dvacátého století, nacistická i komunistická, nikoli však přímo, ale prostřednictvím složitých a temných podobenství. Lidé jsou již přesyceni množstvím realistických obrazových a filmových dokumentů, stávají se vůči nim do jisté míry imunní. Malíř proto hledá nový, neotřelý úhel pohledu. Například likvidaci těl zavražděných Židů v nacistických vyhlazovacích táborech připomíná plátnem *Spalovna žab* (2000), kde na pohyblivém

pásu vjíždí do pece nekonečná řada mrtvých žabích těl. Studené žáby namísto lidských bytostí? Vždyť je to vlastně jedno, nacisté v tom nedělali žádný rozdíl!

Nebo rozměrné plátno *Velká spalovna* (Berlín) z roku 2008. Bylo mi hned jasné, že rovněž připomíná nacistické vyhlazovací tábory, ale co mi malíř před obrazem řekl, mě překvapilo. Podnět k jeho namalování přišel v Berlíně, kde navštívil známý a působivý Památník holocaustu, navržený americkým strukturalistickým

architektem Peterem Eisenmanem, sestávající z 2 711 šedivých betonových kvádrů na ploše třinácti set metrů čtverečních. Pro Rónu však byly zločiny nacismu natolik děsivé a nelidské, že toto jako memento nestačí. V jeho vizi by v samém centru Berlína měla na místě současného památníku stát obří spalovna, z jejíchž mohutných komínů by se nepřetržitě valil štiplavý dým jako z komínů pecí nacistických vyhlazovacích táborů. Pokud znáte tuto malířovu představu, už nikdy nebudete to plátno vidět jinak.

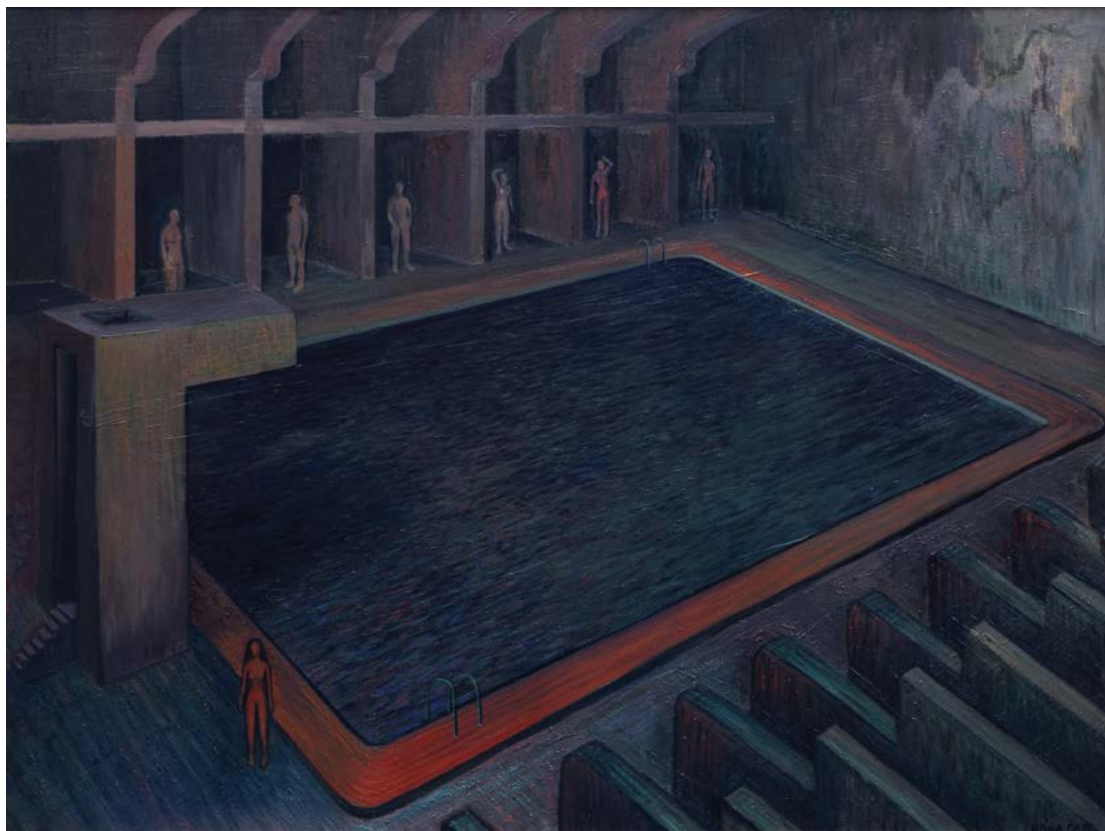

U velkého obrazu *Bazén* (2008) s nahými postavami ve sprchách si nejsme jisti, zda jde o pouhý interiér plaveckého bazénu, navrženého nějakým potrhým brutalistickým architektem se zálibou v dystopické estetice, nebo spíše připomínku nechvalně známých lágrových sprch, v nichž nacisté vyvražďovali Židy. Skutečně se zdá, jako by do těch strohých nelidských prostor měl každou chvíli začít proudit smrtící plyn Cyklon B. Jednoznačnější je obraz *Strážci hygieny* (2012), odkazující na zrůdnost tzv. negativní eugeniky, uváděné ve Třetí říši do praxe s typickou německou důsledností. Róna se jako jeden ze tří výtvarníků podílel na experimentálním filmovém dokumentu režiséra Pavla Štingla *Eugéniové* (2013), spojujícím archivní záběry a filmové materiály z nacistické produkce s fázovou, kreslenou i digitální animací. Odtud námět dvou nacistů stojících na podivné mohyle z kamenů a lebek, za níž se tyčí věž budovy muzea zaniklých, nebo přesněji vyhubených ras.

←Velká spalovna (Berlín),
2008, olej na plátně,
160 × 200 cm.

†Strážci hygieny,
2012, olej na plátně,
150 × 120 cm.

→Bazén, 2008, olej na
plátně, 150 × 200 cm.

†Rudé město, 2014, olej na plátně, 140 × 160 cm.

♣Bolševismus podle Churchilla, 2019, olej na plátně, 160 × 120.

Pokud jde o komunismus, rudé dvojče nacismu, stejně nelidsky kruté, ale méně úředně systematické, věnuje se mu malíř s podobným zaujetím. Příkladem může být plátno *Rudé město* (2014), připomínající antický labyrint s gigantickým krvelačným Mínotaurem stojícím nad davy vystrašených lidí vyhnaných do ulic ze svých privátních životů. Nebo nedávný obraz *Bolševismus podle Churchilla* (2019), barvitě ztvárnění státníkova výroku z roku 1925 o ruských bolševicích: „Poskakují a dovádějí jako houfy divokých paviánů mezi troskami měst a mrtvolami svých obětí.“

♦♦♦

Temný tón své malby vysvětluje Róna především silným traumatem, které zdědil po svých předcích – židovská větev jeho rodiny z otcovy strany byla za Tisova Slovenského státu pronásledována a její velká část vyvražděna. Sám k tomu říká:

„Velmi často myslím na to, jak byli znenadání mí vlastní blízcí příbuzní během druhé světové války označeni za lidi druhé kategorie a odsouzeni k smrti. Jedině díky instinktu a neuvěřitelné odvaze se moji prarodiče a otec zachránili a mohl jsem se narodit já. A ti, kteří rozhodovali o jejich životě, byli jejich obyčejní spoluobčané, se kterými se setkávali na ulici, na trhu, ve škole, kdekoli. A tak i já se dívám s podezřením a obavami do tváře svým spoluobčanům a ptám se – kdy vy rozhodnete o naší budoucnosti?“

Umělce jako by k tvorbě poháněla ona banalita zla, vycházející z lidské malosti a strachu, z poslušného úřednickování, slepého poslouchání nesmyslných rozkazů a nedostatku empatie, kterou tak geniálně popsala Hannah Arendtová v knize *Eichmann v Jeruzalémě*. Ohrožení našich životů či naší lidskosti přitom může přijít odkudkoli, i odkud

to vůbec nečekáme. Lidské zrůdy, které to mívají na svědomí, většinou podle tváře nepoznáme. Takto malíř například komentuje své zkoumání tváří největších masových zločinců, které podnikl při ilustrování známého Orwellova románu *1984*, jehož nové vydání sám inicioval:

„Vybíral jsem pro svoji ilustraci v románu *1984* od George Orwella šestnáct největších zrůd z novodobých dějin lidstva a kreslil jsem pečlivě jejich tváře. Většinou byste z nich neodhalili nic zvláštního. Neškodní úředníci, někdy elegantní důstojníci, rozšafný strýček Joe – Stalin, široká důvěryhodná tvář Mao Ce-Tunga, plamenný vousatý skrček Lenin, usměvavý Pol Pot, i ten šílený Hitler dokázal vyladit milou tvář, když plácal po tváři chlapce z Hitlerjugend. A Eichmann, jeden z hlavních organizátorů holocaustu, vypadal jako poměrně neškodný úředník z jakéhokoli státního úřadu. Takže další takoví mohou chodit předem neodhalitelní kdekoli mezi námi.“

Někdo může namítnout, že umělec přehání a zbytečně věci vyhrocuje, že už toho bylo dost, že něco podobného není v dnešní době možné, přinejmenším tady, na demokratickém Západě. Ale jsme si tím tak jisti? A i kdyby už dnes něco takového možné nebylo, onen podvědomý strach stejně nezmizí. K oné tíze bytí, o níž jsme mluvili v souvislosti se sochou Franze Kafky, patří neoddelitelně i soukromí „démoni“, které si člověk nese v sobě, zvláště je-li zatížen nějakou traumatickou minulostí. Tito démoni v nás většinou mlčí, zejména v návalu starostí či tvůrčí práce jsme na ně schopni zapomenout – a člověk pak může působit vyrovnaně, dokonce spokojeně. Ale jsou tu pořád s námi, zejména v noci, kdy spíme či bychom měli spát. V jednom rozhovoru jsem malíře slyšel mluvit o tom, že lidi nelze posuzovat podle jejich běžného vzezření a chování. Pro každého člověka je vlastní život překvapením a vyrovnává se s ním v ústraní. Součástí lidského života je také noc a spánek, a tam se mohou dít věci, které nemůže nikdo jiný pozorovat (*Noční úzkost*, 2014).

✓ Noční úzkost, 2014, olej na plátně, 100 × 80 cm.

↓ Dětský pokoj, 2020, olej na plátně, 95 × 115 cm.

Temné sny a „noční démoni“ jsou dalším zdrojem Rónovy tvorby. Jak říká, některá témata k němu přicházejí ve snu, poznamenává si je a později rozpracovává. Myslím, že například k obrazu *Dětský pokoj*, dokončenému v letošním roce, malíře inspirovaly občasné noční můry jeho tříleté dcery, nejspíš takové, jaké má tu a tam každé dítě. Nebo i vzpomínka na vlastní dětství – kdo z nás něco takového kdysi neprožil? Z reprodukce obrazu v časopise můžete nabýt dojmu, že jde o něco na způsob ilustrace k strašidelné dětské knížce, ale když stojíte před velkým plátnem, máte zcela jiné pocity. Malba jako by se neznatelně chvěla, jemně vibrovala – a celá scéna s velkou postavou démona schouleného v rohu působí dost děsivě.

Některé náměty pro své obrazy Róna čerpá ze svých cest, zejména do exotických zemí. Pozoruje, srovnává, zaznamenává. Tato plátna lze číst i jako barvitě záznamy nejrůznějších podob „vrženosti“

do bytí, někdy tolik odlišných od toho, co známe. Jeden příklad za všechny, obraz *Vzpomínka na Indii* (2001), z nějž cítíme hrůzu z přelidnění, z bezvýznamnosti člověka, z všeprostupující pasivity: „Podél cest v prachu seděli v typickém posezu na bobku lidé. Někteří se na nás usmívali, ale většinou byli bez výrazu. Měl jsem dojem, že jich jsou statisíce, miliony, a jsou jimi posety pláně až k modrým horám na obzoru Indie,“ poznamenal si malíř k přípravné kresbě obrazu. Na jiném plátně (*Odyssea*, 2002) vidíme opět loď plující zrudlou řekou, z obou stran lemovanou úmorně stereotypními betonovými bloky domů táhnoucími se až za horizont – zcela jiná „vrženost“ člověka do bytí, ale v něčem vlastně stejně hrůzná.

Rónovy obrazy svádějí k pokusům o nejrůznější interpretace, umírněné i divoké – ostatně sám se označuje za jakéhosi post-symbolistu. Občas nevím, zda některá jeho díla neinterpretuji jinak, než je původně zamýšlel, ale je to vlastně jedno – a možná i dobře. Na rozdíl od soch ve veřejném prostoru, které by podle něj měly působit spíše

^Vzpomínka na Indii, 2001, olej na plátně, 150 × 130 cm.

↓Odyssea, 2002, olej na plátně, 160 × 170 cm.

↗Louis na procházce, 2014, olej na plátně, 140 × 160 cm.

jednoznačně, u pláten rozmanitost výkladů vítá. Podobně jako například Balthus tvrdí, že kdyby některé své vize, pocity a nálady uměl popsat slovy, pak by své obrazy nemusel vůbec malovat. A navíc – obraz tu byl přece první:

„Sama mnoho tisíciletí trvající existence výtvarného umění dokládá, že člověk se potřebuje vyjádřit i jinou formou než slovní či psanou formulací svých myšlenek – odhlédnuto od toho, že výtvarný projev tomu mluvenému a psanému projevu předchází –, protože výtvarný projev vyjadřuje věci a pocity slovy těžko vyjádřitelné svojí vlastní řečí hmot, forem, barev a kompozičních vztahů.“

Některá malířova plátna jsou natolik komplikovaná a obtížně interpretovatelná, že k nim potřebujeme nějaký klíč – třeba jen v názvu. Ale ani to někdy nestačí. Dlouho jsem si například lámal hlavu tím,

co znamená obraz *Louis na procházce* (2014), na němž je zobrazen malý chlapec s rozšířenými očima před jakousi podivnou budovou s roboty a letadly v pozadí. Až mi malíř napověděl, že jde o známého modernistického architekta Louise Kahna (1901–1974), stojícího před jednou z jím navržených slavných budov – Salkovým institutem pro biologická studia v San Diegu v Kalifornii. „A proč je tam architekt namalovaný jako dítě?“ zeptal jsem se. „No protože se jako dítě dívá do své budoucnosti,“ dostalo se mi vysvětlení. A možná i někam za ni, napadá mě, když vezmu

v úvahu ty roboty a pochmurnost scény. A letouny nad institutem a člověk ležící pod schody? Prý dodávají obrazu na tajemnosti – nic víc. Jako celek však plátno dobře funguje, je působivé a nutí k zamyšlení. „Vždy musím mít v díle určitou nadsázku. Pokouším se zpodobňovat obecnou absurditu světa, než abych cílil na nějakou konkrétní odpověď,“ říká malíř.

Nebo jiný příklad, velké plátno *Ježíš káže dinosaurům* (2019). Róna už namaloval s tímto námětem dva obrazy, na třetí se chystá. Co ho na tomto motivu tak fascinuje? Na mou otázku, proč Ježíš káže právě těmto prehistorickým potvorám, jsem dostal překvapivou odpověď: „Protože Ježíš přišel se svým učením brzo, ve špatnou dobu a na špatné místo. Stejně jako lidem mohl kázat o miliony let dříve dinosaurům – a výsledek by byl podobný.“ Právě v takových obrazech se nejsilněji projevuje malířova skepse ohledně poučitelnosti a napravitelnosti lidstva, poznamenaného nejen dědičným hříchem, ale i nepředstavitelnou tupostí. Pod jednou z jeho kreseb (v knize *Sto kreseb odnikud*) jsem našel následující komentář:

známou Schopenhauerovu polemiku s tezí Gottfrieda Wilhelma von Leibnize o nejlepším z možných světů. Je náš svět ten nejlepší, jaký mohl Bůh stvořit? Leibniz tvrdí, že kdyby Bůh mohl stvořit lepší svět, tak by ho stvořil. Mezi všemi možnostmi stvoření světa byla uskutečněna ta nejlepší varianta, i když pochopitelně nemůže být dokonalá. Arthur Schopenhauer, nejtemnější z filosofů a mizantrop, staví proti Leibnizovu optimismu stejně radikální pesimismus – nežijeme v nejlepším, nýbrž v nejhorším ze všech myslitelných světů:

„Předpokládá se, že všichni lidé budou postupovat podle pravidla: dětství, mládí, zralost, přezrálost, lehké stáří, těžké stáří a smrt. Ale často je to dětství, nechápavost, nechápavost, nechápavost a smrt.“

Co k tomu dodat? Když se někdy rozhlednu kolem či si pustím televizi, vcelku dobře malířovu pesimismu rozumím – občas jako by svými díly ventiloval naše vnitřní pocity, i když nutně nemůžeme vždy vnímat svět tak ostře kriticky.

♦♦♦

Jaroslav Róna má nepochybně pravdu, když tvrdí, že umělci by měli umět vnímat i temný tón světa, jeho krutost či absurditu. Na svět se nejde stále dívat jenom z té příjemné strany, jakoby estetickým kukátkem – umění potřebuje obě polohy. Rakouský filosof Konrad Paul Liessmann ve své stati „Stereoskopické kukátko. K estetice pohledu“¹ připomíná

„A v tomto světě, místě týraných a vystrašených tvorů, kteří existují proto, že jeden druhého požívá, kde je každé dravé zvíře živoucím hrobem tisíců jiných a zachování života znamená řetězec mučednických smrtí a kde dokonce s poznáním roste schopnost cítit bolest, jež tedy v lidech dosahuje nejvyššího stupně, a to tím vyššího, čím je jedinec inteligentnější – tomuto světu má být přiřknut systém optimismu a má být demonstrován jako nejlepší mezi možnými. Absurdita je donebevolající. – Optimista mi říká, abych otevřel oči a podíval se na svět, jak je krásný v záři slunce, s horami, údolími, řekami, rostlinami, zvířaty atd. – Ale copak je svět kukátko? Vidět tyto věci je ovšem krásné, ale být jimi něco úplně jiného.“²

Ze Schopenhauerových slov mrazí, zadírají se člověku pod kůži, stejně jako některé Rónovy obrazy. Na filosofickou polemiku o „nejlepším z možných

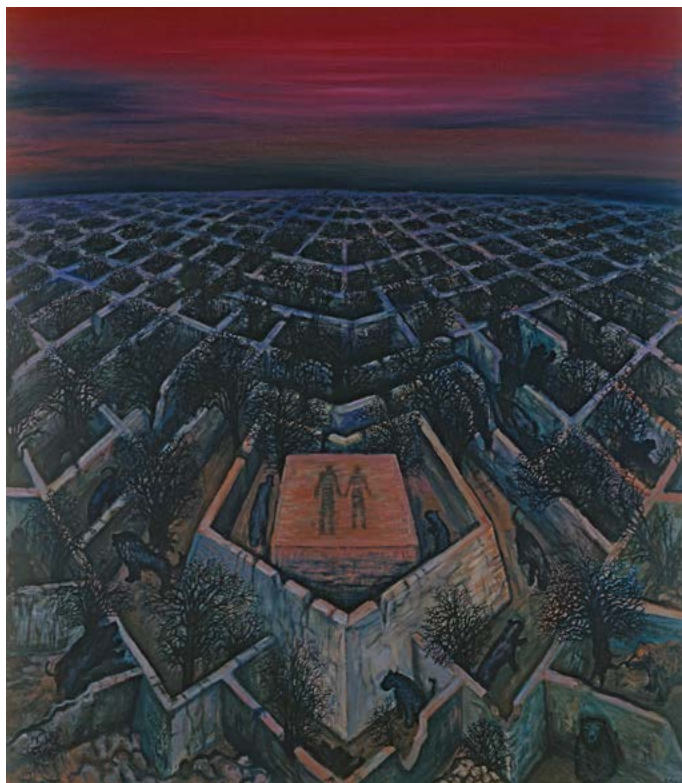
světů“ jako by malíř dával odpověď svým pojetím biblické rajske zahrady, kde Adam s Evou stojí uprostřed nekonečného labyrintu, v němž na ně číhají všemožná dravá zvířata (*Rajská zahrada*, 2005). Nebo i obrazem *Smečka* (1997), na němž dravé šelmy nemilosrdně trhají svou kořist – dravé zvíře jako „živoucí hrob tisíců jiných zvířat“. A co potom člověk? – napadne nás okamžitě.

Přiznám se, že nevím. Osobně v životě upřednostňuji spíše ono estetické kukátko, skrze nějž nám umění osvěžuje svět, usmíruje nás s ním – například obrazy Matisse, Bonnard, abych zmínil alespoň dva umělce, o nichž jsem v *Kontextech* nedávno psal. Oba tyto malíře velmi obdivuje i Jaroslav Róna – o Bonnardovi mi například řekl, že jeho plátina považuje za vrchol čisté malby. Ale sám není schopen se na takovou notu naladit. Když se ho ptali, proč se ve své malbě neobrací k přírodě či například k ženské kráse, oné věčné inspiraci umění, stroze odpověděl:

^ Ježíš káže dinosaurům, 2019, olej na plátně, 170 × 200 cm.

^ Smečka, 1997, olej na desce, 160 × 144.

↓ Rajská zahrada, 2005, olej na plátně, 160 × 140 cm.

„Pro mě je ale tahle problematika tak jemná, že pro ni nedokážu najít vhodné prostředky. A tak se zajímám o problematiku, řekněme, hrubší.“

Ano, v umění má nepochybně místo obojí, ono estetické kukátko i tato „hrubší problematika“, pokud je z umělcova díla cítit opravdovost a má nám co sdělit. A v tomto ohledu je Jaroslav Róna na české umělecké scéně mimořádným zjevem, zcela se vymykajícím současné záplavě samoúčelné ošklivosti a nudných provokací. ■

- 1 Liessmann, Konrad Paul: Stereoskopické kukátko. K estetice pohledu, in *Univerzum věcí. K estetice každodennosti* (2012). Academia, Praha, s. 31–37.
- 2 Schopenhauer svou tezi předkládá ve druhém svazku svého hlavního díla *Svět jako vůle a představa*. Cit. dle Liessmann, s. 33.

František Mikš (1966), šéfredaktor revue *Kontexty* a nakladatelství Books & Pipes.

Foto Pavel Štingl

S Jaroslavem Rónou o sochách, malbě, životě a současném umění

František Mikš

Jardo, redakce *Kontextů* sídlí v Brně, takže musím začít u tvé velké jezdecké sochy Jošta, která zde svého času vyvolala určité kontroverze. Zdá se, že si na ni Brňané již zvykli, a nejspíš si dnes bez ní Moravské náměstí už ani neumějí představit. Oživuje ho, dává mu jedinečný ráz, lidé si pod Joštem domlouvají schůzky, snad každý tu sochu zná. Od její instalace uběhlo pět let. Co pro tebe Jošt a Brno představují dnes?

Brno pro mě bývalo v době komunismu nezajímavé město, nepřátelsky naladěné k nám Pražákům, kam jsem jezdil pouze výjimečně. I když – pravda – měl jsem několik velmi dobrých přátel v Kamenné kolonii – zvané Kamenka. Dnes ho vnímám jako dynamické město s velkými ambicemi, vstřícné k vlastním obyvatelům i návštěvníkům, snažící se navrátit ke své výjimečné meziválečné kulturní tradici. Vznikla zde celá řada nových budov i soch, a když

zde v restauraci prozradím své autorství sochy Jošta, nemusím zbytek večera platit za pití. A mimochodem, mám zde daleko více přátel než dříve. Největší radost mi však udělalo to, že zmenšený model Jošta dnes brněnská radnice uděluje jako oficiální dar nejvýznamnějším návštěvníkům města, a jako první ho dostala slovenská prezidentka Čaputová.

Vítězství v soutěži na Jošta odstartovalo moje asi největší úsilí o realizaci nějakého uměleckého díla. Rok legislativních a logistických příprav zahrnujících moji životní pojistku, zdravotní testy (včetně fyzických zátěžových testů a testů na AIDS), těžké boje o konečné znění smlouvy, boje s brněnským úředním šimlem, boje s brněnskými památkáři atd. Následně dva roky práce na samotné soše, denně deset hodin bez víkendů a bez dovolené. Jediný člověk, který mi občas pomáhal s hliněným modelem, byla moje žena Lucie, která je architektka. Nemluvě o závěrečném dramatu při dokončování sochy, kdy jsme se kvůli nečekaným technickým problémům dostali do časového skluzu a nešlo už o dny, ale o hodiny, abychom stihli odhalení v poledne 28. října 2015. Měl zde promluvit tehdejší primátor Brna za hnutí ANO, jenž se na odhalení nakonec nedostavil, protože hovořil na sousedním náměstí na demonstraci proti islámu. Kdo chce pocítit atmosféru těchto událostí, tomu doporučuji časosběrný dokumentární film *Odvaha*, který o vzniku sochy natočil Pavel Štingl.

Podobně důležitý je mezi tvými plastikami pomník Franze Kafky v Praze na Starém Městě, instalovaný v roce 2003. Ta socha je zvláštní a objevila se celá řada výkladů, co vlastně představuje. Sám se o jeden pokouším v doprovodném textu k tomuto rozhovoru...

Ta socha je složité podobenství, které jen jeden výklad ani mít nemůže. Mohutný prázdný oblek nesoucí subtilní Kafkovu postavu odkazuje v první řadě k nevysvětlitelnosti a absurditě lidského bytí. K existenci myslící a citlivé bytosti, která se zuby

nehty snaží udržet naživu na planetě řízené složitým komplexem zřejmě nikdy nezmapovatelných zákonitostí, jež letí nepochopitelným, ledovým a mrtvým vesmírem. V další rovině je zde samozřejmě děsivá situace společensko-politická, ve které Kafka žil a která nezadržitelně směřovala ke druhé světové válce a (jím samotným předpovězenému) holocaustu. Je zde i rovina poněkud komická, již sám Kafka například použil v románu *Nezvěstný (Amerika)*, kdy je kandidující senátor při demonstraci na svou podporu nesen jako dítě na ramenou svého obřího bodyguarda. Ale také rovina osobní – Kafkův celoživotní, v pražském intelektuálním židovském prostředí té doby velmi často fatální otcovsko-synovský konflikt, pramenící jednak z rozdílné mentality a jednak z (Kafkou) vnitřně výrazně jinak vnímaného pojetí židovské tradice, religiozity a rodinných vztahů. Vnímání sebe sama jako oběti, které v Kafkových textech prosakuje všim, pramení podle mého více ze starozákonního modelu člověka nesoucího po vyhnání z rajske zahrady břímě bytí než z pouhé reflexe vlastní úřednicko-spisovatelské existence. Právě to tvořilo jeden ze zásadních prvků Kafkovy židovské mentality.

Třetí v linii tvých velkých a významných soch v největších městech bývalého Československa je *Mytická lod'* v Bratislavě, umístěná na nábreží Dunaje. Byl její zrod podobně bolestný jako u Jošta?

Tato socha vznikla na základě mých vyjednávání s majiteli finanční společnosti J&T, kteří ode mě chtěli nejprve sochu do jejich sídla v Praze (kde na ni nebylo místo), ale pak jsem se dozvěděl, že koupili a představují bratislavské dunajské nábreží. Ve spolupráci s jejich PR ředitelem Petrem Málkem jsme prosadili můj návrh *Mytické lodi*, který vznikl jedním tahem štětcem a tuší jako silueta. Když tuto kresbu pánové viděli, vyžádali si malý model 1:10, který ihned schválili. Zadání znělo – cituji – „urobte si tam pán Róna, čo chcete“, což považuji za ideální

typ zakázky. Pouze jsem měl dost brutální finanční omezení, které jsem musel překlenout tím, že jsem se v podstatě vzdal honoráře. Sousedství Dunaje si vyžádalo monumentální sochu, na třech sloupech vysunutou do výše proti obloze a řece. Celé jsem to ještě podpořil stupňovitým pyramidálním podstavcem, na kterém se dá sedět a pozorovat řeku. Myslím, že toto místo pro umístění sochy by mi záviděl i Henry Moore. Při práci na této zakázce – tak jako na realizaci pomníku Franze Kafky – jsem spolupracoval s architektem Davidem Vávrou a jeho studiem.

Při sochařských zakázkách je pro mě na prvním místě umístění sochy, potom námět a až nakonec finance. Ideově jsem tento úkol řešil takto: Dunaj – Danube – je jedna z hlavních starověkých dálnic propojujících Evropu. Ta řeka a lidé, kteří se po ní plavili, měnili mocenské vztahy, a tím i etnické osídlení a kulturu ve svém okolí. Chtěl jsem jednu takovou fiktivní misi symbolicky ztvárnit. Proto ta loď, na ní samodruhá královna s budoucností ve svém břiše, pes strážce (vědomě evokující Anubise) a lodivod, muž, bojovník, ale spíše služebník vyššího poslání. Ten Anubis odkazuje ke starověkému Egyptu a řece Nilu, dárce života a veletoku zásadnímu pro počátek lidstva, bez něhož by asi nedokázalo tak raketově nastartovat svůj vývoj.

Jsi umělec, který se nebojí hlasitě vyjadřovat k věci veřejné. Co říkáš současnému rozruchu kolem bourání soch? Sám jsi prý v hřmotu jednoho takového velkého bourání vyrostl, to když se odstřeloval Stalinův pomník, nedaleko něhož jsi bydlel. Kolik ti bylo? Čtyři?

Stalinův pomník byl odstřelen tuším v roce 1962, a to mi bylo pět. Bydlel jsem na Letné a skutečně jsem vyrůstal ve stínu Stalinova kníru. K bourání obřích soch masového vraha a diktátora v jím okupované zemi není třeba nic dodat, doufám, že s tím čeští intelektuálové souhlasí. Současné bourání soch je něco jiného, podle mě důsledek zvláštního iracionálního pohybu v euroatlantické společnosti,

Hřbitov soch, 2015, olej na plátně, 170 × 150 cm.

který asi původně vyprovokovala touha americké černošské (afroamerické) společnosti po větší rovnoprávnosti, ale také jistá znučenost městských levicových intelektuálních kruhů. Tito lidé asi nesnesli pocit, že byli ochuzeni o svoji generační revoluci – alespoň soudě podle směšné snahy nejruznějších progresivistů se k tomu přidat.

Je však třeba říci, že vždy se všemi historickými změnami ve světě měnily též sochy svá místa i skupenství (z pevného bronzu na tekutý a z kamene na prach). Většina antických soch, které vidíme v evropských muzeích, byla nalezena ve Středozezemním moři, kam je naházely různé, nejčastěji germánské kmeny, a ikonické sochy či obelisky hrdě nainstalované v různých evropských městech a muzeích byly ukradeny třeba v Konstantinopoli, Egyptě či jinde. Ale abych to uzavřel pozitivně, bourání některých soch sice do jisté míry dokazuje lidskou hloupost (pokud se tedy nebourá Hitler, Stalin, Lenin nebo Saddám Husajn), ale je zároveň důkazem toho, že lidská společnost je stále v pohybu, stále přehodnocuje minulost. Přestože ničení soch je

projev zavrženíhodný, vývoj lidstva vždy zákonitě doprovázel, a pokud budou na světě žít lidé, stále doprovázet bude. Jeden důkaz za všechny – od světa odtržený Velikonoční ostrov žil neustálým stavěním a bouráním soch v reakci na společensko-náboženské děje, které se tam odehrávaly.

Vedle soch do veřejného prostoru, často figurálních, jsi rovněž autorem rozsáhlého souboru menších nefigurativních skulptur, většinou z bronzu, které podle Kazimira Maleviče nazýváš architektury. Dostává se jim pochopitelně menší pozornosti než velkým sochám a malbě, ale například teoretik umění Ladislav Kesner tvrdí, že představují jeden z nejvýraznějších vkladů českého autora do mezinárodního sochařství za posledních třicet let. Co tě k jejich vytváření přivedlo?

Na počátku mi dal jistý impulz Joseph Beuys takovými podivnými drobnými strukturálními bronzami, původně modelovanými ve vosku. Líbila se mi mimořádná citlivost těch objektů. Začal jsem proto domodelovávat voskem různé nalezené objekty, zprvu dřevěné odřezky vzniklé při výrobě velké sochy, a tvořil jsem první rituální a pevnostní stavby. Potom jsem navázal na keramické objekty – stavby, které jsem již dříve vytvářel, ale tentokrát jsem začal používat polystyrénové a papírové výlisky sloužící k balení různého elektronického a jiného zboží, všiml jsem si jejich zvláštního, architekturu připomínajícího tvarosloví, které jsem využíval a přetvářel. Celé jsem to pak odléval do bronzu. Začala vznikat taková zvláštní tajemná architektura, atmosférou připomínající třeba ocelové město Julese Verna a jiné řekněme sci-fi stavby a objekty. A k tomu se také připojila moje filmová zkušenost, kdy jsem někdy v roce 1992 pracoval jako hlavní výtvarník a tvůrce triků a filmového prostředí, zejména neobvyklé architektury, k filmu Vladimíra Michálka *Amerika (Nezvěstný)*, natočeném podle knihy Franze Kafky. Pracovali jsme ve dvou se studentem architektury Lubošem Svobodou, jenž mě

naučil pracovat speciální kresebnou technikou, kterou jsem ještě vylepšil technikou americké retuše. Dokreslovací trikovou techniku jsme se naučili z filmové příručky psané ještě v němčině, ze které se to kdysi učil i režisér Karel Zeman.

A ještě bych zmínil i to, že ve sklářském ateliéru prof. Libenského na VŠUP bývaly námětem broušených plastik z optického skla také architektonické prvky, jako jsou třeba sloup a brána, takže můj vztah k těmto nefigurativním námětům se možná začal utvářet již tam. Moje první skleněné tavené plastiky se jmenovaly *Věž*, *Pevnost*, *Ovál* a *Šnek*.

Ano, když si prohlížím Libenského nefigurativní skleněné plastiky, ale i některé jeho kresby, tak tam tu inspiraci cítím. Jaké máš vzpomínky na profesora Libenského? Byla to naše velká sklářská legenda. Jaký byl pedagog?

Profesor Libenský a jeho žena Jaroslava Brychtová byli jako jedni z mála československých umělců uznáváni v zahraničí – zejména v Evropě, USA a Japonsku. Vliv Libenského byl během mého prvotního uměleckého formování absolutně rozhodující. Ale musím zmínit i jeho asistenta v našem sklářském ateliéru na VŠUP Karla Vaňuru, který působil jako jakýsi zprostředkovatel mezi profesorem a námi studenty. I jeho vliv a citlivost byly pro nás zásadní. Bez něj by ateliér rozhodně nemohl fungovat, jak fungoval. Sklářský ateliér – který mimochodem vyhledal můj otec na základě doporučení filmového architekta Jindřicha Goetze – byl v té době na škole nejprestižnější, snad kromě scénografie profesora Josefa Svobody.

Myslím, že vliv profesora Libenského se u mě projevil v jisté touze po absolutním tvaru, který je estetickou platformou jeho skleněných plastik. A máš pravdu v tom ovlivnění kresbou, protože páteří naší výuky byla figurální kresba podle modelu a později velmi velkoryse požímaná figurální malba. Také podle modelu, ale na tehdejší poměry velmi experimentální. Profesor Libenský se nás

snažil připravit na monumentální státní zakázky, vitráže, mozaiky, nástěnné malby a plastiky, neboť vycházel ze své vlastní zkušenosti. Později se však ukázalo, že tato jeho snaha a představa o naší umělecké budoucnosti byla poněkud iluzorní. V době mých studií (1978 až 1984) byl snad jediný pedagog na prestižní vysoké škole, který byl vyloučen z KSČ, a přesto učil, cestoval a vystavoval po celém světě. Bylo to proto, že komunistický režim se toužil něčím kvalitním (a přitom ideově nezávadným) prezentovat i v kapitalistickém světě.

To, že Libenský svobodně cestoval po západním světě, mělo za následek, že jeho názory na umění byly velmi kosmopolitní a že nám stále vozil různé katalogy, monografie a časopisy se západním uměním, které na nás měly rozhodující vliv. Profesor se také přátelil s různými uměleckými osobnostmi ve světě – pamatuji si, že na mě udělalo ohromný dojem jeho přátelství s finským architektem Alvarem Aaltoem a japonským architektem Tadaem Andóem.

Díky Libenskému ses rovněž dostal do zahraničí, na Západ...

Ano, bylo úžasné, že mě v roce 1985 vzal s sebou do USA jako svého asistenta na mezinárodní letní sklářskou školu v Pilchucku, ležícího v divoké přírodě Britské Kolumbie nedaleko Seattlu, poblíž kanadských hranic. Nejen že jsem se tam seznámil s řadou zajímavých sklářských umělců z celého

světa, ale získal jsem tam i jisté sebevědomí. Měl jsem tam videoprezentaci své umělecké tvorby, která měla velký ohlas. Díky tomu jsem získal (po odjezdu prof. Libenského) nové stipendium a místo asistenta u amerického umělce jménem Therman Statom. A také nové pozvání do této školy na příští rok, tentokrát jako „artist in residence“. Také jsem cestoval do Mexika – což bylo pro mě velmi důležité –, potom do New Orleansu (za svým kamarádem sklářem, bývalým mariňákem) a na závěr jsem pobýval v New Yorku u skvělých lidí, židovských intelektuálů, amerického filmového kritika a francouzské spisovatelky, kteří mi zprostředkovali řadu důležitých uměleckých zážitků, včetně neoficiální prohlídky velké výstavy Anselma Kiefa v Muzeu moderního umění. Je toho tolik, co jsem díky profesorovi Libenskému prožil a získal, že se to vlastně nedá ani pojmenovat a zhodnotit.

Tvoje umělecké začátky byly hodně bouřlivé, pak se tvá tvorba (alespoň se mi zdá) poněkud zklidnila. Počátkem roku 1985 jsi měl první samostatnou výstavu na vysokoškolské koleji Na Kotli v Hradci Králové. Výstava byla předčasně veřejnou bezpečností ukončena a tvoje vystavené práce byly podrobeny expertize studentů psychiatrie vojenské medicíny. Viděno z odstupu je to zajímavý a humorný začátek umělecké dráhy. Ale tehdy ti asi do smíchu nebylo?

←← Spalovna, 2003, pálená hlína, 89 × 38,5 × 53 cm.

← Město s bombou, 1997, bronz, 63,5 × 57 × 55 cm.

Do smíchu mi naopak bylo, protože to byl v té době naprosto ideální vstup na uměleckou dráhu. Zavření první výstavy Veřejnou bezpečností totiž odborné veřejnosti signalizovalo, že se asi jedná o něco mimořádně zajímavého a radikálního. V podstatě jsem neznal kvalitního výtvarného umělce, kterému v těch dobách nezavřeli výstavu, nebo mu tím alespoň nehrozili. Výtvarní umělci, kteří nepracovali ve stylu, jenž se oficiálně považoval za nezávadný, nemohli ani vystavovat ve výstavních síních a hledali různé alternativní prostory – proto jsem tehdy využil nabídku na výstavu ve studentském klubu koleje Na Kotli v Hradci Králové. Vystavoval jsem tam kresby a malby, jejichž společným jmenovatelem byl absurdní černý humor a prudký expresivní kreslířský a malířský projev. Po uzavření výstavy policií tam přivedl vojenský psychiatr a profesor své studenty, aby na základě mé tvorby určili moji psychiatrickou diagnózu.

U těch hořce komických časů upadajícího komunistického Československa ještě chvíli zůstaňme. Tvoje jméno je spojeno s celou řadou tehdejších neformálních aktivit, spolupracoval jsi s Pražskou pětkou, byl jsi členem Staré party – Rytířů Ještědu, hudební formace Tros Sketos. Z hlediska tvé další umělecké dráhy však bylo nejdůležitější založení výtvarné skupiny Tvrdohlaví v červnu 1987, která vstoupila do širšího povědomí. Byl jsi zakládajícím členem a tuším i vymyslel její název...

Období osmdesátých a počátku devadesátých let by se dalo přirovnat k jízdě na horské dráze. Euforie a deprese, divoká rychlost nahoru a dolů, jedna akce střídala druhou, psali jsme divadelní hry, dělali koncerty, neoficiální výstavy, soukromé aktivity prochnuté absurdním humorem. A byli u toho skvělí přátelé, vždy svolní k jakýmkoliv akcím: Václav Marhoul, spoluorganizátor toho všeho, David Vávra, který nás propojil s divadly Pražské pětky, Tomáš Vorel, vynikající režisér a herec, František Skála, úzasný

výtvarník a performer, Aleš Najbrt, nesmírně pracovitý a schopný grafik, performer a také účastník všeho. Celá parta Tvrdohlavých měla ještě mimovýtvarné aktivity. Skála, Lhotský, Milkov, Diviš – hudebníci, Čestmír Suška a Petr Nikl – divadelníci, Václav Marhoul – filmař a divadelník, snad jenom Michal Gabriel a Jiří David se věnovali čistě výtvarnému umění. Já sám jsem byl režisérem a spoluautorem (s Tomášem Vorlem) v divadle Mimóza a také jsem se drobně podílel na jedné hře divadla Sklep. To všechno ještě podmalovávaly dvě důležité organizace – a to tajná společnost B.K.S. (Bude Konec Světa) a Stará parta, které měly svoje specifické aktivity. B.K.S. se zabývala (a stále zabývá) uměleckým využitím lidské mortality a Stará parta reprezentovala rytířský heroismus a národní uvědomění. Vyvrcholilo to ve hře *Boj o Ještěd*, heroické hře se zpěvy a tanci, kterou jsem napsal, a moji přátelé z B.K.S. a také já a moji spolurytíři ze Staré party jsme v ní hráli. Tahle celá divoká jízda, zejména v oblasti neoficiálních kulturních aktivit, vyvrcholila neočekávanou sametovou revolucí.

A jak vidíš Tvrdohlavé dnes, s časovým odstupem?

S odstupem tří desítek let vidím Tvrdohlavé jako současné a bývalé přátele, kteří byli pro můj život velice významní a obohatili jej. Každý si našel svoji specifickou cestu a mohu říci, že bez výjimky úspěšnou. Nemohu říci, že by současná tvorba všech z nich ke mně dále hovořila, ale přes to všechno si jich umělecky vážím.

Jak jsi prožíval listopad 1989? Pokud vím, účastnil ses okupační stávky umělců v pražském Mánesu.

S přáteli z Tvrdohlavých jsme spolu s výtvarníky sdruženými kolem galerie U Řečických a výtvarníky z *Revolver Revue* den po protestní demonstraci na Národní třídě vtrhli do budovy Mánesa a obsadili jej. Komunistické papaláše jsme vyprovodili, samozřejmě bez užití násilí, z jejich kanceláří. Sekretářky zůstaly a vařily nadále kávu nám revolucionářům.

Vzpomínka na mládí pana J.S., 2015, olej na plátně, 70 × 60 cm.

Od té chvíle Mánes sloužil jako propagační a informační centrum revoluce. Galerie U Řečických první dny sloužila ke schůzkám disidentů a dalších odpůrců režimu. Navrhovali jsme a tajně tiskli v obří letenské tiskárně Svoboda hromady plakátů a letáků, které dobrovolníci distribuovali po celé republice. Koupil jsem si ojeté žiguli kombi, abych mohl letáky a plakáty vozit noční Prahou z Letné do Mánesa. Byl jsem šéfem jedné propagační sekce a pamatuji se, že jsem svými výnosy (ve jménu revoluce) rušil nařízení tehdejšího komunistického ministra kultury. Ve volných chvílích jsem chodil se svou budoucí ženou Emou na rande a na demonstrace. Žili jsme v nekonečné euforii z probíhajících událostí až do pádu komunistické vlády a zvolení Václava Havla prezidentem. Pamatuji si ještě, že jsem dělal Martě Kubišové bodyguarda ten večer, kdy zpívala na balkónu Melantrichu Modlitbu pro Martu. Stál jsem v místnosti za balkónem asi dva metry za ní.

Bytostný antikomunismus, vlastně silný odpor k jakékoli ideologii, lze vyčíst z některých tvých

obrazů, jako je například *Vzpomínka na mládí pana J.S.* Dlouho jsem nevěděl, komu je toto plátno věnováno, až jsem se dočetl, že spisovatel Jiřímu Stránskému, který byl v padesátých letech vězněn v komunistických lágrech. Prý ho měl Jiří Stránský pověšené doma v ložnici a usílal s pohledem na své koncentráky z mládí.

Spisovatel Jiří Stránský, kterého jsem si velmi vážil, ale znal jsem ho osobně jenom málo, mi jednoho dne asi před deseti lety zavolal. Sdělil mi, že jeho přátelé již většinou zemřeli a on potřebuje doplnit jejich řady. Vyvolil si tedy mě a později i mou ženu Lucii za přátele, se kterými se bude nadále stýkat. Začali jsme chodit do hospody U Zavěšeného kafe v Nerudovce, kam jsem s sebou obvykle ještě bral dalšího kamaráda. Zaujatě jsme poslouchali neuvěřitelná vyprávění a historky ze života Jiřího, z dějin Československa prvorepublikového, protektorátního, poválečného, poúnorového, po vpádu vojsk Varšavské smlouvy až do sametové revoluce a po ní. Díky němu jsem mohl nahlédnout za oponu událostí, jež jsem do té doby vnímal poněkud ploše a černobíle vzhledem ke svému vzdělání z doby socialismu a v té době dostupných informací. Samozřejmě že po našem připojení ke svobodnému světu jsem se stal doslova maniakem dokumentárních filmů a hltáčem dříve nedostupných historických materiálů, ale přesto jsem se během Jiřího vyprávění nestačil divit. K jeho 85. narozeninám jsem mu namaloval tebou zmíněný obraz – *Vzpomínka na mládí pana J.S.*, na němž je zobrazen vězeňský lágr se strážními věžemi, kde po vězních dupe obří bolševické prase. Obraz se Jiřímu velice líbil a skutečně si ho k údivu celé své rodiny pověsil v ložnici.

Jak vlastně vnímáš těch třicet let svobody, které uběhly od sametové revoluce?

Sametová revoluce byla něco magického, neuvěřitelného, dar od Boha, nikdy jsem nevěřil, že se dožiji konce komunismu. Naopak jsem předpokládal,

že budu muset, až se k tomu odhodlám nebo mě k tomu režim donutí, emigrovat. Po odchodu Václava Havla je to jeden nekonečný proud zklamání a znechucení z vlastní země, politické reprezentace a většiny zde žijícího lidu. Ale mohu cestovat, kam se mi zamane (nechci komentovat období pandemie C-19), mohu se živit svým uměním, mohu veřejně říkat své názory a stále se cítím jako příslušník svobodného světa.

Za komunismu jsi přemýšlel o emigraci na Západ? Jak to vidíš dnes? Je to ještě stále ten Západ s velkým Z, ke kterému jsme kdysi za železnou oponou tak toužebně upínali své zraky?

Chápu ten záludný dotaz. Ano, naše touhy se v mládí upínaly na Západ jako na oblast, kde nevládne velký sovětský bratr, kde je svoboda, skvělá rocková hudba, skvělé moderní umění, skvělé filmy a kultura obecně – a také zajímavá kosmopolitní multietnická společnost. Ale čas trhl oponou a najednou jako by tato námi tak obdivovaná společnost onemocněla podobnými nemocemi, jež sužovaly ten náš zapařený socialistický prádelní hrnec. Přesto nevidím jinou cestu než naše členství v EU a NATO, cestu posilování euroatlantického spojení. Co mě velmi znepokojuje, je sílící evropský antisemitismus, jenž je posilován (dost možná i iniciován a tvořen) islámskými komunitami v evropských zemích. Evropané by si měli uvědomit, že podpora Izraele je podpora ostrůvku demokracie v moři arabských despotií různého typu, i když se nyní zdá, že některé z nich chtějí s Izraelem spolupracovat. Bez EU a NATO se zkrátka Česká republika do budoucna neobejde, ta druhá cesta by vedla do náruče našeho velkého ruského bratra.

A západní kultura, vizuální umění?

V oblasti výtvarného umění v západoevropských zemích (ale i u nás) vrcholí přeměna klasického

výtvarného projevu v jakousi protestní platformu nespokojených menšin všeho druhu. A malba a sochařství v té podobě, jak je mám rád, živoří kdesi na okraji. Je to dáno tím, že reprezentanti těchto rozmanitých menšin postupně obsazují všechny rozhodující posty v řídicích orgánech uměleckých škol, muzeí, galerií a grantových komisí. Myslím, že je to následek poválečného zbohatnutí západoevropských států, kdy umělecký projev přestal souviset s nutností vydělat si nějaké finanční prostředky, a také společenského vzestupu statusu umělce. To umožnilo velikému množství lidí bez výtvarného talentu získat pseudoumělecká postavení ve státem dotovaných umělecko-aktivistických strukturách. Zmizela jakákoliv zpětná vazba mezi uměleckým dílem a jeho konzumentem. Umělecké dílo se stalo reprezentantem názorů elitních teoretických skupin soustředěných v prestižních muzeích a galeriích. Samozřejmě to není úplně černobílé a existují vzácné výjimky.

Mám podobný názor jako skvělý teoretik umění E. H. Gombrich – a to ten, že kvalitní umění vzniká pomalu, postupně, navazuje na sebe, obohacuje se a roste samo ze sebe, něco jako když do ohně pomalu přidáváte další nová polínka. To, co se stalo ve dvacátém století, bylo něco zcela neobvyklého, neuvěřitelný řetězec revolučních *-ismů*, kdy jeden přebíjel druhý, jako když hrajete karty a vytahujete esa z rukávu, a ta esa dusí všechny karty v paklu pod sebou. To celé se událo kvůli první světové válce, která svojí hrůzou, strojovostí, odlidštěností a nepředstavitelnou efektivností (co se týká počtu mrtvých) zcela proměnila vnímání životních hodnot mladé generace. Umění zkrátka nemohlo být stejné jako předtím, i když je pravda, že první zásadní proměny byly nastartovány několik let před touto válkou. Velká válka celou tuto revoluci dovršila, tak jako způsobila i bolševickou revoluci v Rusku a její nekonečně tragické důsledky pro celý svět. V téhle přelomové době se ale zrodily mimořádně zajímavé umělecké projevy, ze kterých se čerpá dodnes. Na druhé straně tato nekončící umělecká revoluce

způsobila, že ve společnosti vznikl dojem, že umělci musejí neustále přicházet s novými neobvyklými revolučními programy a inovacemi – což působí v oblasti umění velmi destruktivně. A ti umělci, kteří pouze pomalu a důsledně rozvíjejí zděděnou tradici, nestojí za pozornost a jsou většinou odsunuti radikály na okraj scény.

Zmínil jsi, že u architektů přišla inspirace od německého conceptualisty Josepha Beuys. Překvapil mě tvůj nedávný obraz *Podivný příběh umělce J.B.*, kde jsi ztvárnil známou umělcovu legendu z druhé světové války. Joseph Beuys byl jako radiotelegrafista na bombardéru nacistické Luftwaffe v roce 1944 sestřelen nad Krymem a utrpěl popáleniny. Zachránili ho tamní kozáci, kteří ho údajně léčili tím, že ho potřeli silnou vrstvou tuku a zabalili do plsti. Oba materiály, tuk a plst, později Beuys využíval ve svém díle a často na svoji válečnou příhodu odkazoval. Byl jedním z nejradikálnějších a nejsubverzivnějších umělců šedesátých a sedmdesátých let snažících se redefinovat umění. Známý je například jeho výrok, že „každý člověk může být umělec“. Jaký máš vztah k tomuto umělci a co má vlastně vypovídat tvůj obraz?

Můj obraz je ironický. Někdy mám potřebu se nějak vyjádřit k historickým událostem nebo osobnostem, které mě zajímají, a chtěl jsem to celé trochu zesměšnit. Ten příběh se sestřelením a pozdějším užíváním tuku a plsti ve výtvarných objektech se mi zdá poněkud nepravděpodobný, ale nevylučuji, že se stal. Přestože některé kresby a objekty Josepha Beuys považuji za citlivé a podivuhodné, s odstupem tohoto uměleckého revolucionáře hodnotím jako jednoho z hlavních destruktorů výtvarného umění dvacátého století se silným destrukčním přesahem do současnosti. Byl ikonou západního umění šedesátých let, ale nakonec svými naivními levicovými názory a hlavně svou tvorbou napomohl tomu, že dnes se člověk v muzeích současného

Podivný příběh umělce J.B., 2019, olej na plátně, 120 × 160 cm.

umění bojí zvednout ze země rozšlápnutou žvýkačku, aby to náhodou nebyl umělecký artefakt nedozírné finanční hodnoty.

Tvůj kritický postoj k umělecké avantgardě a modernímu umění je znám. Pokud bych měl já ze svých prací o umění a umělcích dvacátého století vyvodit nějaký obecný závěr, pak by byl asi tento: moderní umělci nebyli nikdy nositeli svobody a rozumu, spíše naopak. Až příliš často stáli na špatné straně barikády (proti svobodě a demokracii) a živil se ze zcela pochybných myšlenkových zdrojů, propadali komunistické ideologii (například surrealisté), někdy naopak nacistické (Nolde), vítali a opěvovali válku (futuristé, němečtí expresionisté), propadali okultismu a teosofii (např. Mondrian, u nás Kupka). To by nás mělo přinejmenším vést k opatrnosti v naslouchání jejich hlasům dnes. Jak ty vnímáš angažované umění?

To, že se umělci ve dvacátém století během politických turbulencí přidávali k radikálním politickým silám (nalevo i napravo), které reagovaly na tehdejší politicko-spoločenskou situaci, asi není nic překvapivého, vezmeme-li v úvahu to, že umělci mívají často přebujelou citovost, rozhodují se často iracionálně, vedeni prchavými vnuknutími a intuicí. Navíc mají jistý sklon ke zjednodušování věcí a zálibě v sebevražedném romantismu (teď však nemyslím

Mondriana nebo Thea van Doesburga). Po zkušenostech z tragických událostí ve dvacátém století by se rozumný člověk měl kriticky vyjadřovat k postojům vzdělaných lidí a umělců, kteří podporovali pravé i levé extrém, o duchařích ani nemluvě.

Možná by dnes neškodilo rozdělit umění na dvě kategorie: na ty společensko-ekologicko-politické aktivistické projevy, jež se tváří jako umění, protože získávají finanční dotace z fondů určených pro umění, a skutečné výtvarné umění pracující s tradičním jazykem výtvarného umění, tedy vizuálním projevem založeným na obrazovém a sochařském projevu, pracujícím bez výpomocných pseudofilozofických textů a provolání. Do galerií se dnes například vloudil video art, který zde zabírá stěny a prostory určené obrazům, fotografiím a sochám. V současné západní společnosti se zakořenil jistý pocit, že by vyspělá společnost měla podporovat umění. Peníze odsouhlasené politiky na výtvarné umění mizí kdesi mezi kulturními aktivisty, kteří je používají k prosazování svých politicko-ekologicko-společenských zájmů – na výtvarné umění původní, oproštěné od aktivistických zájmů, se pak nedostává. Jistě by se dalo namítnout, že mnozí umělci v historii samozřejmě reagovali na politické události své doby, například Goya, Picasso, ale třeba i takový C. D. Friedrich, o němž se to moc neví. Ale tito mistři spolu s pozvednutým hlasem ve prospěch humanity přinášeli také vynikající výtvarný projev, který celé dílo prostupoval a své diváky esteticky a emocionálně obohacoval.

Pojďme nyní k tvým obrazům. Jak se v čase proměňovala tvá malba?

Během života jsem užíval při malbě různé postupy, dané mým věkem, dobovými vlivy, rozdílným vnímáním reality a invencí. První moje obrazy, malované ještě na UMPRUM v osmdesátých letech, byly ovlivněny španělským malířem Antonim Tàpiesem. Maloval jsem na kartony pokryté nalepenou jutou štukatérskými špachtlemi a nanášel jsem silné vrstvy barevných hmot připomínajících maltu,

protože to byl bezbarvý lak smíchaný s pískem, cementem či popelem. Ryl jsem do toho různými nástroji a domalovával olejovými barvami. Byly to většinou obrazy vzdáleně připomínající lidské i zvířecí figury v podivných krajinách. Když jsem tyto obrazy poprvé vystavil na UMPRUM na výstavě domácích prací, jen o vlas jsem unikl vyloučení ze školy. Zachránil mě jako obvykle profesor Libenský.

Později pod vlivem expresionisticko-akční malby jsem maloval rovnou z plechovek barevnými laky na šepsované papírové kartony různé, převážně groteskně ironické výjevy s indiány, psy a podivnými přírodními nebo architektonickými útvary. Pak následovalo období groteskních obrazů vraždících karikaturních figurek s obrovskými nosy – vzorem mi byl karikaturista Mordillo a americký kreslíř a malíř Saul Steinberg. Někdy po roce 1984 jsem začal malovat obrazy temného prehistorického bezčasí, kde jsem se konečně bezezbytku našel. Kralovali v nich pravěcí ještěři a ruiny zničeného světa. Z tohoto období jsem vyšel jako ze základní platformy a až do dnešních dnů jsem – veden různými vlivy a impulzy – postupně způsob vytváření obrazových scén přetvářel.

Měl jsem dlouhé období, kdy jsem začínal obraz náhodnými malířskými gesty a pak jsem intuitivně reagoval a čekal, co se z toho vyvine – často jsem obrazem při práci točil kolem dokola nebo (v určité fázi) pracoval se zavřenýma očima. Pak jsem začal malovat (a stále maluji) podle přípravných kreseb, které kreslím většinou na cestách do malých notesů, inspirován místem, kde zrovna jsem, legendami těch míst či literaturou, kterou při cestách čtu. Také se ale inspiroji různými obrazovými (fotografickými) materiály, které ke mně nějak doputují, nebo mám záměr (který ke mně třeba doputoval ve snu) vytvořit obraz s nějakým námětem a dohledávám si k němu fotografické podklady, z nichž pak vytvářím konečnou kompozici. Pracuji kombinací všech těchto popsaných postupů.

Rád a hodně cestuješ, především do exotických zemí, kde nabíráš inspiraci.

Cestování je pro mě zcela zásadní pro pochopení věcí a jevů kolem nás. To, že nám komunisté upírali cestování, byl vedle jejich prvotního vraždění, mučení a terorizování a okrádání národa největší zločin. Když se zhroutila železná opona, okamžitě jsem vyrazil do různých koutů světa dohnat to, co jsem vinou komunistů zameškal. První cesty vedly do Izraele za mými příbuznými a hlavně do Jeruzaléma, Kumránu a na Masadu u Mrtvého moře. V Mexiku jsem poznal kromě starověkých indiánských památek a nespoutané barevnosti také jiné vnímání času. Podobné věci jsem zažil i v Indonésii, ale všechno předčila Indie. Tam jsem si uvědomil opravdovou nepatrnost člověka na zemi a přelidněnost ve městech ve mně doslova vyvolávala klaustrofobii. V pouštním státě Rajastánu byla někdy atmosféra jako v pohádkách z *Tisíce a jedné noci*, zato když jsem dorazil na pohřební gháty ve Váránasí u řeky Gangy, tak se mi tam pod vlivem tamních extrémních zážitků na chvíli rozdvojila osobnost. V horském himálajském státě Himáčalpradéši jsme chtěli navštívit ve městě Dharamsala stávajícího dalajlámu, ale shodou okolností byl zrovna v Praze navštívit prezidenta Havla.

Každému, kdo nadává na poměry v naší zemi, bych doporučil takovouto cestu, aby ho to na nějakou dobu přešlo. Indie je sice největší demokracie na světě, ale v době, kdy jsem tam byl já, tak v Dillí stáli po sto metrech od sebe uniformovaní muži s bambusovými holemi v rukou, kdyby se vyskytly na ulici nějaké problémy. Viděl jsem tam jak největší nádheru a velkolepost, tak největší ubohost a chudobu. V roce 2004 jsem se svojí ženou Lucií pobýval dva měsíce na ostrově Šrí-Lanka, byvším Cejlonu, kde jsme malovali, četli a cestovali. Na severu ostrova, který měli ještě stále v rukou Tamilští tygři, vládlo přechodné příměří, ale viděli jsme uprchlické tábory, rozstřílené vesnice a velké zaminované oblasti. Když jsme tam přijeli, lidé byli dojatí a měli radost, že nás vidí. My turisté jsme pro ně symbolizovali naději na přícházející mír. Bylo toho opravdu hodně, co jsem na cestách zažil, a samozřejmě to

mělo vliv na mou tvorbu i celkové smýšlení. Poslední dobou již do exotických zemí s ženou nejezdíme, protože vychováváme malé dítě, ale naše pravidelná destinace je teď převážně Sicílie, která v mnoha ohledech překonává vše, co nabízejí dosažitelné evropské státy. Samozřejmě záleží na tom, co kdo vyhledává. Já především starobylé památky.

Dalším ze zdrojů tvé inspirace, jak jsi už několikrát řekl, jsou sny. Náměty tvých obrazů k tobě doputují v noci, pak je dále rozvíjíš. Tvá malba je hodně temná, řekl bych někdy i dost depresivní, ale ty na mě působíš jako člověk energický, plně ponořený do své práce a někdy i veselý, hodně se směješ. Ve filmovém dokumentu o vzniku Jošta z tebe sálá nadšení, skutečná radost z tvorby. Často je citován tvůj výrok, že „hlavním pohybem, který uvádí věci do chodu, je podvědomý strach“. Uvádí do chodu tvoji tvorbu?

No ono je na světě a lidech vlastně nejpodivnější to, s jakou samozřejmostí berou to, že se najednou ocitli v prostoru zvaném svět, s jakou samozřejmostí přijali svou existenci v něm. Ale co vlastně mohou dělat? Buď přijmou náboženské výklady své existence – což je dáno prostředím, kde se člověk narodí, a způsobem výchovy –, nebo ne. Pak je ale otázka po smyslu bytí musí stále pronásledovat a velmi znepokojovat. Jsou lidé vyrovnaní, kteří život přijímají s pokorou, jako jakési splývání v řece času až k neodvratnému konci, nebo jsou lidé, a myslím, že jich je většina, kteří prodělávají velké výkyvy, radosti i deprese. Po nějakém klidném spočinutí v náruči víry by sice v skrytu duše toužili, ale není jim to dopřáno. Většina lidí se však neustále vyrovnává s nároky každodenního života, a tak jim na toto metafyzické přemítání nezbývá čas. Ale někteří jsou zatíženi událostmi, které zdědili po předcích – což je i můj případ. Já se zkrátka nemohu celý život smířit s tím, že poměrně nedávno byli lidé (stejní jako my všichni, kteří se ničím neprovinili) donuceni nasednout do dobytčího vlaku, často se

svými dětmi a prarodiči, několik dnů jeli v těchto vlcích ve strašlivých podmínkách, a když to přežili a dojeli do místa určení, museli se svléci donaha a ve fingovaných sprchách byli všichni zadušeni jedovatým plynem. Předtím jim byl zabaven majetek, sebrány cennosti, které měli u sebe, a po smrti jim ještě vytloukli zlaté zuby, ostříhali jim vlasy, těla rozvařili na mýdlo nebo spálili v pecích. A dokonce, v některých případech, když měli vězni na sobě hezké tetování, tak si z toho jejich věznitelé vyrobili suvenýry – většinou stínítka na lampičky.

Takže u vědomí této nedávné, slovy nepojmenovatelné tragédie nemůže být citlivý člověk příliš pozitivně vyladěn a asi těžko se zbaví nočních můr a temných myšlenek. Někdy samozřejmě toto reflektuji ve svých obrazech, výjimečně v nějaké plastice, ale snažím se, aby to nebylo příliš často, protože mě to vrhá do náruče trudnomyslnosti.

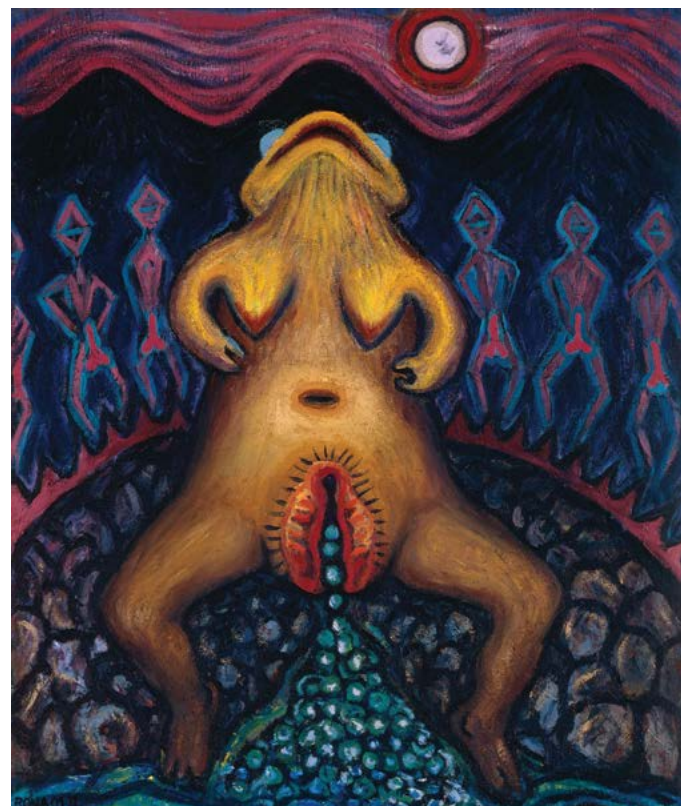
Tvoje rodina byla za války pronásledovaná?

Ano, polovina mé rodiny, z otcovy strany, je židovská. Rodina mé matky je česká – z Prahy. Dědeček, který se narodil v Budapešti, se před válkou přistěhoval za mojí babičkou na Slovensko a vzal si ji. Měli dvě děti, a když přišla nařízení, aby se dostavili do transportu (údajně na práci pro Velkoněmeckou říši), odmítli do něj nastoupit a uprchli. Babička prohlásila (poté, co viděla probíhat předešlé transporty), že takto se nepřeváží lidé na práci, ale dobytek na jatka. Šestiletou dceru ukryli v klášteře a s mým asi dvanáctiletým otcem se skrývali na Slovensku a v Maďarsku. Vydávali se za Maďary, kteří se vracejí domů do Budapešti, ale musejí z nějakých důvodů ještě pobývat na Slovensku. Všichni mluvili dokonale maďarsky (i slovensky a německy), neměli židovské příjmení, měli padělané pasy s údaji o náboženské příslušnosti. Během války byli skoro všichni jejich příbuzní (babiččiných osm bratrů), přátelé a známí zavražděni ve vyhlazovacích táborech. V roce 1968 se moje teta, šestiletá sestřenice a šedesátiletá babička vystěhovaly do Izraele.

Plátno *Spalovna žab* (2000) je tvou reakcí na nacistické vyhlazovací tábory. A jeho opačný pól – *Noc žab* (2001)? Žába jako symbol plodnosti a hojnosti, například ve starověkém Egyptě, později jako symbol žádostivosti a hříchu (žije v bahně), a v pomatené psychoanalýze snad i symbol mužské sexuality...

Obraz *Noc žab* je takovou ironickou verzí svatojánské noci, během které byly v pohanských dobách odhozeny jakékoliv zábrany (myslím, že starořímská varianta téhož byly tzv. Saturnálie), a na vrch všeho dění se prodrala nespoutaná plodivá přírodní síla. Mladíci naháněli dívky v nočních lesích a spojovali se s nimi k oboustranné radosti. Na obraze je žabí královna, která láká samečky během takové noci k oplodnění svých vajíček. *Spalovna žab* je naopak vítězství smrti a pekelných sil, kdy v krematoriu jede do pece na běžícím pásu nekonečný proud žabích těl jako následek neznámé nekončící tragédie.

Noc žab, 2001, olej na plátně, 65 × 55 cm.

Zaujalo mě i tvé plátno *Nietzsche v horách*. Inspiroval tě něčím tento zlověstný filosof, jenž počátkem minulého století očaroval řadu modernistických malířů, zejména německých?

Friedrich Nietzsche mě vskutku zasáhl svojí neuvěřitelnou odvahou a průrazností myšlení. Nestuduji ho nikterak systematicky, čtu ho tak, jako má člověk na nočním stolku knížku básní, a občas popatřím do hlubiny jeho myšlení a zachvěju se při doteku závrtných a děsivých sil, které odhaluje. Například jeho přitakávání nezkratné dionýské plodivé síle, kterou jsem zmínil při popisu obrazu *Noc žab*, je osvobozující, tak jako řada jeho dalších myšlenek. Nietzsche pomáhá osvobodit od neuvědomělého nánosu schémat a klišé, jež člověk stále nevědomky vládne na hřbetě a které mu zabraňují vidět svět – abych tak řekl – širokoúhle. Na obraze *Nietzsche v horách* trochu karikuji jeho symbolickou a nadčasovou postavu Nadčlověka – tyto myšlenky ho větší napadaly při pěších výletech v Alpách, a já chci

divákovi umožnit, aby byl při jedné takové chvíli filosofova prozření přítomen.

A nestojí právě Nietzscheho filosofie, onen Nadčlověk, u samého kořene všech tragédií dvacátého století, na které v díle reaguješ? Za malou postavou filosofa stojí velký dravý pták připomínající říšskou orlici...

Nietzsche v tom Nadčlověkově spatřuje jakousi naději na očistu a spásu lidstva, bohužel však vytvořil snadno zneužitelný ideologický model, jenž se výborně hodil Hitlerovi a jeho pojetí hygieny lidstva. Ten pták na obraze je egyptský bůh Horus – bůh světla, slunce a nebes. Egyptský vládce faraon byl považován a také sám sebe považoval za Horovo vtělení. Právě ta směšná postava kníratého filosofa Nietzscheho s bohem Horem ve velehorách napovídá cosi o absurditě a hrůze, kterou může přivodit touha zvrácené lidské bytosti povýšit se nad lidi a vládnout jim. ■

Nietzsche v horách, 2013, olej na plátně, 90 × 110 cm.

Stopařův průvodce malířskou tvorbou Jaroslava Róny

Barbora Půtová

Malířskou tvorbou Jaroslava Róny prostupuje princip kulturního relativismu, který se projevuje v motivech inspirovaných vzdálenými, odlišnými nebo neznámými kulturami či civilizacemi. Pro jeho obrazová plátna jsou charakteristické dimenze, k nimž patří fragmentární a víceúrovňový narativ, rozostření otázek po smyslu existence, lidském údělu nebo vývoji světa s cílem postihnout absurdní vyústění lidského života nebo osudu celého vesmíru. Róna na svých plátnech postupuje podobně jako hlavní hrdina knihy Douglase Adamse *Stopařův průvodce Galaxií* – Arthur Dent. Stejně jako on nastupuje do pomyslné kosmické lodě vlastní fantazie, cestuje nekonečným vesmírem, poznává a současně vytváří nové neznámé formy života i vesmírného univerza. Do svých děl (*Pád impéria*, 1989; *Zhroucení*, 1989; *Smečka*, 1997; *Opuštěné město*, 2009) projektuje Róna nadčasové vize reagující na neschopnost člověka legitimizovat svoji existenci a nihilistický postoj k vesmíru, pro který je charakteristický naprostý chaos,

lhostejnost a beznaděj. Člověk se stává součástíkou ve složitém soukolí, v němž nedokáže prokázat ani marné hrdinství: „*Taková pitomá apatická planeta.*“ (Adams 1991: 29) Součástí expozice *Stopařova průvodce Galaxií* i Rónovy výtvarné filozofie je poselství, že modrá planeta může být zcela destruována. „*A co se stalo se Zemí?*“, *Hm. Byla demolována.* „*Opravdu?*“ (...) „*Ano. Prostě se vypařila do vesmíru.*“ (Adams 1991: 42)

V této souvislosti čtenáře *Stopařova průvodce Galaxií* nepřekvapí Adamsova fikce, podle níž *Homo sapiens* nebyl na naší planetě evolučně nejvyspělejším druhem, ale nacházel se na vývojovém žebříčku až třetí v pořadí – za delfíny a myši. Samotná planeta Země totiž byla vytvořena pouze proto, že si myši přály znát odpověď na „základní otázku Života, vesmíru a vůbec...“ (Adams 1991: 115). Rónovy obrazy podobným

†Exodus, olej na plátně, 2005, 170 x 150 cm.

způsobem ilustrují a výtvarně rozvíjejí ideu, že člověk není vyvolený primát. Stejně jako Adams i on je příznivcem a tvůrcem groteskní fiktivní reality, v níž veškeré normy, ideje a hodnoty ztrácejí díky lidské destrukci své opodstatnění. V dílech Róny i ve stopařově putování Galaxií lidé i jimi uctívání bohové nemají nadřazené a ve vesmíru výlučné postavení. Odmítnutí bohové ale po nietzschovsku neumírají. Božská autorita je eliminována tím, že jsou postaveni na rovnocennou existencionalní a strukturální úroveň s jinými bytostmi. Stopařův a podobně Rónův vesmír je totiž kromě antropomorfních bytostí zabydlen celou řadou bizarních stvoření nejrůznějších mimozemských ras a jejich alternativních kultur. S jejich neliterární výtvarnou vizualizací se můžeme setkat na Rónových plátech, kde variují od podoby ještěřů (*Ještěř v horách*, 1985), psů (*Vesmírný pes*, 1985; *Zelený psík*, 1991) až po zcela metaforické, amorfní a fantaskní bytosti (*Zvíře*, 1996; *Barbaři*, 2012).

Po výbuchu, olej na plátně, 2013, 160 x 170 cm.

Demolice Země, představující počátek cesty po Galaxii, vyvolává otázky nejen po smyslu života, ale i lidského úsilí a konání, které se dnes stává pouhým simulakrem širší kosmické existence. Adamsova kniha a Rónova plátina reagují na ztrátu lidské svobody a autenticity. Ačkoliv lidé mohou zaregistrovat nebezpečí růstu byrokratických struktur, které je dusí podobně jako hypertrofující virtuální realita, nemají příliš velkou šanci měnit své osudy. Život v moderním a postmoderním světě je prostředky sociální kontroly a mediální manipulací transformován v odlidštěný konstrukt, který je produktem zlověstného mechanismu, jenž manipuluje lidskou myslí. Nemožnost lidí ovlivnit tuto situaci ústí v jejich pasivitu, naivitu, rezignaci nebo rezistenci vůči přicházejícím událostem. „*Nic se nedá dělat. Tohle nemůže změnit historii Země, protože tohle je historie Země. Ať se ti to líbí nebo ne.*“ (Adams 1991: 293) Rónovy obrazy proto představují uměleckou reflexi lidské situace a existenciální varování vedoucí k zamyšlení nad potenciálními problémy současného světa, jako jsou plýtvání přírodními zdroji nebo válečné kon-

flikty v různých částech světa (*Když se to stalo*, 2002; *Modrá opice*, 2003; *Někde na východě*, 2008; *Po výbuchu*, 2013). Problémy, o kterých lidé vědí, ale většina se jimi nezabývá, nijak je neřeší a ani se jim nesnaží předcházet. Přitom jsou reálnou hrozbou, která může planetu postihnout.

K zániku celého vesmíru dochází ve *Stopařově průvodci Galaxií* pro zábavu a pobavení hostů v restauraci za hudebního doprovodu a přehlídky představující ekonomiku, obchod a umění právě zaniklého univerza. Záchranu z vesmírné prázdnoty představuje potřeba objevit novou, tichou a klidnou planetu pro život. Snaha vyhledat novou planetu je ale současně záminkou pro neochotu přijmout zmar,

Opuštěné město, olej na plátně, 2009, 150 × 200 cm.

nicotu a bezobsažnost existence. Ta je podřízena nemožnosti vyhledání jakéhokoliv smyslu a vystoupení z chaosu, čímž se ale ztrácí naděje v další vývoj kdekoliv. V takovém světě jsou jakékoliv hodnoty nahlíženy jako prázdný odraz sebe sama a zastíněny technologií a technologickým pokrokem.

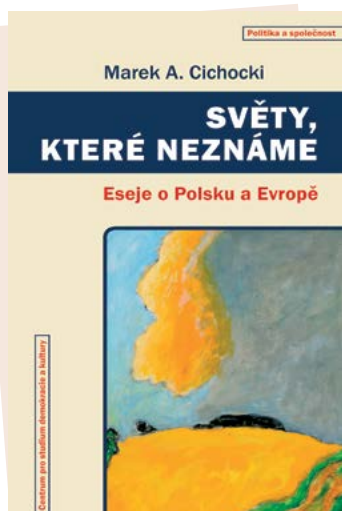
Róna prostřednictvím svých výtvarných děl neváhá popsat a interpretovat nové alternativní světy, kde vhodnost k životu ale nemusí být nutnou podmínkou. Lidská existence na jeho plátnech vystupuje jako absurdně predeterminedovaná, abstraktní, neuchopitelná a někdy i totálně neužitečná. Rónovy obrazy proto mohou být vnímány také jako poselství, že i na nové planetě se za stávající

roztržtosti a deformace životních hodnot a základních otázek života může velmi brzy opakovat fatální moment konce veškeré existence (*Exodus*, 2005; *Velká spalovna*, 2008). ■

Adams, D. 1991. *Stopařův průvodce Galaxií. Restaurant na konci vesmíru*. Praha: Odeon.

Barbora Půtová, antropoložka, historička umění a nezávislá kurátorka. Působí v Ústavu etnologie FF UK.

Marek A. Cichocki

Světy, které neznáme

Eseje o Polsku a Evropě

Marek Cichocki patří mezi nejzajímavější polské myslitele současnosti. Předkládaný výběr z jeho bohaté esejistické tvorby prezentuje dvě hlavní polohy myšlení Marka Cichockého. Na jedné straně jde o erudovanou historicko-kulturně-filosofickou reflexi kořenů polské národní identity ve vztahu k velkým civilizačním celkům (Rusko, Německo, latinský „Jih“) – vybrané texty se vztahují ke složitým vztahům „polskosti“ s „Jiným“ reprezentovaným německou kulturou a ruským „Východem“. Ve druhé části knihy se pak Cichocki prezentuje jako kritický analytik a komentátor současných politických a společenských trendů. Věnuje se pokusům o pojmenování „světů, které neznáme“, tedy různým rozměrům současné krize liberálního řádu.

A5, brož., 136 stran, dotisk, 169 Kč

Michal Pavlásek

Z Moravy až do Velikého Srediště

Etnografické podobenství o zapomenuté náboženské komunitě

Kniha přibližuje fungování náboženské komunity původem z jižní Moravy, která našla v polovině 19. století svůj nový domov v obci Veliké Srediště ve Vojvodině v dnešním Srbsku. Tato komunita byla formována reformovanou vírou a zemským původem, jež utvářely soubor po generace předávaných hodnot, základních kamenů jejich v mnohém specifické kultury. Vlastní analýza sociálních praktik této skupiny vychází z interpretace archivní dokumentace, rozhovorů s pamětníky a terénního etnografického výzkumu. Ústředních teze knihy problematizuje obecně převládající tendence hodnotit „krajany“ z pozic spjatých s metodologickým nacionalismem. Cílem knihy je v souhrnu postihnout náboženskou sociální strukturu a kulturní dynamiky této skupiny Središťanů v rámci zhruba stoletého vývoje rámovaného příchodem migrantů do Srediště a koncem 2. světové války.

A5, brož., 260 stran, 298 Kč

Jakub Charvát, Pavel Maškarinec

Volby do Evropského parlamentu v Česku v roce 2019: stále ještě druhořadé volby?

Publikace renomovaných českých politologů se zaměřuje na analýzu a průběh voleb do Evropského parlamentu v Česku v roce 2019. Zkoumaná problematika je nahlížena z několika různých výzkumných perspektiv, a sice institucionálně-procedurální v podobě srovnávací analýzy nastavení volebního systému pro evropské volby v Česku, politicko-komunikační v podobě pojednání o politické komunikaci a kampaních hlavních českých politických stran před těmito volbami, či volebně-geografické v podobě analýzy prostorového rozložení voličské podpory hlavních českých politických stran. Právě kombinace těchto přístupů, při jejich zarámování do konceptu voleb druhého řádu, přináší ucelený pohled na volby do Evropského parlamentu v Česku v roce 2019, a přispívá tak k pochopení jejich výsledků.

B5, brož., 188 stran, 239 Kč

BOOKS
& PIPES

Revue **Kontexty**

nyní i online na

www.casopiskontexty.cz

IPPO

INSTITUT PRO PRAVICOVOU POLITIKU

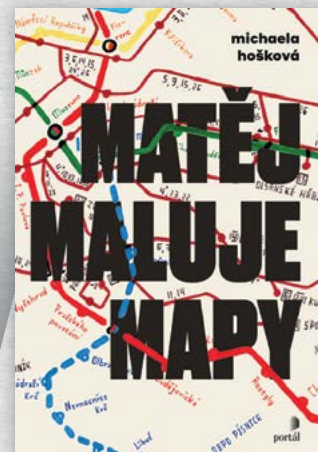
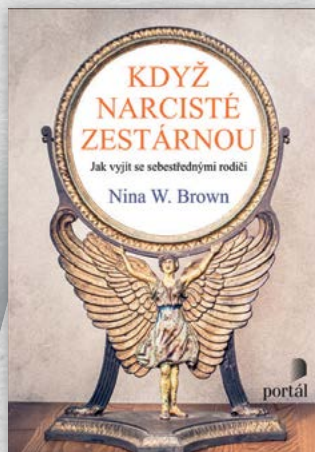

INSTITUT PRO PRAVICOVOU POLITIKU

- » Otevíráme a promýšlíme témata moderní pravicové politiky
- » Hledáme vyváženou kombinaci mezi politickými idejemi a praxí
- » Pořádáme debaty a konference
- » Zpracováváme odborné analýzy

www.ippo.cz

Novinky z Portálu

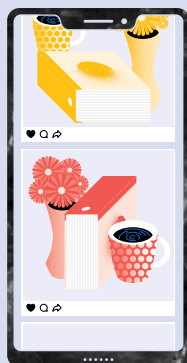
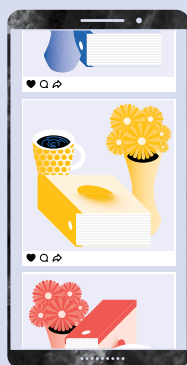
KNIHKUPECTVÍ PORTÁL:
Praha 1, Jindřišská 30 /
Praha 8, Klapkova 2

obchod.portal.cz

portál

h

host
literární
měsíčník

*8

Téma

Kniha jako životní styl

Petr Zavadil:
Když jazyk začne
krásně kulhat

K věci
Vladimír Pistorius:
Knihy v době moru

Kritická diskuse
O Pavlovi
Dani Horákové

casopishost.cz